

นิพนธ์
เรื่อง
การปฏิวัติในรัสเซีย เมื่อสงครามโลก ครั้งที่ ๑

โดย

พันตำรวจเอก หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พันตำรวจเอกหม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล ท.ม.,ต.ช.

ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส

[illegible]ี่ ๒๐ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๑๗

รำลึกในพระมหากรุณาธิคุณ

เมื่อ พันตำรวจเอก หม่อมเจ้าสุรวุฒิประวัติ เทวกุล กราบถวายบังคมลาสิ้นชีพิตักษัยนั้น นอกจากจะได้พระราชทานน้ำหลวงสรงศพ พระราชทานหีบทองทึบ พร้อมด้วยฉัตรเบญจาประกอบเกียรติยศศพแล้ว ยังได้พระราชทาน พระบรมราชานุเคราะห์ ในการ พระราชทาน เพลิงศพโดยตลอด

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินกลับจากการแปรพระราชฐานประทับแรม ณ พระตำหนักทักษิณราชนิเวศน์ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า โปรดกระหม่อมให้ ราชเลขาธิการ เชิญพวงมาลา ของหลวง และของสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ไปพระราชทานด้วย และในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถก็จะพระราชทานพระมหากรุณาเสด็จพระราชดำเนิน

พระมหากรุณาธิคุณอันใหญ่หลวงทั้งปวงนี้ เป็นเกียรติอย่างยิ่งแก่หม่อมเจ้าสุรวุฒิประวัติ เทวกุล ผู้เสด็จล่วงลับไปแล้ว

ข้าพระพุทธเจ้า บรรดาครอบครัวของหม่อมเจ้าสุรวุฒิประวัติ เทวกุล ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบถวายบังคม ณ เบื้องพระยุคลบาทด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า หม่อมศิริเลิศ เทวกุล ณ อยุธยา และบุตร ธิดา ขอเดชะ

ระมหากรุณาธิคุณ

น สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ พระราชทาน ในระหว่างประชวรที่โรงพยาบาล

พวงมาลา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทาน

[illegible]

[illegible]

พวงมาลา สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

พระมหากรุณาธิคุณ

เมื่อ พันตำรวจเอก หม่อมเจ้าสุรวุฒิประวัติ เทวกุล ได้กราบถวายบังคมลาสิ้นชีพิตักษัย สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ ได้พระราชทานพระมหากรุณาเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานน้ำสรงศพ พระราชทานพวงมาลา และเสด็จพระราชดำเนินมาทรงร่วมในงานบำเพ็ญกุศลสัตมวาร ต่อมาเมื่อถึงกาลพระราชทานเพลิงศพก็ได้พระราชทานพระมหากรุณาเสด็จ ฯ มาพระราชทานเพลิง

ด้วยพระ มหากรุณา ธิคุณอัน ล้นเกล้าล้น กระหม่อมที่ ได้ พระราชทานมานี้ หากหม่อมเจ้าสุรวุฒิประวัติ เทวกุล มีญาณวิถีทราบได้แล้ว คงชื่นชม โสมนัส และ คงจะ มี ความ ซาบซึ้งใน พระ มหา กรุณา ธิคุณและเกียรติที่ได้รับพระราชทานเป็นอย่างยิ่ง ข้าพระพุทธเจ้าและบุตรธิดาจึงขอพระราชทานกราบถวายบังคม ณ เบื้องพระยุคลบาทด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า หม่อมศิริเลิศ เทวกุล ณ อยุธยา และบุตร ธิดา ขอเดชะ

พวงมาลา สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี

พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗

[illegible]

[illegible]

พระกรุณาธิคุณ

ข้าพระพุทธเจ้า บุตรและธิดาในพันตำรวจเอก หม่อมเจ้าสุรวุฒิประวัติ เทวกุล ขอกราบใต้ฝ่าพระบาทด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบากร ที่ได้ทรงพระมหากรุณาแก่ท่านพ่อ ที่ได้พระราชทานพวงมาลาและทรงบำเพ็ญพระกุศลสวดพระอภิธรรมประทาน ในวันบำเพ็ญกุศลสัตมวาร เมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๑๗

พระกรุณาธิคุณครั้งนี้ นอกจากจะเป็นเกียรติประวัติสำหรับท่านพ่อผู้ล่วงลับแล้ว ยังเป็นเครื่องตรึงตราให้บรรดาทายาททั้งปวงรำลึกในพระกรุณาอยู่ชั่วนิรันดร

พวงมาลา พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบากร

[illegible]

[illegible]

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตำรวจเอก หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล ได้นำเรื่อง "การปฏิวัติในรัสเซีย เมื่อสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง" ซึ่งพันตำรวจเอก หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล ได้ทรงนิพนธ์ไว้ และทรงตั้งพระทัยที่จะให้พิมพ์เป็นอนุสรณ์แจกแก่บรรดาญาติมิตรและผู้ที่คุ้นเคย ที่ให้เกียรติเสด็จมาและมาในงานพระราชทานเพลิงศพ

เรื่องการปฏิวัติในรัสเซียเมื่อสงครามโลกครั้งที่หนึ่งนี้ พันตำรวจเอก หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล เคยไปทรงบรรยายเล่าให้สมาชิกสมาคมนักเรียนเก่าราชวิทยาลัยฟังสองสามครั้ง และภายหลังสมาคมราชวิทยาลัยนำไปลงพิมพ์ในหนังสือ "สารเศวตร" ฉบับที่ ๔,๕ และ ๖ ปีที่ ๓ เดือนพฤศจิกายน ธันวาคม และมกราคม ๒๕๑๔ ต่อมาประทานให้ลงพิมพ์ในหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นางจือ สุมนสุขภาร เมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๑๕

การปฏิวัติในรัสเซียเมื่อสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง เป็นเรื่องที่พันตำรวจเอก หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล ทรงประสบด้วยพระองค์เองระหว่างที่ทรงไปศึกษาวิชาการทหารอยู่ในประเทศนั้น การปฏิวัติดังกล่าวอาจกล่าวได้ว่ามีความสำคัญต่อประเทศรัสเซียเป็นอย่างยิ่ง เพราะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองของประเทศ จากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชเป็นสังคมนิยมแบบมาร์กซิส ดังนั้นจึงคิดว่าจะเป็นเรื่องที่ให้ความรู้และความกระจ่างในเหตุการณ์ช่วงนั้นเป็นอย่างดี

นอกจากนี้ได้นำหนังสือธรรมะของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ญาณวรเถระและของพระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิต ซึ่งเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายมาลงพิมพ์ด้วย ทั้งนี้เนื่องจาก พันตำรวจเอก หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล ทรงศรัทธาและเลื่อมใสหนังสือดังกล่าวเป็นอย่างยิ่ง แม้ในขณะประชวรครั้งสุดท้ายก่อนเสด็จเข้าโรงพยาบาลก็ยังถือหนังสือเล่มนี้ไว้ในพระหัตถ์ จึงหวังว่าจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจธรรมะทุกท่าน

ในโอกาสนี้ใคร่ขอกราบนมัสการท่านเจ้าคุณอุดมสารโสภณ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทร์ ไว้ด้วยความเคารพ ที่ได้กรุณาให้ความช่วยเหลือในเรื่องต่าง ๆ และโดยเฉพาะที่ได้เอื้อเฟื้อให้ยืมบล็อกรูปถ่ายของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ญาณวรเถระ และ พระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิต มาลงเพื่อความเป็นสิริมงคลในหนังสือเล่มนี้ด้วย.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ องค์ต้นราชสกุล “เทวกุล”

เทวธรรมกถา

อัปปมัตตา โหนตุ

หิริโอตฺตปฺปสมฺปนฺนา สุกฺกธมฺมสมาหิตา
สนฺโต สปฺปุริสา โลเก เทวธมฺมาติ วุจฺจเร

พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

(คำแปล)

อย่าเลินเล่อเผลองงหลงใหล
มีทั้งอายทั้งกลัวความชั่วช้า
รักษามั่นความดีที่สุกใส
สงบอย่างผู้เลิศในโลกไซร้
ท่านกล่าวไว้นี้คือเทวะธรรม

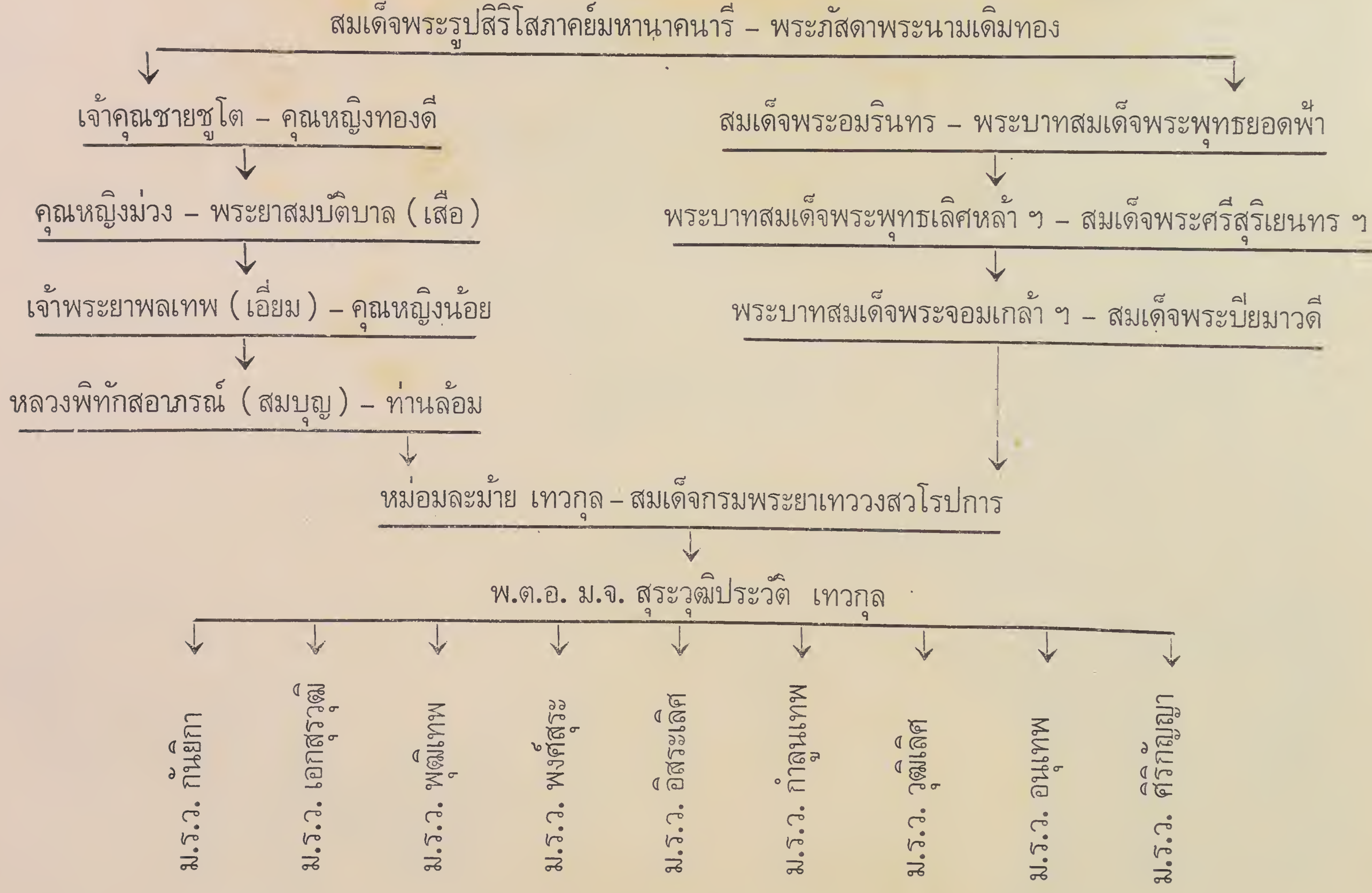
เสาวภาผ่องศรี บรมราชินีนาถ
ขอตั้งนามหม่อมเจ้าหญิงในกรมหลวงเทวะวงษ
ซึ่งเกิดวันพฤหัสบดีที่ ๑๘ มีนาคม รศ ๑๑๕
นี้มีนามว่า หม่อมเจ้าหญิงสุรางคมิปราวัติ
ขอจงเจริญอายุวรรณ สุขพลปฏิภาณธนสาร
สมบัติ สรรพศิริสวัสดิ์จิตรทุกประการเทอญ
นามนี้ให้ตั้งแต่วันที่ ๒๗ พฤษภาคม รศ ๑๑๖

พันตำรวจเอก หม่อมเจ้า สุระวุฒิประวัติ เทวกุล ท.ม.,ต.ช.

ประสูติ ๑๘ มีนาคม ๒๔๓๙

สิ้นชีพิตักษัย ๑๖ กันยายน ๒๕๑๗

สมเด็จพระรูปสิริโสภาคย์มหานาคนารี – พระภัสดาพระนามเดิมทอง
เจ้าคุณชายชูโต – คุณหญิงทองดี
คุณหญิงม่วง – พระยาสมบัติบาล (เสือ)
เจ้าพระยาพลเทพ (เอี่ยม) – คุณหญิงน้อย
หลวงพิทักสอาภรณ์ (สมบุญ) – ท่านล้อม
สมเด็จพระอมรินทร – พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า ฯ – สมเด็จพระศรีสุริเยนทร ฯ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ – สมเด็จพระปิยมาวดี
หม่อมละม้าย เทวกุล – สมเด็จกรมพระยาเทววงสวโรปการ
พ.ต.อ. ม.จ. สุระวุฒิประวัติ เทวกุล
ม.ร.ว. กันยิกา
ม.ร.ว. เอกสุรวุฒิ
ม.ร.ว. พุฒิเทพ
ม.ร.ว. พงศ์สุระ
ม.ร.ว. อิสระเลิศ
ม.ร.ว. กำลูนเทพ
ม.ร.ว. วุฒิเลิศ
ม.ร.ว. อนุเทพ
ม.ร.ว. ศิริกัญญา

เมื่อทรงเยาว์วัย ถ่ายกับหม่อมแม่ หม่อมเจ้าหญิงกันดาภา เทวกุล และหม่อมเจ้าเสพโสมนัส เทวกุล

พระประวัติ

พันตำรวจเอก หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล

หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล เป็นโอรสองค์ที่ ๒๐ ใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ (ชั้น ๔) กรมพระยาเทววงศ์วโรปการ (ต้นราชสกุล "เทวกุล") และเป็นบุตรคนสุดท้องของหม่อมลม้าย เทวกุล ณ อยุธยา (สกุลเดิม "ชูโต") ประสูติ เมื่อวันที่ ๑๘ มีนาคม ๒๔๓๙ เวลา ๐๖.๔๐ น. ตรงกับวันพฤหัสบดี แรมหนึ่งค่ำ เดือนสี่ ปีวอก จุลศักราช ๑๒๕๘ ที่วังเชิงสะพานถ่าน และได้รับพระราชทานนามจากสมเด็จพระศรีพัชรินทราพระบรมราชินีนาถพระพันปีหลวงเมื่อวันที่ ๒๙ พฤษภาคม ร.ส. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐)

หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล มีเจ้าพี่ร่วมหม่อมมารดาเดียวกัน ๗ องค์ และสิ้นชีพิตักษัยแล้ว คือ

๑. พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย (หม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์)

๒. หม่อมเจ้าทิศากร เทวกุล

๓. หม่อมเจ้าดำรัสดำรงค์ เทวกุล

๔. หม่อมเจ้าหญิงขาว เทวกุล

๕. หม่อมเจ้าเสพย์โสมนัส เทวกุล

๖. หม่อมเจ้าหญิงกันดาภา เทวกุล

๗. หม่อมเจ้าตุ๊ เทวกุล

เมื่อทรงพระเยาว์ หม่อมมารดาได้จัดให้มหาดเล็กของสมเด็จกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ สอนหนังสือไทย จนพออ่านออกเขียนได้ จึงส่งไปเข้าเรียนที่โรงเรียนวัดสุทัศน์เทพวรารามในชั้นมูล ในตอนกลางวันและตอนบ่ายบางวันก็ไปอยู่ที่กุฏิท่านพระครูเพื่อรับการอบรมในทางศีลธรรมจรรยาและมารยาท ทรงเรียนที่วัดสุทัศน์ ฯ อยู่ประมาณ ๒ ปี จึงไปเข้าเรียนที่โรงเรียนราชวิทยาลัยอีก ๒–๓ ปี ต่อจากนั้น ก็ย้ายไปเข้าเรียนที่โรงเรียนนายร้อยทหารบกในชั้นประถมปีที่สอง และได้เรียนอยู่จนจบชั้นประถมปีที่สี่

ในปีพุทธศักราช ๒๔๕๖ ได้รับพระกรุณาจากพลเอกพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ เสนาธิการทหารบก ให้ออกไปศึกษาวิชาทหาร ณ ประเทศรัสเซีย พร้อมกับพันเอก หม่อมเจ้านิวัทธวงศ์ เกษมสันต์ พลตรีหลวงยอดอาวุธ หม่อมเจ้าเฉลิมศรีสวัสดิวัฒน์ โดยมีพระลิปิกรโกศล ซึ่งขณะนั้นเป็นเลขานุการเอกสถานเอกอัครราชทูตไทย ณ ประเทศรัสเซียเป็นผู้นำไป

ในการเดินทางครั้งนั้น มีผู้ได้รับทุนไปศึกษาต่อทางด้านกฎหมายที่ประเทศอังกฤษจากกระทรวงยุติธรรมร่วมเดินทางไปพร้อมกัน คือ พระยามานวราชเสวี หม่อมหลวงโชติ สุทัศน์ ณ อยุธยา พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ ทั้งหมดได้เดินทางโดยทางเรือและรถไฟ และไปแยกกันที่กรุงปารีสประเทศฝรั่งเศส

เมื่อเดินทางไปถึงประเทศรัสเซีย หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติเทวกุล ได้เข้าเป็นนักเรียนเตรียมทหารบกที่โรงเรียนเตรียมทหารมหาด-

เล็กหลวง และต่อมาได้เข้าเรียนที่โรงเรียนนายร้อยทหารบก อเล็กซานดร๊อฟสกี้ ภายหลังได้เดินทางกลับประเทศไทยเนื่องจากเกิดการปฏิวัติขึ้นในประเทศรัสเซีย

เมื่อเสด็จกลับมาประเทศไทย ทรงเข้ารับราชการเป็นทหารบก ต่อมาได้โอนไปรับราชการตำรวจ และภายหลังได้โอนไปเป็นข้าราชการพลเรือน สังกัดกระทรวงมหาดไทย ได้รับพระราชทานยศ และมีตำแหน่งหน้าที่ราชการโดยลำดับ ดังต่อไปนี้.–

ยศ

วัน, เดือน, ปี	ตำแหน่งหน้าที่
๑ สิงหาคม ๒๔๖๒	นายร้อยตรี
๑ เมษายน ๒๔๖๕	นายร้อยโท
๑ มีนาคม ๒๔๗๓	นายร้อยตำรวจเอก
๑ เมษายน ๒๔๘๐	นายพันตำรวจตรี
๑ กรกฎาคม ๒๔๘๖	นายพันตำรวจโท
๑ มกราคม ๒๔๙๒	นายพันตำรวจเอก

ทหารบก

๑๑ พฤษภาคม ๒๔๕๓	นักเรียนนายร้อยทหารบกประเทศไทย
๑๑ พฤษภาคม ๒๔๕๖	นักเรียนเตรียมทหารบกประเทศรัสเซีย

วัน, เดือน, ปี	ตำแหน่งหน้าที่
๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๐	นักเรียน ทำการ นายร้อย ประจำ กรมยุทธศึกษา
๑ เมษายน ๒๔๖๒	ประจำกรมทหารราบที่ ๖ จังหวัดนครสวรรค์
๑ สิงหาคม ๒๔๖๒	ประจำกรมทหารราบที่ ๑ พัน ๒ มหาดเล็กรักษาพระองค์
๑๙ ตุลาคม ๒๔๖๔	ประจำกรมตำราทหารบก
๑ เมษายน ๒๔๖๕	ประจำกรมตำราทหารบก
๑ เมษายน ๒๔๖๘	ประจำกรมทหารราบที่ ๔ จังหวัดราชบุรี
๑ มิถุนายน ๒๔๖๙	ประจำกรมทหารราบที่ ๑ พัน ๒ มหาดเล็กรักษาพระองค์
๑ มิถุนายน ๒๔๗๐	นายทหารคนสนิท ผู้บังคับกองพันที่ ๓ มหาดเล็กรักษาพระองค์
๑ เมษายน ๒๔๗๑	นายทหารฝึกหัดราชการ แผนกโรงเรียนทหารราบ
๑ เมษายน ๒๔๗๒	ประจำกองพัน ที่ ๑ กรม ทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์
๑ เมษายน ๒๔๗๓	นายทหารฝึกหัดราชการ แผนกโรงเรียนเสนาธิการทหารบก

ตำรวจ

วัน, เดือน, ปี	ตำแหน่งหน้าที่
๑ กรกฎาคม ๒๔๗๓	โอนไปประจำกรมตำรวจภูบาล
๑๑ ธันวาคม ๒๔๗๓	สารวัตรแขวง แผนกที่ ๓ กรมตำรวจภูบาล
๑ มีนาคม ๒๔๗๓	สารวัตร แผนก ที่ ๓ กรมตำรวจภูบาล
๑๓ กรกฎาคม ๒๔๗๕	ประจำกองตำรวจภูธร จังหวัดสุพรรณบุรี
๑๘ พฤศจิกายน ๒๔๗๕	ผู้บังคับกองตำรวจภูธร จังหวัดสมุทรสาคร
๑ ธันวาคม ๒๔๗๘	ผู้ กำ กับตำรวจ ภูธร สาย ๗ จังหวัดจันทบุรี (ปกครองจังหวัดตราดและระยองด้วย)
๑ เมษายน ๒๔๘๐	ผู้ กำ กับ ตำรวจ ภูธร สาย ๗ จังหวัดจันทบุรี (ปกครองจังหวัดตราดและระยองด้วย)
๒๒ สิงหาคม ๒๔๘๑	ผู้กำ กับ การ ตำรวจภูธร จังหวัดจันทบุรี (มีการตั้งกองบังคับการเขตขึ้น)

วัน, เดือน, ปี	ตำแหน่งหน้าที่
๑ พฤศจิกายน ๒๔๘๑	ผู้กำกับ การ ตำรวจ ภูธร จังหวัด ฉะเชิงเทรา
๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๑	ผู้กำกับ การ ตำรวจ ภูธร จังหวัด ราชบุรี
๑๐ กันยายน ๒๔๘๔	ผู้ รักษา การ ใน ตำแหน่ง รอง ผู้ บังคับการตำรวจภูธร เขต ๒ ฝ่ายปกครองพิษณุโลก
๑ กรกฎาคม ๒๔๘๖	ผู้รักษาการในตำแหน่ง รองผู้ บังคับการตำรวจภูธร เขต ๒ ฝ่ายปกครอง พิษณุโลก
๑ มกราคม ๒๔๘๗	รอง ผู้บังคับ การตำรวจ ภูธรเขต ๒ ฝ่ายปกครองพิษณุโลก
๗ ธันวาคม ๒๔๘๘	รองผู้บังคับการ ตำรวจ ภูธรเขต ๕ ฉะเชิงเทรา (พ.ศ. ๒๔๘๙ เป็น รอง ผู้ บังคับ การ แต่ กอง บังคับ การ ย้าย ไป ตั้ง ที่ จังหวัด พระตะบอง)
๑ มกราคม ๒๔๙๐	รอง ผู้บังคับ การตำรวจภูธร เขต ๕ (กองบังคับการ ย้ายกลับมา ตั้งที่จังหวัดฉะเชิงเทรา)

วัน, เดือน, ปี	ตำแหน่งหน้าที่
๒๘ พฤษภาคม ๒๔๙๑	ผู้รักษาการในตำแหน่ง ผู้บังคับการตำรวจภูธรเขต ๘ จังหวัดนครศรีธรรมราช
๒๑ กันยายน ๒๔๙๑	ผู้บังคับการตำรวจภูธรเขต ๘ จังหวัดนครศรีธรรมราช
๑ มกราคม ๒๔๙๒	ผู้บังคับการตำรวจภูธรเขต ๘ จังหวัดนครศรีธรรมราช
๒๔๙๔	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นนายตำรวจราชสำนักเวร
๑๐ กรกฎาคม ๒๔๙๕	ประจำกองการศึกษา หัวหน้าวิชาการตำรวจและรักษาการในตำแหน่งรองหัวหน้ากองตำรวจตรวจคนเข้าเมืองอีกตำแหน่งหนึ่ง
๗ เมษายน ๒๔๙๖	รองหัวหน้ากองตรวจคนเข้าเมือง
๒๖ พฤษภาคม ๒๔๙๖	ผู้บังคับการตำรวจภูธรภาค ๓ จังหวัดนครราชสีมาและเป็นผู้บังคับการตำรวจตระเวนชายแดน

พลเรือน

๑๓ มกราคม ๒๔๙๗	ผู้รักษาการในตำแหน่งรองผู้ว่าราชการภาค ๖ พิษณุโลก

วัน, เดือน, ปี	ตำแหน่งหน้าที่
๑๘ มิถุนายน ๒๔๙๗	โอนไปสังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทยและแต่งตั้งให้เป็นผู้รักษาการในตำแหน่งรองผู้ว่าราชการภาค ๖ พิษณุโลก
๑๖ สิงหาคม ๒๔๙๗	รองผู้ว่าราชการภาค ๖ พิษณุโลก
๓๐ ตุลาคม ๒๕๐๐	ผู้ตรวจราชการกระทรวงมหาดไทย
๑ มกราคม ๒๕๐๑	ออกจากราชการเนื่องจากครบเกษียณอายุ

ราชการพิเศษ

ขณะที่หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล ทรงรับราชการที่กระทรวงกลาโหม และกระทรวงมหาดไทยนั้น ได้ทรงปฏิบัติราชการพิเศษ ดังต่อไปนี้คือ

๑. เป็นผู้บรรยายวิชาวิทยาศาสตร์แก่ นายทหารสัญญาบัตรที่ประจำกรมทหารราบที่ ๑ กองพันที่ ๓ มหาดเล็กรักษาพระองค์

๒. เป็นกรรมการสอบสวนเกี่ยวกับการทุจริตเรื่องการเงินของกองพลที่หนึ่ง

๓. เป็นกรรมการศาลทหาร

๔. เป็น กรรมการ สอบไล่ นายทหาร ฝึกราชการ เรื่องการเงินและพลาธิการ

๕. เป็นประธานกรรมการสอบไล่พลตำรวจ เพื่อเลื่อนฐานะเป็นชั้นประทวน

๖. เป็นประธานกรรมการสอบคัดเลือก สิบตำรวจเอก และจ่าสิบตำรวจ เพื่อบรรจุเป็นพนักงานสอบสวน

๗. เป็นผู้รักษาการแทนในตำแหน่ง ผู้บังคับการตำรวจภูธรเขต ๕

๘. ทางราชการอนุมัติให้เดินทางไปดูกิจการตำรวจ ณ ประเทศมาเลเซียและสิงคโปร์

๙. ได้รับการแต่งตั้งจากสภา กรรมการ จัดการ ลูกเสือแห่งชาติ ให้ดำรงตำแหน่งรองผู้ตรวจการใหญ่ในคณะลูกเสือแห่งชาติ

๑๐. ได้รับมอบหมายจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยให้ออกไปปฏิบัติงานร่วมกับ คณะกรรมการ ผสมเกี่ยวกับ ปัญหาความ ไม่สงบทางชายแดน อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

อนึ่ง ขณะที่หม่อมเจ้าสุรวุฒิประวัติ เทวกุล ทรงรับราชการในกรมตำรวจนั้น ได้ทำการสืบสวนจับกุมผู้ร้ายสำคัญ ๆได้หลายราย และดำเนิน การ สืบสวน คดี การเมือง เกี่ยวกับ กบฏ ภายใน และ ภาย นอกประเทศที่จังหวัดอุบลราชธานี สุรินทร์ ศรีสะเกษ จนเป็นผลสำเร็จทำให้สามารถจับกุมตัวผู้กระทำผิดมาลงโทษได้ นอกจากนี้ได้ทรงช่วยเหลือสู้รบในการปราบกบฏ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๔ และ ๒๔๙๖ รวมสองครั้งด้วยกัน

เครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญตรา

หม่อมเจ้าสุรวุฒิประวัติ เทวกุล ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ และเหรียญตรา โดยลำดับดังนี้

๒ ธันวาคม ๒๔๕๔	เหรียญบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๖
๓๐ ธันวาคม ๒๔๖๖	เครื่องราชอิสริยาภรณ์ เบญจมาภรณ์ช้างเผือก
๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๘	เหรียญบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๗

๗ พฤศจิกายน ๒๔๖๙	เหรียญรัตนาภรณ์ชั้น ๔ รัชกาลที่ ๗
๔ เมษายน ๒๔๗๕	เหรียญที่ระลึกงานฉลองพระมหานคร
๒๗ พฤศจิกายน ๒๔๗๗	เหรียญจักรมาลา
๑๒ เมษายน ๒๔๗๘	เหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญ
๗ ตุลาคม ๒๔๘๐	เครื่องราชอิสริยาภรณ์ จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย
๒๗ กันยายน ๒๔๘๓	เครื่องราชอิสริยาภรณ์ จัตุรถาภรณ์ช้างเผือก
๑๙ กันยายน ๒๔๘๔	เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ตริตาภรณ์มงกุฎไทย
๑๔ กรกฎาคม ๒๔๘๖	เหรียญช่วยราชการเขตภายในคราวสงครามมหาเอเซียบูรพา
๔ ธันวาคม ๒๔๙๑	เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ตริตาภรณ์ช้างเผือก
๕ พฤษภาคม ๒๔๙๓	เหรียญบรมราชาภิเษกทอง รัชกาลที่ ๙
๕ ธันวาคม ๒๔๙๖	เหรียญรัตนาภรณ์ ชั้นที่ ๓ รัชกาลที่ ๙
๕ ธันวาคม ๒๔๙๖	เครื่องอิสริยาภรณ์ ทวิติยาภรณ์มงกุฎไทย
๒๐ กรกฎาคม ๒๔๙๙	เหรียญราชการชายแดน

* * * หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล มีบุตรและธิดากับหม่อมหลวงปอง มาลากุล ๓ คน คือ

๑. รองศาสตราจารย์ แพทย์หญิง หม่อมราชวงศ์กันยิกา เทวกุล (ถึงแก่กรรม)

๒. หม่อมราชวงศ์ เอกสุรวุฒิประวัติ เทวกุล (สมรสกับ หม่อมราชวงศ์หญิง สอาดศรี สุขสวัสดิ์)

๓. หม่อมราชวงศ์ พุฒิเทพ เทวกุล (สมรสกับ นาง อัมภา ยิ่งวิริยะ

และมีบุตรธิดากับหม่อมศิริเลิศ เทวกุล ณ อยุธยา (สกุลเดิม วสันตสิงห์) อีก ๖ คน คือ

๑. พันตำรวจโท หม่อมราชวงศ์ พงศ์สุระ เทวกุล (สมรสกับ นางจิตอารีย์ บุณยะภักดิ์)

๒. หม่อมราชวงศ์ อิสสระเลิศ เทวกุล (ถึงแก่กรรม)

๓. หม่อมราชวงศ์ กำลูนเทพ เทวกุล (สมรสกับ นาง อนงค์ สุทธิเดช)

๔. หม่อมราชวงศ์ วุฒิเลิศ เทวกุล (สมรสกับ นาง พรรณงาม โรจนแพทย์)

๕. หม่อมราชวงศ์หญิง ศิริกัญญา เทวกุล (สมรสกับ นายแพทย์ อนันต์ ศรีวณิก)

หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล มีหลานปู่หลานตารวมทั้งสิ้น ๒๐ คน

หลังจากที่ หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล ออกจากราชการเนื่องจากครบเกษียณอายุแล้ว ยังได้ทรงงานในตำแหน่งกรรมการ

ผู้จัดการ บริษัท ยันตรการ จำกัด แต่ต่อมาภายหลังได้ลาออกไปทรงงานที่สำนักงานใหญ่ธนาคารกรุงเทพพาณิชยการ ในตำแหน่งผู้รักษาเงินอีกชั่วระยะหนึ่ง จึงทรงลาออก เนื่องจากมีอาการประชวรด้วยโรคพระทัย ได้เคยรับการรักษาที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์หลายครั้ง โดยเป็นคนไข้ของนายแพทย์ หม่อมราชวงศ์ อุดมพร เกษมสันต์, นายแพทย์ชัยเวชช์ นุตประยูร และแพทย์หญิง คุณหญิง ศรีจิตรา บุนนาค ซึ่งแต่ละครั้ง ได้รับการดูแล และเอาใจ ใส่จากนายแพทย์ และพยาบาล เป็นอย่างดี

ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๔ กันยายน ๒๕๑๗ ทรงมีอาการประชวรเนื่องจากโรคหวัด และมีอาการหอบ ในวันที่ ๑๕ กันยายน ๒๕๑๗ จึงเสด็จไปประทับรักษาที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ แต่ครั้งนี้สุดความสามารถ ของแพทย์ ที่จะถวายการรักษา ให้หายได้ จึงถึง ชีพิตักษัยใน วันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๑๗ เวลา ๐๒.๒๐ น. พระชนมายุได้ ๗๘ ปี ๕ เดือน ๒๘ วัน.

(แบบ ค.)

หมายรับสั่งที่ ร ๓๑๐๐

สำนักพระราชวัง

๖ พฤศจิกายน ๒๕๑๗

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ ในการพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าสุรวุฒิประวัติ เทวกุล ท.ม. ที่เมรุ วัดเทพศิรินทราวาส (เมรุด้านใต้) กรุงเทพมหานคร รายละเอียดดังต้นหมายรับสั่งที่แนบมาพร้อมนี้.

ปิยะ พึมพ์

(แทน) ทาน

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน หม่อมศิริเลิศ เทวกุล เพื่อทราบ เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ และเจ้าพนักงานที่มาปฏิบัติ ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

หมายรับสั่งที่...........　　　　　　　　　　　　　　　　สำนักพระราชวัง

๖ พฤศจิกายน ๒๕๑๗

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ในการพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าสุรวุฒิประวัติ เทวกุล ท.ม. ที่เมรุวัดเทพศิรินทราวาส (เมรุด้านใต้) กรุงเทพมหานคร

วันอังคาร ที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๑๗ เวลา ๑๖.๓๐ น. บำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานในการออกเมรุ ณ ศาลากวีนิรมิต วัดเทพศิรินทราวาส พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ จบ มีพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ พระ ๔ รูปสวดธรรมคาถา แล้วพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม

วันพุธ ที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๑๗ เวลา ๑๐.๔๕ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อนถวายพรพระแล้วรับพระราชทานฉัน

เวลา ๑๕.๐๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูปสดับปกรณ์ เชิญหีบศพแห่เวียนเมรุ แล้วเชิญขึ้นตั้งบนจิตกาธาน

เวลา ๑๗.๐๐ น. พระราชทานผ้าไตร ๓ ไตรทอดถวายพระสงฆ์สดับปกรณ์ แล้วพระราชทานเพลิง

วันพฤหัสบดี ที่ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๗ เวลา ๗.๐๐ น. พระราชทานผ้าไตรและภัตตาหารสามหาบ ในการเก็บอัฐิ

กำหนดการสวดพระอภิธรรมพระศพ

พ.ต.อ. หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล ท.ม. ตช.

๑๖ ก.ย. ๒๕๑๗		หม่อม บุตรและธิดา
๑๗	,,	สกุล วสันตสิงห์
๑๘	,,	บุตรและธิดา พล.ต.ต. ม.จ. วงศ์นิรชร เทวกุล
๑๙	,,	แพทย์ศิริราชรุ่น ๖๖ ศิษย์เก่าราชินีเพื่อนหญิง
๒๐	,,	กองปราบปราม นรต. รุ่น ๘
๒๑	,,	เมธี บริสุทธิ์ และเพื่อนๆ
๒๒	,,	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบากร ๗ วัน
๒๓	,,	ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๔ และนักเรียนเก่าฟิลิปปินส์
๒๔	,,	นวก. วัดบวรนิเวศ
๒๕	,,	ธนาคารกรุงเทพพาณิชยการจำกัด
๒๖	,,	วิทยาลัยการปกครอง รัฐศาสตร์จุฬารุ่น ๑๑
๒๗	,,	บุตรและธิดากรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย
๒๘	,,	หม่อมกอบแก้วอาภากร
๒๙	,,	คุณ สุรินทร์ และท่านหญิง
		เจ้าภาพ

สัปตมวารพระศพ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบากร ทรงเป็นเจ้าภาพบำเพ็ญกุศลสัปตมวารพระศพ

ในการนี้ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ 7 ได้เสด็จมาร่วมด้วย เมื่อ 22 กันยายน 2517

คำไว้อาลัย

หม่อมเจ้า สุระวุฒิประวัติ เทวกุล สิ้นชีพิตักษัยเสียแล้ว แต่ไม่ใช่ด้วยโรคพระหทัยซึ่งเราทราบว่าท่านประชวรอยู่ พระอาการด้วยโรคนั้นดีขึ้นแล้ว แต่มีโรคไข้หวัดเข้ามาแทรกเป็นเหตุให้สิ้นชีพิตักษัยกระทันหัน

นี่เป็นข่าวที่ข้าพเจ้าได้รับด้วยความเศร้าสลดและอนาถใจ เป็นที่ยิ่งข้าพเจ้าได้แสดงความเสียใจอย่างสุดซึ้งต่อหม่อมศิริเลิศ เทวกุล และตระกูลวงศ์ ด้วยข้าพเจ้าได้สูญเสียญาติและมิตรที่ดีไปองค์หนึ่ง

ข้าพเจ้ารู้จัก หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุลมากว่า ๕๐ ปีแล้ว ตั้งแต่ข้าพเจ้าอยู่ใต้บังคับบัญชาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทววงศ์วโรปการ และพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นเทววงศ์วโรทัยก็ได้พบปะกันเป็นครั้งคราว เธอย้ายจากกองทัพบกมาเป็นตำรวจไปอยู่หัวเมือง ข้าพเจ้าก็ไปรับราชการ ณ ต่างประเทศ กว่าจะได้พบกันอีกเธอ ก็ถึง เกษียณอายุ ออกจาก ราชการ ตำแหน่งผู้ ตรวจ ราชการ กระทรวงมหาดไทยแล้ว

การติดต่อกันคราวนี้ เป็นไปฉันมิตรที่มีอาการป่วยคล้ายคลึงกันได้ถามอาการซึ่งกันและกันอยู่เนือง ๆ

ภรรยากับข้าพเจ้ารู้สึกจับใจอย่างสุดซึ้ง เมื่อท่านผู้ล่วงลับไปแล้วและหม่อมศิริเลิศ เทวกุล ได้กรุณามาแสดงความคารวะในเทศกาลสงกรานต์

แหล่งที่หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุลกับข้าพเจ้าได้พบกันเป็นเนืองนิจ ก็คือการประชุมประจำเดือน–ของสมาคมราชวิทยาลัย ถึง

แม้ว่าประชวรแล้ว เธอก็เสด็จมาทุกคราวที่จะมาได้ แสดงให้เห็นพระ-อัธยาศัยไมตรีสามัคคีรส ใคร่จะมาสังสรรค์กับเพื่อนชาวราชวิทย์ ด้วยความละมุนละม่อมอ่อนโยน ส่งเสริมสามัคคี สมดัง พุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า

สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี

ความพร้อมเพรียงของหมู่ให้เกิดสุข

ขอให้คุณงามความดี ที่หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล ได้ทรงบำเพ็ญไว้ในแผ่นดิน จงเป็น ปัจจัย ส่งเสริมให้ท่านไปสู่สุคติในสัมปรายภพ เทอญ.

นราธิป

(กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์)

คำไว้อาลัย

แด่ หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล

ข้าพเจ้ารู้จักหม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เมื่อเป็นนักเรียนราชวิทยาลัยแต่มาใกล้ชิดสนิทสนมเมื่อ ท่านเสด็จไปศึกษา วิชาทหารที่ประเทศรัสเซีย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ไปเรือลำเดียวกันกับข้าพเจ้า ชื่อเรือโตเวอร์ เป็นเรือบรรทุกสินค้าบรรทุกเสียเต็มระวาง บนดาดฟ้าตอนหัวยังบรรทุกวัวหลายสิบตัว เมื่อเรือออกจากปากอ่าวก็ถูกคลื่น มีนักเรียนไปแปดคน เมาคลื่นเสียเจ็ดคน เหลือข้าพเจ้าอยู่คนเดียว จึงได้พยายามช่วยเหลือเท่าที่จะทำได้ พอเรือถึงสิงคโปร์ก็หายเมามีโอกาสไปเที่ยวกันสนุกสนาน แล้วไปลงเรือญี่ปุ่นชื่อแตงโกมารู มีระวางหกพันตันเป็นเรือขนาดเล็ก มีความสุขสบาย ไม่เมาคลื่น เมื่อถึงมาเซล ก็ลงจากเรือขึ้นรถไฟไปปารีส แล้วแยกทางกัน ท่านสุระวุฒิ ฯ เสด็จไปรัสเซีย ข้าพเจ้าไปอังกฤษ ได้ติดต่อกันทางหนังสือตลอดเวลาในระหว่างอยู่ต่างประเทศ ท่านเสด็จกลับมาเป็นนายทหารที่กรุงเทพ ฯ ก็ยังมีโอกาสพบปะกัน เมื่อข้าพเจ้าเป็นอธิบดีกรมอัยการ ท่านสุระวุฒิ ฯ เสด็จมารับราชการเป็นนายตำรวจในกระทรวงมหาดไทยก็ได้มีโอกาสใกล้ชิดกันอีก เมื่อทรงทราบว่า ข้าพเจ้าจะทำบุญวันเกิดเจ็ดรอบในวันที่ ๑๘ กันยายน ศกนี้ ก็ทรงสั่งให้จัดหาของมาประทาน ท่านสิ้นพระชนม์ก่อนวันทำบุญของข้าพเจ้า ทายาทของท่านจึงนำของนั้นมาให้ เป็นพระคุณอย่างยิ่ง ท่านสุระวุฒิ ฯ มีน้ำพระทัยดี กว้างขวาง ประมาณเดือนหนึ่งก่อนสิ้นพระชนม์ ก็มาเสวยกลางวันกับข้าพเจ้าในคณะนักเรียนเก่าราชวิทยาลัย

ยังสนุกสนานดี ไม่มีใครคิดว่าท่านจะสิ้นพระชนม์ในเวลาต่อมาซึ่งไม่นานนัก ข้าพเจ้ายินดีที่มีโอกาสเขียนคำไว้อาลัย ตามคำขอร้องของหม่อมท่าน.

ข้าพเจ้า มีความเสียใจจริง ๆ ที่ได้ทราบว่า ท่านสุระวุฒิ ฯ สิ้นพระชนม์ ไม่มีใครที่สามารถจะเหนี่ยวรั้งไว้ได้ ฉะนั้น ในโอกาสที่จะพระราชทานเพลิงพระศพท่านครั้งนี้ ข้าพเจ้าขอตั้งจิตอธิษฐานอุทิศส่วนกุศล จงดลบันดาลขอให้เสด็จไปสู่สุคติวิสัยในสัมปรายภพนั้น เทอญ.

มานวราชเสวี

(พระยามานวราชเสวี)

บ้านปลอดภัย

ถนนสาธรใต้

กรุงเทพ ฯ

คำสดุดี
ของ
สมาคมราชวิทยาลัย

ท่านเจ้าภาพได้แจ้งแก่ข้าพเจ้าให้เขียนเรื่องราวของ พันตำรวจเอก หม่อมเจ้าสุรวุฒิประวัติ เทวกุล ในนามของนักเรียนเก่าราชวิทยาลัย ข้าพเจ้าได้รับกับท่านว่าจะเขียนคำสดุดีถวายด้วยความยินดียิ่ง เพราะพระองค์ท่านได้ เอาพระทัยใส่ ในกิจการ ของสมาคมและ ของโรงเรียน ภ.ป.ร. ราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นอย่างดีตลอดมา ทรงเป็นเจ้านายที่มีพระอัธยาศัยอันดีงาม และพระเมตตาที่ทรงมีอยู่เป็นประจำ ทรงเป็นที่เคารพของชาวราชวิทยาลัยตลอดมา

ในวัน บำนาญ แทบทุก เดือนพระองค์ ได้เสด็จ มาเสวย กระยาหารกลางวันกับชาวราชวิทย์ เว้นแต่จะประชวรหรือมีพระธุระจำเป็นเท่านั้น

ประเพณีของชาวราชวิทย์ มีอยู่อย่างหนึ่ง คือมีการพูด หรือบรรยายเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ให้ความสนใจแก่สมาชิก หม่อมเจ้าสุรวุฒิประวัติทรงพระกรุณารับสั่งเล่า เรื่องการศึกษาของพระองค์ และการปฏิวัติในประเทศรุสเซีย ได้ทรงศึกษาในโรงเรียนเตรียมทหารจนถึงชั้นสูงสุด หลักสูตรการศึกษาของ โรงเรียนทหารบก ในประเทศ รุสเซียเป็น หลักสูตรเข้มงวดและกวดขันมาก ในระหว่างที่ทรงศึกษาอยู่นั้น สงครามโลกครั้งที่หนึ่งได้อุบัติขึ้น พระองค์ท่านยังได้ทรงศึกษาต่อไป

ในระหว่างสงคราม พลเมืองของประเทศที่ทำสงครามได้ประสบความเดือดร้อนในเรื่องอาหารการกินอยู่อย่างกระเบียดกระเสียน เพราะมีการปันส่วนในเรื่องอาหารอย่างเคร่งครัด ครั้นในเดือนตุลาคม พ.ศ.

๒๔๖๐ เกิดการปฏิวัติขึ้นในประเทศรุสเซียและกลายเป็นสงครามกลางเมืองในเมืองใหญ่ ๆ ทุกคนต้องผ่าพ้นต่ออันตรายและต้องเสี่ยงชีวิตเป็นอย่างมาก สถานการณ์บังคับให้ทุกคนหาทางหลีกเลี่ยงภัยอันใหญ่หลวงที่จะมาถึงตัว หม่อมเจ้าสุรวุฒิประวัติทรงมีพระวิริยะอดทนต่อการเดินทางด้วยความลำบากตรากตรำอย่างที่สุด การเดินทางนั้นเป็นทางในระยะที่ไกลมากไม่มีการคมนาคมเชื่อมต่อกัน ทรงใช้พระกำลังกายต่อสู้กับภัยที่ได้ทรงเผชิญอยู่เพื่อให้พ้นจากบริเวณสงครามกลางเมือง ด้วยพลังพระวิริยะอันแรงกล้าได้ทรงผ่าพ้นและต่อสู้กับมหาภัยทั้งปวงและพ้นมาได้อย่างอัศจรรย์

นักเรียนเก่าราชวิทยาลัยเมื่อได้คำบรรยายของพระองค์ รู้สึกในพระกรุณาที่รับสั่งเล่าเรื่องนี้ด้วยความละเอียดถี่ถ้วน ขอถวายพระเกียรติอย่างสูงแด่พระองค์ที่ทรงมีความกล้าหาญความบากบั่นและความพากเพียรในการต่อสู้กับ ภัยอันร้ายแรงที่ ได้ทรงประสบและรอดพ้นมาได้ ด้วยดี ในที่สุด

ขอคุณงามความดีที่หม่อมเจ้าสุรวุฒิประวัติ เทวกุล ได้ทรงสร้างไว้ด้วยดีตลอดมา จงดลบันดาลให้พระองค์ท่านทรงประสบสันติสุขและทรงพระสำราญในสัมปรายภพชั่วกาลนานเทอญ.

หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์
นายกสมาคม ราชวิทยาลัย

คำไว้อาลัย

แด่

พันตำรวจเอก หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล

ข้าพเจ้าได้รับโทรศัพท์ว่า ท่านสุระวุฒิ ฯ ได้สิ้นพระชนม์เสียแล้ว ให้ไปสรงน้ำศพที่วัดเทพศิรินทร์ ฯ ด้วยความตกตะลึงและสลดใจอย่างสุดซึ้ง ที่ต้องเสียเพื่อนรักและญาติสนิทโดยไม่รู้ตัว และต่อมาหม่อมของท่านสุระวุฒิ ฯ ได้โทรศัพท์ขอให้ข้าพเจ้าเขียนคำไว้อาลัย ในงานพระราชทานเพลิงศพปลายเดือนพฤศจิกายนศกนี้ ข้าพเจ้ามีความยินดีที่จะปฏิบัติตามความประสงค์ของหม่อมท่าน เพราะข้าพเจ้ากับท่านสุระวุฒิ ฯ นอกจากเป็นเพื่อนนักเรียนนายร้อยทหารบกรุ่นเดียวกัน และชอบพอรักใคร่กันอย่างมากแล้ว ยังเป็นญาติสนิทกันด้วย โดยท่านสุระวุฒิ ฯ เป็นโอรสองค์ที่ยี่สิบของสมเด็จกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ ฯ ซึ่งเป็นลูกพี่ลูกน้องชั้นที่หนึ่งกับเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี บิดาข้าพเจ้า (หนังสือลำดับสกุล "สุจริตกุล" พิมพ์มาสี่ครั้งแล้ว ครั้งแรกหม่อมเจ้าหญิงอัปษรสมาน กิติยากร ในกรมพระจันทบุรีนฤนาท ได้โปรดให้พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมใหญ่ เทวกุล ในสมเด็จกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ ฯ ปี พ.ศ. ๒๔๘๑)

เมื่อทรงศึกษาอยู่ในโรงเรียนนายร้อยทหารบก ๓ – ๔ ปีแล้ว ท่านสุระวุฒิ ฯ และ หม่อมเจ้าอนันตนรไชย เทวกุล ได้เดินทางไป

ศึกษาวิชาการต่อ ณ ประเทศรัสเซีย ขณะที่ยังทรงเรียนอยู่ในโรงเรียนเตรียมทหารนั้น เกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ แล้วได้ ๒ ปี ก็เกิดการปฏิวัติขึ้นในประเทศรัสเซีย และต่อมาพวกบอลเชวิค (คอมมิวนิสต์) ก็ทำการปฏิวัติซ้อนอีกจนสำเร็จ เป็นเหตุให้ท่านสุระวุฒิ ฯ ไม่ได้เข้าโรงเรียนประจำเหล่าต่อไป ได้เดินทางกลับประเทศไทย ท่านสุระวุฒิ ฯ และหม่อมเจ้าอนันตนรไชย เทวกุล ได้เข้าศึกษาในโรงเรียนนายร้อยชั้นมัธยม โดยเป็นนักเรียนทำการนายร้อย หนึ่งปีก็สำเร็จการศึกษาออกรับราชการในกองทัพบก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ รวมนายทหาร ๔๕ คน

ภายหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ ท่านสุระวุฒิ ฯ ได้ย้ายไปรับราชการในกรมตำรวจ ด้วยพระปรีชาสามารถเป็นเยี่ยม มีความซื่อสัตย์ สุจริตเที่ยงตรง จึงมีความเจริญในทางราชการ ได้เลื่อนยศและตำแหน่งขึ้นไปโดยลำดับ ทรงดำรงตำแหน่งผู้บังคับการตำรวจภูธร เขต ๘ จังหวัดนครศรีธรรมราช รองผู้ว่าราชการภาค ๖ จังหวัดพิษณุโลก และผู้ตรวจราชการกระทรวงมหาดไทย

ส่วนข้าพเจ้าเมื่อได้ลาออกจากโรงเรียนนายร้อยทหารบกแล้ว ก็ได้ไปศึกษาวิชากฎหมาย ณ ประเทศอังกฤษ กลับมารับราชการเป็นผู้พิพากษาในกระทรวงยุติธรรม และได้เข้ามาร่วม รับประทานอาหารประจำเดือนกับเพื่อนรุ่นเดียวกันทุกวันศุกร์ต้นเดือน ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๑

ท่านสุระวุฒิ ฯ มีพระนิสัยสุภาพอ่อนโยน โอบอ้อมอารี ทรงพระเมตตาแก่ญาติมิตรและผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา โดยไม่หวังประโยชน์ตอบแทน จึงเป็นที่รัก และนับถือ ของ บุคคลที่ ได้พบเห็น เกี่ยวข้องโดยทั่วไป

ข้าพเจ้าขอตั้งจิตอธิษฐาน ขอให้ผลอานิสงส์ ที่ท่านสุระวุฒิ ฯ บำเพ็ญไว้ในอดีต และที่เจ้าภาพ และญาติมิตร บำเพ็ญอุทิศถวาย แด่พระองค์ท่านในวันนี้และวันหน้า จงเป็นปัจจัยหนุนนำดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์จงไปเสวยสุข ณ สัมปรายภพเทอญ ฯ

พระพิบูลย์ ไอศวรรย์
กรรมการร่างกฎหมาย
สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา
อดีตผู้พิพากษาศาลฎีกา
๑๘ ต.ค. ๑๗

ไว้อาลัย

แด่

พ.ต.อ. หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล

หม่อมศิริเลิศ เทวกุล ได้ขอให้ข้าพเจ้าเขียนไว้อาลัยเพื่อลงพิมพ์ในหนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พ.ต.อ. หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล ซึ่งข้าพเจ้าตอบรับด้วยความยินดี และข้าพเจ้าแสดงความเศร้าสลดใจต่อครอบครัวของพระองค์ท่านไว้ ณ โอกาสนี้อีกครั้งหนึ่ง

พ.ต.อ. หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล โอนมารับราชการในกรมตำรวจภูบาลซึ่งจัดตั้งขึ้นในปี ๒๔๗๓ ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี ๒๔๗๕ แล้วกรมตำรวจภูบาลก็ได้ถูกยุบเลิกไป ข้าราชการที่โอนมาจากกระทรวงกลาโหมส่วนหนึ่งขอกลับไปสังกัดเดิม แต่อีกส่วนหนึ่งขอรับราชการในกรมตำรวจ หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล ซึ่งขณะนั้นมียศเป็นนายร้อยตำรวจเอก ทรงสมัครที่จะรับราชการในกรมตำรวจต่อไป พระองค์จึงได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งในตำรวจภูธรในตำแหน่งผู้บังคับกองและเลื่อนขึ้นตามลำดับจนถึงผู้บังคับการตำรวจภูธรเขตและผู้บังคับการตำรวจภูธรภาค ในปี ๒๔๙๗ ทรงได้รับการแต่งตั้งให้รักษาการในตำแหน่งรองผู้ว่าราชการภาค ๖ จังหวัดพิษณุโลก

ในระหว่างปี ๒๔๙๑ ถึง ๒๔๙๕ พ.ต.อ. หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล ทรงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้บังคับการตำรวจภูธรเขต ๘ ตั้งที่ทำการอยู่ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้ทรงรู้จักคุ้นเคย

กับมารดาข้าพเจ้าซึ่งเป็นชาวนครศรีธรรมราชเป็นอย่างดียิ่ง ทรงให้ความสนิทสนมกับราษฎรโดยทั่วไปไม่ทรงถือพระองค์ ชาวนครศรีธรรมราชมีความรักและเคารพพระองค์ท่านโดยทั่วไป ทรงพระปรีชาสามารถในหน้าที่ราชการตำรวจเป็นอย่างดี

อนึ่ง ในงานพระราชทานเพลิงศพมารดาข้าพเจ้าพระองค์ท่านได้ประทานบทความเรื่อง "การปฏิวัติในประเทศรัสเซียเมื่อสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง" เป็นเรื่องที่พระองค์ได้ประสบพบเห็นมาด้วยพระองค์เองในระหว่างที่ทรงไปศึกษาวิชาการทหารอยู่ในประเทศนั้น เพื่อพิมพ์แจกเป็นบรรณาการเป็นบทความที่ให้ความ รู้เกี่ยวกับสงคราม ครั้งนั้นเป็นอย่างดี

โดยปกติหม่อมเจ้าสุระวุฒิ ฯ ทรงมีพระวรกายแข็งแรงทรงมีความขยันขันแข็งต่อการงาน แม้เมื่อครบเกษียณอายุแล้วก็ทรงหางานทำและโปรดการท่องเที่ยวเป็นประจำ เมื่อวันเสาร์ที่ ๗ กันยายน นี้ หม่อมเจ้าสุระวุฒิ ฯ ในฐานะนักเรียนเก่าราชวิทยาลัย ได้ทรงให้เกียรติไปร่วมงาน ชุมนุมรับ ประทาน อาหาร กลางวันของ นักเรียนเก่า มหาดเล็กหลวง และภายหลังวันนั้นไม่เท่าใดก็ได้รับทราบข่าวว่าพระองค์ท่านได้จากพวกเราไปเสียแล้ว ยังความเศร้าสลดใจให้แก่ครอบครัวตลอดจนญาติมิตรทั่วไป ขอให้ดวงวิญญาณของพระองค์ท่านจงไปสู่สุคติสัมปรายภพตลอดนิรันดรเทอญ.

พล.ต.อ. หลวงชาติตระการโกศล

(หลวงชาติตระการโกศล)

คำไว้อาลัย

แด่

พันตำรวจเอก หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล

โทรศัพท์กริ่ง รับฟังว่าท่านสุระวุฒิ ฯ สิ้นเสียแล้ว พระราชทานสรงน้ำศพที่วัดเทพศิรินทร์ ฯ ผู้รับฟังตกใจ ถามซ้ำอีกหนจึงแน่ใจว่าสิ้นชีพิตักษัย ท่านเสด็จสู่สวรรค์เสียแล้วไม่มาเสวยประจำเดือนร่วมกับเราอีก เมื่อคลายความตกใจแล้วจึงขอสรุปเรื่องย่อ ๆ พอเข้าใจได้ดังนี้

เมื่อนานมาแล้วหม่อมเจ้า สุระวุฒิประวัติ เทวกุล กลับจากต่างประเทศมาทรงศึกษาเพิ่มเติมที่โรงเรียนนายร้อย จ.ป.ร. ซึ่งขณะนั้นทรงเป็นนักเรียนทำการนายร้อยแล้ว ทรงศึกษาอยู่ ๑ ปี ก็ทรงรับราชการเป็นนายทหารในกรมกองบางแห่ง ภายหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้ย้ายไปทรงรับราชการอยู่ทางตำรวจและในที่สุดได้รับพระราชทานยศเป็น พันตำรวจเอก

เมื่อครบเกษียณอายุ เพื่อนฝูงในชุดเดียวกัน และชุดที่ใกล้เคียงตลอดจนผู้ที่เคยเป็นนักเรียนนายร้อย จ.ป.ร. มาด้วยกัน แต่ไปรับราชการทางฝ่ายพลเรือน ชวนมาพบปะสนทนากัน รับประทานร่วมกัน และเรียกชื่อสั้น ๆ ว่า "คณะรวมมิตร" เพื่อนฝูงที่เคยรับประทานประจำเดือนด้วยกัน สิ้นชีวิตไปแล้วหลายคนเหลือสุดท้ายเพียง ๕–๖ คน ในจำนวนที่เหลืออยู่นี้มีหม่อมเจ้า สุระวุฒิ ฯ ด้วย ในตอนหลัง ๆ พวกเราทูลท่านว่า สำหรับท่านงดเสียบ้างก็ได้ ใกล้วันสุดท้ายเมื่อสองวันมานี้

ท่านยังเสด็จมาร่วมเสวยประจำเดือน พักตร์ท่านอิ่มเอิบ เมื่อเสร็จจาก สนทนากันแล้ว ท่านรับสั่งว่าประเดี๋ยวจะไปเยี่ยม ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ ฯ

บรรดาเพื่อนคณะรวมมิตร เห็นพ้องกันว่า น้ำพระทัยท่านดีมาก ดีทั้งในส่วนเพื่อนร่วมรุ่น ตลอดจนผู้ที่รู้จัก มีพระเมตตาแก่ผู้น้อยโดยทั่วกัน แต่เฉียบขาดในระเบียบการงานอันเป็นของส่วนรวม จึงเป็นที่รักใคร่ชอบพอแก่ผู้ที่รู้จักทุกคน เมื่อจากไปอย่างปุบปับเช่นนี้ ก็เป็นที่เศร้าสลดอย่างยิ่ง คณะรวมมิตรขออัญเชิญอานุภาพแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย จงส่งเสริมเพิ่มพูนความสุขเกษมสำราญ แด่ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของพันตำรวจเอก หม่อมเจ้า สุระวุฒิประวัติ เทวกุล ในสัมปรายภพ เบื้องหน้าโน้นเทอญ.

คณะรวมมิตร

คำไว้อาลัย

แด่

พันตำรวจเอก หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล

ของ

พันตำรวจเอก สง่า ดวงอัมพร

พันตำรวจเอก หม่อมเจ้า สุระวุฒิประวัติ เทวกุล เป็นเจ้านายซึ่งเป็นที่เคารพรัก อย่างแท้จริง ของพวกเรา นักเรียนนายร้อย ตำรวจที่เป็นเพื่อนร่วมรุ่นกับ พันตำรวจโท หม่อมราชวงศ์พงศ์สุระ เทวกุล บุตรคนโตของท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับกระผมเองนั้น ได้มีโอกาสรู้จักท่านและครอบครัวมาตั้งแต่สมัยที่ท่านดำรงตำแหน่งผู้กำกับการตำรวจภูธรจังหวัดราชบุรี เมื่อประมาณ ๓๕ ปีมาแล้ว และมีความผูกพันเคารพท่านเป็นอย่างสูงตลอดมา โดยกระผมเรียกท่านว่า "ท่านพ่อ" ทั้งนี้ เพราะท่านพ่อเป็นเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ที่คู่ควรแก่การคารวะ และเคารพยกย่องเป็นอย่างยิ่ง ท่านพ่อมีความปรารถนาดีต่อกระผม เสมือนกระผมเป็นบุตรของท่านด้วยคนหนึ่ง

กระผมได้มี โอกาสเยี่ยม คารวะท่านพ่อ ในโอกาสอันสมควรอยู่เสมอ โดยเฉพาะเมื่อท่านประชวรทุกครั้ง และคราวใดที่กระผมสนทนากับท่านพ่อ ท่านพ่อจะคอยตักเตือนสั่งสอนกระผมเสมือน เป็นลูกหลานของท่านเอง ความผูกพันที่กระผมมีต่อท่านพ่อและครอบครัวนี้จึงสนิทสนมยิ่ง กระผมระลึกถึงพระคุณของท่านพ่อ ผู้ซึ่งมีความปรารถนาดีต่อกระผมและครอบครัวอย่างไม่มีวันลืมได้

ประวัติการรับราชการของท่านพ่อนั้น นับว่าดีเด่นตลอดมา

ตั้งแต่รับราชการมาจนกระทั่งครบเกษียณอายุ ท่านพ่อเคยผ่านการรับราชการทั้งฝ่ายปกครองและฝ่ายตำรวจ ผลการปฏิบัติราชการแผ่นดินของท่านพ่อ เป็นที่ยอมรับนับถือทั้งในวงราชการและประชาชนโดยทั่วไป ในการบริหารงานท่านพ่อยึดถือหลักความเที่ยงธรรม และน้ำพระทัย เปี่ยมด้วยความเมตตากรุณา ทั้งต่อผู้ใต้บังคับบัญชาและประชาชนอย่างเสมอภาค โดยมิได้เลือกชั้นวรรณะ บุคลิกภาพของท่านพ่อไม่ว่าจะอยู่ในอิริยาบถใด จะเป็นการแสดงออกต่อญาติมิตรหรือบุคคลใดก็ตาม จะสร้างความอบอุ่นประทับใจ และความเคารพรักให้บังเกิดแก่ผู้นั้นอย่างแท้จริง ทั้งนี้ เนื่องจากท่านพ่อทรงมีน้ำพระทัยกว้างขวางและโอบอ้อมอารี มีความสุภาพอ่อนโยนแก่ทุก ๆ คนที่มีโอกาสพบปะสนทนาด้วย ท่านพ่อทรงมองโลกในแง่ดีเสมอ ด้วยเหตุดังกล่าว จึงเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า ท่านพ่อทรงมีคุณธรรมสูง และเป็นเจ้านายชั้นผู้ใหญ่อันคู่ควรแก่การคารวะ ยกย่อง สรรเสริญ อย่างแท้จริงพระองค์หนึ่ง

การที่ท่านพ่อต้องมาสิ้นชีพิตักษัยลงครั้งนี้ ย่อมนำมาซึ่งความเศร้าสลดใจ และความอาลัยอย่างสุดซึ้งของบรรดาญาติมิตร และผู้ที่เคารพนับถือทั้งหลาย ความตายเป็นของธรรมดาที่ย่อมเกิดแก่มนุษย์ทุกผู้ทุกนาม ไม่มีอำนาจใดจะหยุดยั้งได้ การสิ้นชีพิตักษัยของท่านพ่อก็ไม่มีหนทางใดที่จะห้ามได้เช่นเดียวกัน ชีวิตคนเรานั้นมีวันดับสูญ แต่คุณงามความดีของท่านพ่อไม่เคยดับสูญไป จากห้วงรำลึกของกระผมได้เลย ด้วยความเคารพและกตัญญูกตเวทิตา กระผมจึงขอน้อมจิตอธิษฐานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งมวล และขออำนาจแห่งกุศลกรรมที่ท่านพ่อได้ทรงบำเพ็ญไว้ ทั้งทางโลกและทางธรรมจงเป็นผลานิสงส์ส่งผลให้พระวิญญาณอันบริสุทธิ์ของท่านพ่อ จงสถิตสถาพรและเสวยสุขในสัมปรายภพด้วยเทอญ.

จดหมายฉบับสุดท้าย

"บ้านวิสุทธคาม" ๒๓ ถนนดำรงรักษ์ กรุงเทพมหานคร

๒๒ ตุลาคม ๒๕๑๗

ทูล ท่านพ่อ ทรงทราบ

ก่อนอื่นลูกต้องขอ กราบประทานอภัย อีกครั้ง ที่ไม่ค่อยจะได้เขียนจดหมายมาถึงท่านพ่อบ่อย ๆ นัก เพราะในระยะปีหลัง ๆ นี้ เราได้มาอยู่ใกล้กันอยากจะพบกันเมื่อไหร่ก็ได้ ไม่เหมือนก่อนนี้ที่ต่างคนต่างก็แยกกันอยู่ เดี๋ยวท่านพ่อย้ายไปโน่น ลูกย้ายไปอีกทางหนึ่งอยู่ตลอดเวลา แต่ในที่สุดเราก็จากกันอีกจนได้ ก็เลยต้องทำให้ลูกได้เขียนจดหมายอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่ไม่ค่อยได้เขียนมาเสียนานก็อย่างที่ท่านพ่อได้ตรัสไว้ว่า "นาน ๆ ลูกเขียนหนังสือมาถึงพ่อครั้งหนึ่ง แม้กระนั้นก็ทำให้พ่อดีใจมาก แต่ถ้าเขียนถึงเสมอ ๆ จะดีใจมากกว่านี้ เรื่องที่จะคุยกันได้ก็มีถมไป ไม่เห็นจำเป็นจะต้องเพราะมีธุระจะใช้หรือจะขออะไรจึงเขียนมา ดังนั้นจึงเตือนมาเพื่อให้พยายามเขียนถึงเสมอ ๆ"

ลูกยังจำได้ถึงความหลังเก่า ๆ จดหมายเก่า ๆ ของท่านพ่อที่มีไปถึงลูกและได้ค้นพบฉบับหนึ่งซึ่งก็เป็นเวลานานมาแล้ว เป็นเวลาถึง ๒๘ ปี โอวาทนี้ ลูก ได้เก็บไว้ เป็นอย่างดี เพื่อเป็น อนุสรณ์ และเครื่อง เตือนใจในเรื่องเตือนใจต่าง ๆ ตลอดมา ตั้งแต่สมัยที่ลูกได้ทำงานที่ธนาคารมณฑลจำกัด และย้ายไปอยู่ต่างจังหวัดเป็นครั้งแรกในชีวิตที่ต้องพลัดพรากจากที่อยู่ ต้องออกไปผจญชีวิตตามลำพัง ต้องทำงานทำมาหากินด้วยลำแข้งของตนเอง กว่าจะพ้นผ่าอุปสรรคต่าง ๆ มาได้ ซึ่งจดหมายฉบับนั้นก็ได้เป็นกำลังใจและเป็นแรงดลใจให้ลูกมีความอดทนมีมานะตลอดมาด้วยข้อความดังนี้

กองบังคับการตำรวจภูธร เขตร์ ๕.
จังหวัด ฉะเชิงเทรา.
วันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๙.

พ่อเทพ ลูกรัก.

จดหมายของลูกที่ส่งไปให้พ่อที่
จังหวัดพระตะบอง บอกว่า ทางการของ
ธนาคาร ให้ส่งลูกไปทำงานที่สาขาธนาคาร
จังหวัดชลบุรี และให้เดินทางไปต่างๆ
ทั้งการที่ต้องออกไปทำงานในต่าง
จังหวัดเป็นครั้งแรกนี้ พ่อได้รับทราบ
แล้ว ขณะนี้พ่อไม่มีเวลาจะตอบ
เพราะมีราชการเกี่ยวกับการต้องส่งมอบดิน
แดนจะต้องตระเตรียมอยู่มากหลาย. กับเมื่อ
วานพ่อได้ป่วยเป็นไข้หวัด และมีอาการ
หอบหืดอยู่ด้วย จึงไม่มีเวลาว่างพอจะเขียน.
หวังว่าลูกจะไม่น้อยใจที่พ่อตอบช้าไป.
ขอให้รู้ว่าพ่อได้ย้ายมารับราชการอยู่ที่จังหวัด
ฉะเชิงเทรานี้แล้ว แต่วันที่ ๒๘. พฤศจิกายน

พร้อมกับกองบังคับการค่ายหลวงภัทรเขตรใน.
ซึ่งชายมาตั้งที่จังหวัดนี้. ในชั้นแรกพ่อ
ตั้งใจจะให้ชายไปรับราชการที่ในพระนคร.
แต่เรื่องมันผิดทาง. จึงให้ชายมารับราชการ
เฝ้าจังหวัดนี้. แม้กระนั้นก็ยังดีเหมือน
กันที่ได้ชายมาอยู่ที่จังหวัดใกล้กับพระ
นคร. และยังได้ทั้งพวกลูกมาอยู่ที่จังหวัด
ชลบุรี. ก็เป็นการดีเหมือนกันที่ได้มีใจ
ติดอยู่ใกล้ลูกด้วย หมายความเพียงใจชั่วเวลา
เท่านั้น. ปีจังหวัดชลบุรีก็ไม่อยู่ในเขตร์
ของพ่อ ฉะนั้นลูกไม่ต้องระวังกลัวอะไรมากมาย
นัก. มีธุระหรือเดือดร้อนอะไรก็ไปมาหา
กันได้. ถ้าพ่อไปอยู่ในพระนครก็จะไกล
ลูกมากเกินไป.

เรื่องการหยุดเฉลิมพระชนม์พรรษา
วันที่ ๔-๖ และก็หยุดงานฉลองรัฐธรรม
นูญในวันที่ ๙-๑๐-๑๑ ติดต่อกันนี้
พ่อตั้งใจลูกจะได้ไปเยี่ยมแม่ที่กรุงเทพฯ

พ่อจึงไม่ได้เขียนหนังสือบอกไป. พึ่งทราบ
เมื่อวานซืนนี้เอง จากลูกสมอทอง ซึ่งเขา
เดินทางมาเยี่ยมพ่อที่นี่ บอกว่าลูกไม่ได้
เข้าไปกรุงเทพ จึงทำให้เสียดายมาก นี่
อนึ่ง ถ้าจะเขียนบอกไปให้ลูกมาเยี่ยมพ่อที่นี่
จะได้มีเวลาพูดและคุยกันได้หลายวัน.
หยุดเทอมนี้ พ่อตั้งใจจะไม่ให้ออกมากับสมอทอง.
เพราะต้องเตรียมตัวสอบประจำภาค วันนี้
สมอและ[illegible]ออกเดินทาง เข้าไปกรุงเทพ
ส่วนพ่อจะไปเข้าไปกรุงเทพเหมือนกัน
ในวันเสาร์ที่ ๑๔ นี้ และจะกลับในวัน
จันทร์ที่ ๑๖ นี้ อนึ่ง ถ้าลูกทราบข่าวนี้
ก็มาหาพ่อในวันที่ ๑๔ นี้ คงไม่พบ แต่
ถ้าลูกมาหาพ่อในวันเสาร์ที่ ๒๑ ก็คงจะ
ได้พบกัน แต่อย่างไรก็ดี ใน วันที่ ๒๗
หรือที่ ๒๘ เดือนนี้ พ่อคิดว่าจะไปเที่ยวที่
จังหวัดชลบุรี คงจะได้มีโอกาสพบกับลูกเป็น

แม่นอม.

การที่ลูกได้ตรวจสังการที่ต้องออกไปรับราชการที่ต่างจังหวัดนั้น พ่อขอเตือนว่าอย่าเพ่อท้อถอย. เพราะการที่ลูกต้องออกมาครั้งนี้ ตามจริงเพราะทางธนาคารมีความไว้เนื้อเชื่อใจในความสามารถในการงานและความซื่อสัตย์ เพื่อหวังส่งเสริมให้เจริญก้าวหน้าต่อไปภายหน้า. และก็ได้ทราบว่าลูกได้เลื่อนขั้นเงินเดือนและตำแหน่งดีขึ้นไม่ใช่หรือ. ขอให้ลูกตั้งใจปฏิบัติการต่อไปดี และให้เป็นที่ถูกใจผู้บังคับบัญชา. การที่รู้สึกไม่ค่อยสบายนั้นก็เป็นเพราะยังไม่เคย แต่ถ้าทนต่อ ๆ ไปคงจะพอใจ. ตามจริงที่ต่างจังหวัดเป็นที่สบายดีหลายประการ ต่างอากาศดี อาหารการกินก็ไม่แพงมาก. มีชีวิตสนุกสนานอยู่เหมือนเดิม ไม่เงียบเหงามาก.

บ้านที่ลูกได้รับอยู่ขณะนี้ ดีแต่จะพอใช้ค่อยค้นหาไม่เรียบร้อย ขอให้พยายามตั้งใจให้เป็นหลักฐานเรียบร้อยดี อย่าทิ้งให้เรี่ยราดเสียมาก. ทั้งสองคนที่จะต้องทำงานไปในใจเดียวกันสมควรแล้ว. เมื่อพ่อต้องออกจากพ่อแม่ไปตั้งแต่ยังหนุ่มกว่าลูกเสียอีก. แต่พ่อก็ยังเคย

ของมาให้ทานบ้างนี้ โดยสงสัยตามพฤติการณ์
ทุกบทต่อสิทธิบุคคลมาอย่างมากมาย จึงขอ
อย่าให้ลูกต้องก่อน ในวันหนึ่งต่อหน้าลูกก็
จะต้องตามมารบกวน รวมทั้งตามมาทุกท่าน เพื่อแม่
หอม ในระหว่างที่อยู่ที่วังพิตปลนี้
ขอจงประพฤติตัวให้ดี อย่าเพลิดเพลิน
ในเรื่อง สุรา, นารี, พาชี, กีฬาบัตร และเที่ยว
ในตอนกลางคืนมากเกินไป ปล่อยเป็นตามหน้าที่
จะมาสู่ตัว ดังนั้นขอให้ออกจะดูลูกหน่อย
จึงต้องระวังตัวให้มาก ดูทำตัวให้ดีด้วย
ทาง ใจมองมองดี ตามสมควร

ตรงนี้พ่อขอให้โอวาทเพียงเท่านี้ก่อน.
ถ้าลูกเชื่อฟังอยู่ในโอวาทพ่อ จะดีมาก

รักและคิดถึงเสมอ

พ่อ [signature]

ในที่สุดวันเวลาก็ผ่านไปและผ่านมาจนกระทั่งบัดนี้ มีทั้งทุกข์และสุขคละเคล้ากันไป ลูกคนนี้ของท่านพ่อก็ได้บำเพ็ญตนตามโอวาทนั้น ๆ ตลอดมาเสมอ จึงได้ส่งผลให้ลูกก้าวหน้ามาเป็นลำดับ ทั้งฐานะส่วนตัวและหน้าที่การงาน ทั้งนี้และทั้งนั้นก็ด้วยความเมตตากรุณาที่ได้ทรงประทานให้เสมอมา นับว่าเป็นพระคุณอันล้นเหลือสำหรับลูกแล้ว

ทุกครั้งที่ท่านพ่อประชวรเข้าโรงพยาบาล ลูกก็ได้ไปเฝ้าเยี่ยมอยู่เสมอมา แต่ในครั้งสุดท้ายนี้ ลูกไปไม่ได้เพราะเป็นไข้หวัดใหญ่พอดีเมื่อถูกตามตัวทางโทรศัพท์ ทั้ง ๆ ที่ลูกอยากไปใจจะขาด แต่ก็ฝืนสังขารไปไม่ไหว ได้แต่ภาวนาขอให้หายทรงสบายเหมือนเดิม แต่ในขณะที่คิดไปคิดมา นอนไม่หลับกระสับกระส่ายอยู่นั่นเอง เกิดลางสังหรณ์ขึ้นมาจนได้ นกแสกบินร้องผ่านไป ทำให้ลูกขนลุกซู่ขึ้นมาเลยบอกกับอัมพาเขาว่าเห็นท่าจะไม่ดีเสียแล้วละ พอตื่นเช้าขึ้นมาก็ได้รับข่าวว่าท่านพ่อสิ้นเสียแล้วเมื่อคืนนี้ เป็นอันว่าลูกไม่ได้เข้าเฝ้าเยี่ยมเหมือนเช่นเคยทุกครั้งหวังว่าท่านพ่อคงจะประทานอภัยให้ แต่ทุกวันนี้ที่มีงานสวด ลูกก็ได้มาเฝ้าแล้วทุก ๆ วันไม่เคยขาดเลย ถ้าท่านพ่อได้ทรงทราบด้วยญาณวิถีใดก็ตามก็คงจะปลาบปลื้มปีติที่ลูก ๆ หลาน ๆ ได้มาชุมนุมกันพร้อมหน้าด้วยความสามัคคียิ่ง ทุกคนต่างรักใคร่ปรองดองกันด้วยดี ก็คงจะทรงหมดห่วงกังวลพระทัยบ้างไม่มากก็น้อย.

ด้วยความรัก จากลูก

พุฒิเทพ เทวกุล

(ม.ร.ว. พุฒิเทพ เทวกุล)

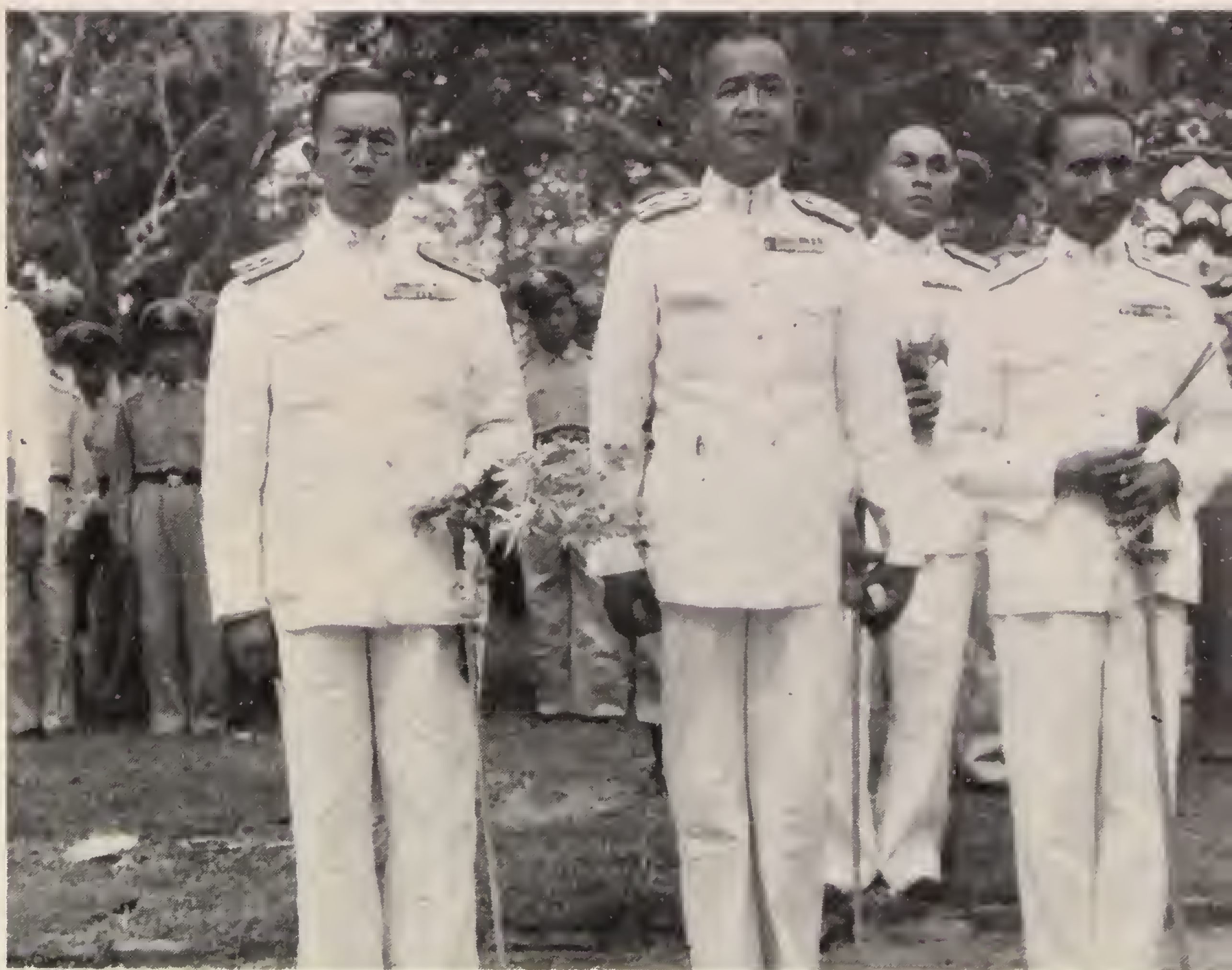

ทรงเป็นประธานการสวนสนามของตำรว
13 ตุลาคม 2491 นครศรีธรรมราช

ทรงรอรับเสด็จ พระบาทสมเด็จพระเจ้
อยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินี
นาถ ระหว่างเสด็จเยี่ยมประชาชน จังหวัด
ภาคใต้

เสด็จตรวจราชการและเยี่ยมเยียนราษฎร

วันปิยะมหาราชที่นครราชศรีธรรมราช

เสด็จดูงานตำรวจที่มาเลเซีย

แด่ พ่อที่รัก

ในโอกาสที่ได้จัดพิมพ์หนังสือเพื่อเป็นที่ระลึก ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านพ่อครั้งนี้ นับเป็นครั้งแรกที่ข้าพเจ้าได้บันทึกความรู้สึกนึกคิดของข้าพเจ้าที่มีต่อท่านพ่อเป็นลายลักษณ์อักษรให้ปรากฏแก่สายตาของท่านผู้ที่ได้อ่านหนังสือเล่มนี้ เพื่อจักได้ทราบเกียรติประวัติของท่านพ่อที่ไม่เคยมีมลทินแม้แต่น้อย เพื่อให้ทราบความรักความห่วงใยของพ่อที่มีต่อลูก ๆ อันควรจะได้จารึกไว้เป็นอนุสรณ์แห่งความทรงจำเพื่อเป็นการเทอดทูนเกียรติคุณด้วยความสำนึกในความกตัญญูกตเวที

๔๔ ปีเศษที่ได้อยู่ร่วมกันมาในฐานะ พ่อ แม่ ลูก ได้รับแต่ความอบอุ่นมาตลอด ทั้งนี้เพราะข้าพเจ้าได้คลุกคลีและใกล้ชิดมาพอสมควร กล้าที่จะกล่าวได้ว่า ท่านพ่อทรงเป็นบุคคลที่หาได้ยาก ทรงเป็นนักปกครองที่ดี สังคมดี เป็นสุภาพบุรุษนักกีฬา และทรงมีน้ำพระทัยเปี่ยมล้นด้วยความเมตตา กรุณา ถือความซื่อสัตย์สุจริตเป็นที่ตั้ง เกลียดการประพฤติทุจริตคิดมิชอบผิดทำนองคลองธรรม ดังจะได้เสนอผลงานเท่าที่ ข้าพเจ้า จำได้ รวมทั้ง ท่านพ่อ เคยเล่าให้ฟัง ในประวัติ การรับราชการของท่านมาลงไว้พอสังเขป

ตามพระประวัติ ท่านพ่อทรงเดินทางไปศึกษาวิชาทหารที่โรงเรียนนายร้อยทหารบก อเล็กซานดร๊อฟสกี้ ประเทศรุสเซีย ระหว่างทรงศึกษาอยู่ใกล้จะสำเร็จ ได้เกิดกบฏบอลเชวิกเพื่อโค่นล้มราชบัลลังก์พระเจ้าซาร์ หากจะอยู่ศึกษาต่อไปอาจไม่ปลอดภัย จึงถูกส่งกลับเมืองไทยเป็นนักเรียนทำการนายร้อยทหารบกก่อน จากนั้นก็สำเร็จออกเป็นนายทหาร ต่อมาจึงโอนมารับราชการตำรวจเป็นนายตำรวจประจำกรมตำรวจภูบาล มี

อำนาจหน้าที่ ในการ สืบสวน ทั้งในด้าน การเมือง และ คดีอาญา ทั่ว ๆ ไป ท่านพ่อทรงเล่าว่าสมัยนั้นต้องทำงานแข่งกัน งานต่าง ๆ จะได้ผล ต้องใช้การสืบสวนตามหลักวิชาการประกอบด้วยมีสายสืบ ท่านพ่อมีสายมากมาย เพราะทรงชอบคลุกคลีอยู่กับพวกนักเลงตามก๊วนโรงยาฝิ่น, โรงน้ำชา, โรงหญิงนครโสเภณี ดังนั้นเมื่อมีคดีเกิดขึ้น ท่านพ่อจะทรงทราบทันทีและจับกุมได้เป็นส่วนมาก แต่อย่างไรก็ตามก็ต้องใช้จ่ายเงินส่วนตัวเลี้ยงสายเหล่านี้ไม่ใช่น้อย เพราะทำงานได้ผลดี ครั้นต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ปีแห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิ-ราชมาสู่ระบอบประชาธิปไตย ท่านพ่อถูกสั่งย้ายออกต่างจังหวัดเป็นครั้งแรก จึงเป็นตำรวจภูธรมาตั้งแต่นั้น แต่ก็นับว่ายังทรงโชคดีอยู่ที่ไม่ถูกจับกุมหรือถูกออกจากราชการ ทั้งนี้เพราะท่านพ่อทรงรู้จักคุ้นเคยกับผู้ก่อการหลายคน ซึ่งให้ความไว้วางใจ แห่งแรกที่ถูกแต่งตั้งไปคือประจำกองตำรวจภูธร จังหวัดสุพรรณบุรี ท่านพ่อทรงเล่าว่าได้จับกุมบ่อนการพนันอิทธิพล ซึ่งไม่มีใครกล้าจับ และไม่เคยคิด จะจับใคร มาก่อนเลย มีผู้เล่นมากมาย เป็นบ่อนใหญ่มีหูมีตามากยากที่จะเข้าถึง ตำรวจบางคนก็คุมบ่อนเสียเอง ดังนั้นก่อนการจับกุมจึงต้องส่งสายสืบเข้าไปเพื่อดูลู่ทางในการเตรียมวางแผนการไว้อย่างละเอียด จากการส่งสายสืบเข้าไปดังกล่าวแล้ว ต่อมาจึงทราบว่า บ่อนนี้มีการเล่นการพนันชนิดใดบ้าง จำนวนคนเล่นประมาณเท่าใด เล่นเวลาใด ทั้งยังทราบว่ามีประตูกลเป็นทางลับสำหรับหลบหนีของนายบ่อนอีกด้วย ต่อมาในวันจับกุมประการแรกท่านพ่อได้เรียกตัวตำรวจที่คุมบ่อนมาเก็บตัวไว้ทั้งหมด แล้วใช้กำลังตำรวจที่มีอยู่แบ่งเป็น ๒ ชุด ชุดแรกให้บุกเข้าจับให้ถึงตัวผู้เล่นเมื่อได้รับสัญญาณจากสาย ให้ตำรวจชุดนี้เตรียมขวดหมึกไว้คนละขวด

เมื่อบุกถึงตัวผู้เล่นแต่ละห้องแล้ว ให้สายดับไฟให้หมด ขณะที่ผู้เล่นชุลมุนกันเพื่อหาทางหนี ให้ตำรวจใช้หมึกที่เตรียมไปสาดไปยังผู้เล่นให้ทั่วทุกคน ส่วนกำลังชุดที่ ๒ ให้ซุ่มดักตามจุดต่าง ๆ รอบ ๆ บ้านที่ผู้เล่นสามารถเล็ดลอดออกมาได้ เมื่อพบก็ให้จับกุมทันที เมื่อได้ประชุมชี้แจงแผนการให้ตำรวจทราบทั่วกันแล้ว การจับกุมจึงเริ่มขึ้น ผลปรากฏว่าทุกสิ่งเป็นไปตามแผนการที่วางไว้ทุกประการ ผู้เล่นถูกจับกุมได้เป็นจำนวนมาก แต่ละคนจะมีรอยหมึกเปรอะเปื้อนอยู่ที่เสื้อผ้า ซึ่งจะไม่มีทางปฏิเสธได้เลยว่าไม่ได้ร่วมเล่นหรืออยู่ในวงเล่น เมื่อบ่อนนี้ถูกทลายลงแล้ว บ่อนการพนันก็สงบราบคาบลง อยู่จังหวัดสุพรรณบุรีได้ ๓ เดือนเศษ ท่านพ่อถูกแต่งตั้งไปเป็นผู้บังคับกองสถานีตำรวจภูธรจังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งขณะนั้นมียศเป็นร้อยตำรวจเอก ท่านพ่อทรงออกตรวจและปราบปรามจับกุมผู้กระทำผิดด้วยพระองค์เองอยู่เสมอ ปรากฏผลงานดีเด่นแม้จะมียศเพียงร้อยตำรวจเอกซึ่งยังไม่เต็มขั้นก็ตาม ก็ได้รับการพิจารณาคัดเลือกจากกรมตำรวจแต่งตั้งไปเป็นผู้กำกับการ สาย ๗ ที่ทำการอยู่ที่จังหวัดจันทบุรี มีเขตอำนาจรับผิดชอบปกครองบังคับบัญชาใน ๓ จังหวัด คือ จังหวัดจันทบุรี, ตราด, และ ระยอง (สมัยนั้นยังไม่มีกองบังคับการ เพิ่งมามีในตอนหลัง) ระหว่างที่รับราชการอยู่ทรงเล่าว่า ได้มีคนร้ายอยู่รายหนึ่งปล้นฆ่าเจ้าทรัพย์หลายรายเป็นที่หวั่นเกรงของชาวบ้านมาก ชื่อ เสือนุช เมื่อรู้ว่าผู้ใดเป็นสายให้ตำรวจก็ถูกยิงทิ้ง ทำให้สายตำรวจตายไปหลายคน ท่านพ่อต้องวางแผนอำนวยการปราบปรามใช้เวลาสืบจับเป็นเดือน เสือนุชมีความห้าวหาญถึงกับบุกขึ้นไปยิงตำรวจที่นอนอยู่บนสถานีตำรวจตายไปอีกคนหนึ่ง เสือนุชมักหลบซ่อนตัวตามป่าบ้าง อยู่บนต้นไม้บ้าง ขุดหลุมอยู่บ้าง อยู่ไม่เป็นที่แน่

นอน และเคยประกาศท้าทายให้ตำรวจไปจับโดยบอกว่าตนอยู่บนต้นไม้ เห็นตำรวจเดินตรวจผ่านจะยิงตำรวจเสียเมื่อใดก็ได้ ตำรวจต้องระดมกำลังกันหาที่หลบซ่อน ในที่สุดก็สืบทราบว่าเสือนุชขุดหลุมอยู่ในป่า เช้าตรู่วันหนึ่ง เสือนุชขึ้นมาจากหลุมกำบังเพื่อล้างหน้า เผชิญหน้ากับตำรวจ จึงประทับปืนขึ้นยิงตำรวจ จึงเกิดการต่อสู้กันขึ้น ที่สุดเสือนุชเป็นฝ่ายถูกยิงตาย ชาวบ้านจึงพากันนอนตาหลับ ต่อมาท่านพ่อถูกแต่งตั้งไปเป็นผู้กำกับการ จังหวัดฉะเชิงเทรา อยู่ได้ไม่กี่เดือนก็ย้ายไปเป็นผู้กำกับการตำรวจภูธร จังหวัดราชบุรี ท่านพ่อทรงออกตรวจท้องที่ทุกคืน จำได้ว่าออกตรวจแต่หัวค่ำกว่าจะกลับบ้านก็ดึกมาก มีอยู่คืนหนึ่งเกิดเหตุการณ์ขึ้น ได้มีทหารกลุ่มหนึ่งได้พากันมาที่หน้าสถานีตำรวจเนื่องจากมีเรื่องไม่พอใจตำรวจ ท่านพ่อทราบเหตุจึงรุดไประงับเหตุพบนายทหารที่เป็นหัวหน้ามา รู้จักกันดี จึงพูดไกล่เกลี่ยจนเกิดความเข้าใจอันดีต่อกันแล้วพากันกลับไปโดยไม่มีเหตุร้ายเกิดขึ้น หลังจากนั้นก็ไม่มีเรื่องบาดหมางกันอีก ในคดีฆ่าคนตายซึ่งเป็นคดีอุกฉกรรจ์ท่านพ่อมักจะออกไปตรวจสถานที่เกิดเหตุและร่วมกันชันสูตรพลิกศพ เพื่อสืบสวนหาคนร้ายบ่อยครั้ง มีอยู่ครั้งหนึ่งข้าพเจ้าได้ขอติดตามไปด้วยโดยไปทางเรือหลายชั่วโมง ข้าพเจ้าได้เห็นการชันสูตรพลิกศพเป็นครั้งแรกเมื่อข้าพเจ้าอายุได้ประมาณ ๑๒ ปี ท่านพ่อทรงสนพระทัยในด้านวิทยาการตำรวจมาก มีอยู่คดีหนึ่งข้าพเจ้าจำได้ว่าท่านพ่อนำขวดเปล่าของกลางมาใบหนึ่ง แล้วใช้ฝุ่นเคมีซัดที่ขวด สักครู่ก็ปรากฏลายนิ้วมือผู้ต้องสงสัยอยู่ที่ขวดอย่างชัดเจน อีกครั้งหนึ่งทรงเล่าว่าสืบทราบว่ามีบ่อนการพนันบ่อนใหญ่เล่นการพนันใกล้กรมทหาร ท่านพ่อจึงทรงนำกำลังเข้าทำการจับกุม ได้ผู้ต้องหาพร้อมของกลางเป็นจำนวนมาก จากจังหวัดราชบุรี ท่านพ่อถูก

แต่งตั้งเป็นผู้รักษาการในตำแหน่งรองผู้บังคับการตำรวจภูธร เขต ๒ จังหวัดพิษณุโลก ต่อมาจึงได้รับตำแหน่งรองผู้บังคับการ ไปอยู่ได้ไม่นานก็เกิดสงครามมหาอาเซียบูรพา ญี่ปุ่นเข้าประเทศไทย รวมทั้งจังหวัดพิษณุโลกด้วย กำลังทหารญี่ปุ่นส่วนใหญ่ใช้เป็นเส้นทางเข้าสู่พม่า ขณะเดียวกันนี้ก็มีขบวนการเสรีไทยกำลังปฏิบัติการต่อต้านญี่ปุ่นอยู่แบบใต้ดิน ทางฝ่ายทหารญี่ปุ่นก็จับตาดูความเคลื่อนไหวของฝ่ายเราเช่นเดียวกัน ท่านพ่อต้องหาทางป้องกันฝ่ายเสรีไทย และฝ่ายสัมพันธมิตรให้รอดพ้น จากการถูกญี่ปุ่นจับอยู่เสมอ มีอยู่วันหนึ่งท่านพ่อเลิกงานกลับบ้าน เรียกข้าพเจ้าไปพบรับสั่งว่า มีทหารญี่ปุ่นคนหนึ่งยืนอยู่ที่มุมถนนหลังสถานีตำรวจไม่ทราบว่ากำลังเขียนอะไรอยู่ ให้ลองเดินผ่านไปดูใกล้ ๆ ข้าพเจ้าจึงรีบไปพบทหารญี่ปุ่นยังยืนเขียนอยู่ จึงเดินเฉียดเข้าไปใกล้ ๆ ๒ เที่ยวเห็นกำลังขีดเส้นลักษณะเป็นแผนที่สังเขปบริเวณ ข้าพเจ้าจึงรีบกลับมาทูลให้ทรงทราบ ท่านพ่อรับสั่งว่ามีข่าวว่ามันจะยึดโรงพัก ซึ่งได้เตรียมแผนป้องกันรักษาสถานที่ไว้แล้ว ในวันต่อมาข้าพเจ้าจึงเห็นท่านพ่อเบิกปืนกลมือเอ็มทรี พร้อมกระสุนมาไว้ที่บ้าน ๑ กระบอก แต่แล้วเหตุการณ์ที่คาดไว้ก็ไม่เกิดขึ้น แต่บางครั้งก็ต้องมีการเจรจากับฝ่ายญี่ปุ่น ถูกฝ่ายญี่ปุ่นซักไซ้ต่าง ๆ แต่ท่านพ่อทรงใช้คำพูดหาทางออกได้เป็นอย่างดี เหตุการณ์ร้ายจึงไม่เกิดขึ้น อยู่จังหวัดพิษณุโลกได้ประมาณ ๓ ปีเศษก็ถูกแต่งตั้งไปเป็นรองผู้บังคับการตำรวจภูธร เขต ๕ จังหวัดพระตะบอง (เป็นที่ตั้งกองบังคับการเขต) แต่ภายหลังต้องคืนดินแดนจังหวัดพระตะบอง ให้ฝรั่งเศส ไปแล้ว กองบังคับการ จึงกลับมา ตั้งอยู่ที่ จังหวัดฉะเชิงเทรา ท่านพ่อมาทำงานในตำแหน่งเดิม ในระยะนั้นทรงเล่าว่ามีการค้าข้าวออกทางทะเลกันมาก ท่านพ่อจึงทรงกวดขันตรวจตราสอด

ส่องเป็นพิเศษ จนกระทั่งมีผู้ทุจริตในการค้าข้าวเข้าพบท่านพ่อโดยนำเงินใส่กระเป๋าเสื่อมาเต็มกระเป๋าขอร้องให้ละเว้นการจับกุม โดยเมื่อจะนำข้าวออกตามเส้นทางใด ก็ขออย่าได้ไปดักตามเส้นทางนั้น ท่านพ่อทรงให้นำเงินกลับไป และได้ทำการขัดขวางโดยสกัดตามเส้นทางต่าง ๆ หนักยิ่งขึ้น ทำให้ผู้เสียประโยชน์ไม่พอใจกันมาก ทั้งนี้เพราะไม่ทรงโปรดการกระทำทุจริตผิดกฎหมายยิ่งนัก ต่อมาจึงถูกแต่งตั้งไปเป็นผู้รักษาการในตำแหน่งผู้บังคับการตำรวจภูธร เขต ๘ จังหวัดนครศรีธรรมราช และเป็นผู้บังคับการในเวลาต่อมา ระหว่างรับราชการอยู่ทรงได้รับสมุดบันทึกจากพลตำรวจเอก เผ่า ศรียานนท์ อธิบดีตำรวจในสมัยนั้น โดยเขียนข้อความในหน้าแรกของสมุดบันทึกมีใจความว่าถวายผู้บังคับการที่ดีที่สุด ต่อมาก็ได้รับยศพันตำรวจเอก ได้รับตำแหน่งเป็น ราชองครักษ์เวร เพื่อถวาย ความ อารักขา แด่ พระบาท สมเด็จ พระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ต่อมาได้รับคำสั่งกรมตำรวจให้ร่วมกับคณะ นายตำรวจไทยไปดูกิจการตำรวจที่ ประเทศมาเลเซียและสิงคโปร์ นอกจากนี้ระหว่างที่รับราชการอยู่ยังสืบทราบว่ามีผู้ลักลอบนำข้าวสารออกนอกประเทศทางทะเลเป็นจำนวนมาก ท่านพ่อได้ทรงออกปราบปราม จับกุม อย่างจริงจัง ตลอดเวลา ที่ทรงทราบ เป็นเหตุให้การลักลอบนำข้าวออกนอกประเทศลดน้อยลง อยู่จังหวัดนครศรีธรรมราชเป็นเวลา ๔ ปีเศษ จึงถูกแต่งตั้งไปประจำกองการศึกษา หัวหน้าวิชาการตำรวจ และรักษาการในตำแหน่งรองหัวหน้ากองตรวจคนเข้าเมืองอีกตำแหน่งหนึ่ง ต่อมาจึงดำรงตำแหน่งรองหัวหน้ากองตรวจคนเข้าเมืองเพียงตำแหน่งเดียว จากนั้นท่านพ่อถูกแต่งตั้งไปเป็นผู้บังคับการตำรวจภูธร ภาค ๓ จังหวัดนครราชสีมา และเป็นผู้บังคับการตำรวจรักษา

ชายแดนอีกตำแหน่งหนึ่ง ได้รับเหรียญราชการชายแดนระหว่างที่ทรงดำรงตำแหน่ง เหตุที่ต้องมาเป็นผู้บังคับการที่จังหวัดนครราชสีมานั้น ทรงเล่าว่าระยะนั้นทหารกับตำรวจมักมีเรื่องก่อการวิวาทกันอยู่เนือง ๆ จึงให้ท่านพ่อไปเพื่อหาทางประสานรอยร้าว เพราะท่านพ่อทรงรู้จักคุ้นเคยกับบรรดานายทหารชั้นผู้ใหญ่มาก ผลที่ได้รับจากการดำรงตำแหน่งดังกล่าว ทำให้เหตุการณ์ระหว่างทหารกับตำรวจคลี่คลายไปในทางที่ดี มีการเชื่อมความสามัคคีระหว่างทหารกับตำรวจอย่างใกล้ชิด การก่อการวิวาทซึ่งกันและกันจึงหมดสิ้นไป และตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งครั้งสุดท้ายของท่านพ่อที่ทรงรับราชการในกรมตำรวจ

ในระยะต่อมา ทางกรมตำรวจมีนโยบายที่จะให้นายตำรวจชั้นผู้ใหญ่ออกไปดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัด ดังนั้น เมื่อวันที่ ๑๓ มกราคม ๒๔๙๗ ท่านพ่อจึงถูกพิจารณาแต่งตั้งไปเป็นผู้รักษาการในตำแหน่งรองผู้ว่าราชการจังหวัด ภาค ๖ จังหวัดพิษณุโลกอีกวาระหนึ่ง ต่อมาได้เป็นรองผู้ว่าราชการภาคในปีเดียวกันนั้นเอง จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๐๐ จึงถูกแต่งตั้งไปเป็นผู้ตรวจราชการกระทรวงมหาดไทยจนถึงวันที่ ๑ มกราคม ๒๕๐๑ จึงออกจากราชการเพราะเหตุเกษียณอายุ รวมเวลาราชการทั้งหมด ๔๕ ปี

ตลอดระยะเวลาที่รับราชการมาจนครบเกษียณอายุ ท่านพ่อทรงปฏิบัติราชการซึ่งเป็นทั้งงานประจำและราชการพิเศษต่าง ๆ (ตามพระประวัติ) มาด้วยความเรียบร้อยเป็นผลดีต่อทางราชการโดยตลอด ทรงใช้หลักการปกครองสายกลาง มีพรหมวิหาร ๔ อันมี เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นที่รักใคร่นับถือของผู้ใต้บังคับบัญชาและประชาชน

โดยทั่วไป เพราะไม่ทรงถือพระองค์ เมื่อผู้ใต้บังคับบัญชาใช้คำราชาศัพท์ไม่ถูกต้อง ท่านพ่อทรงบอกให้ใช้คำพูดธรรมดาสามัญ ผู้ใต้บังคับบัญชาก็มีความสบายใจ ไม่ประหม่า แต่ไม่โปรดการพูดเท็จ ถ้าจับได้จะถูกสั่งลงโทษทันที ดังนั้น ผู้ประพฤติทุจริตคิดมิชอบเท่านั้น ที่จะเป็นปฏิปักษ์กับท่านพ่อ เพราะท่านพ่อไม่ทรงเห็นแก่อามิสสินจ้าง ตั้งอยู่ในความซื่อสัตย์สุจริต รักความยุติธรรม ประการที่สำคัญก็คือ ทรงมีความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ และเจ้าฟ้าทุกพระองค์เหนือสิ่งอื่นใด ยิ่งทรงเล็งเห็นสภาวะการบ้านเมืองตกอยู่ในสภาพที่เป็นอยู่ขณะนี้แล้ว ยิ่งทรงเป็นห่วงใยยิ่งนัก ทรงรับสั่งให้คุณแม่ และลูก ๆ ฟังอยู่เสมอ

ผลงานของท่านพ่อระหว่างรับราชการที่ได้บันทึกไว้นี้ เป็นเพียงส่วนหนึ่งที่ข้าพเจ้าเคยเห็นและท่านพ่อทรงเล่าให้ฟัง และทรงภูมิใจในผลงานของท่านเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้คุณแม่ ของข้าพเจ้า จึงมีความประสงค์ให้ข้าพเจ้า ช่วยประมวล ความทรงจำ เท่าที่จะนึกคิดได้ เพื่อบันทึกไว้เป็นการเทอดทูนพระเกียรติคุณ ซึ่งข้าพเจ้าได้ตอบสนองตามความประสงค์ของคุณแม่แล้ว

เมื่อทรงออกจากราชการแล้ว ท่านพ่อไม่ยอมอยู่โดยไม่มีงานทำ อ้างว่าต้องการทำงานเพื่อหาเงินมาใช้จ่ายในครอบครัว ลำพังเงินบำนาญคงจะไม่พอใช้จ่ายแน่ ทั้ง ๆ ที่คุณแม่และลูก ๆ อยากให้ทรงพักผ่อน แต่ก็หามีใครทัดทานหรือหยุดยั้งพระประสงค์ได้ เป็นที่รู้อยู่ว่าเมื่อท่าน

พ่อตั้งพระทัยอย่างหนึ่งอย่างใดแล้ว จะต้องทำตามที่ได้ตั้งพระทัยไว้ ดังนั้น ท่านพ่อจึงเข้าทำงานในบริษัทยันตรการ จำกัด ในตำแหน่งกรรมการผู้จัดการบริษัท ฯ เป็นเวลาหลายปี ในระยะนั้นท่านพ่อคงจะทรงห่วงใยครอบครัวข้าพเจ้าที่มีบุตรธิดาถึง ๔ คน ต้องใช้จ่ายเงินมากเดือนหนึ่ง ๆ เงินเดือนไม่พอใช้ ต่อมาเมื่อมีตำแหน่งในบริษัท ฯ ว่างลงจึงได้เอาภรรยาของข้าพเจ้าเข้าทำงานด้วย จึงทำให้การครองชีพในครอบครัวของข้าพเจ้าดีขึ้นกว่าเดิม เห็นได้ว่าน้ำพระทัยของท่านพ่อนั้นช่างประเสริฐยิ่งนัก ต่อมาท่านพ่อลาออกจากบริษัทยันตรการ จำกัด โดยเข้ามาทำงานอยู่ที่ธนาคารกรุงเทพพานิชยการ จำกัด สำนักงานใหญ่ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ บ้าน มีพลตำรวจเอก พระพินิจชนคดีเป็นประธานกรรมการธนาคารแห่งนี้ ท่านพ่อ ทรงทำงาน ในตำแหน่ง ผู้รักษาเงิน ของทางธนาคาร ฯ ซึ่งเป็นตำแหน่งที่จะต้องได้ผู้ที่ซื่อสัตย์สุจริตจริง ๆ ทรงทำงานด้วยความเรียบร้อยตลอดมาเป็นเวลาหลายปี จนกระทั่งในเวลากลางวันของวันหนึ่งทรงเสวยอาหารที่ร้านข้างธนาคาร ฯ เสร็จแล้วเสด็จกลับที่ทำงาน เกิดเจ็บพระหทัยอย่างรุนแรง จึงเสด็จกลับบ้าน แล้วเข้ารักษายังโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ แพทย์ตรวจพบว่าเป็นโรคพระหทัยจึงต้องอยู่รับการรักษาเป็นเวลาหลายวัน เมื่อกลับบ้านได้แล้ว จึงต้องทรงลาออกจากงานธนาคารที่ทรงทำอยู่เพื่อพักผ่อนอยู่กับบ้าน นอกจากท่านพ่อจะเป็นโรคพระหทัยแล้ว ยังตรวจพบโรคเบาหวาน และโรคหืดสำหรับโรคหืดมักจะปรากฏอาการหอบเมื่ออากาศชื้น คือในฤดูฝน และฤดูหนาว ท่านพ่อทรงหอบหืดคราวใด ก็สามารถใช้ยาบำบัดได้ทุกครั้งไป จึงไม่เป็นที่หนักใจเพราะมีนายแพทย์แห่งโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์

คอยควบคุมรักษาเป็นประจำอยู่แล้ว เช่น นายแพทย์หม่อมราชวงศ์ อุดมพร เกษมสันต์ ทางโรคหัวใจ, นายแพทย์ชัยเวชช์ นุตประยูร ทางโรคหลอดลม โรคหืด, แพทย์หญิง คุณหญิงศรีจิตรา บุนนาค ทางโรคเบาหวาน แต่ต่อมาในระยะปีสองปีมานี้ทรงเข้าโรงพยาบาลหลายครั้ง แต่ก็หายเสด็จกลับบ้านได้ทุกครั้ง ด้วยความเอาใจใส่ดูแลรักษา เป็นอย่างดีของนายแพทย์และพยาบาล นอกจากนี้ยังมีนายแพทย์ อนันต์ ศรีวนิก ซึ่งเป็นบุตรเขย คอยควบคุมดูแลเอาใจใส่ โดยใกล้ชิด ทางบ้านอีกทางหนึ่งด้วย ข้าพเจ้าจึงไม่ค่อยวิตกเท่าใดนักเพราะปกติท่านพ่อรักษาพระองค์อยู่เสมอ เจ็บมากน้อยเพียงใดท่านทรงรู้เอง ปกติแล้วสุขภาพแข็งแรง ข้าพเจ้าและครอบครัวมักไปเยี่ยมเยียนท่านพ่อคุณแม่เป็นประจำ แต่แล้วจู่ ๆ วันที่ข้าพเจ้ากลัวที่สุดในชีวิตก็มาถึง วันนั้นคือวันที่ ๑๕ กันยายน ๒๕๑๗ เวลาประมาณ ๐๙.๐๐ น. เศษ พรรณงาม น้องสะใภ้ข้าพเจ้ารีบมาหาข้าพเจ้าที่บ้านบอกว่าท่านพ่อประชวรหนัก จะเข้าโรงพยาบาล ๔ โมงเย็นนี้ให้รีบไปเฝ้า ข้าพเจ้าถามว่าท่านเป็นอะไร ได้รับตอบว่า ท่านพ่อหอบหืดมาตลอดทั้งคืน เพลียมาก ขณะนี้ค่อยยังชั่วบ้างแล้ว จากนั้นข้าพเจ้าพร้อมครอบครัวจึงไปเฝ้าท่านพ่อที่บ้าน ในตอนที่ท่านพ่อจะขึ้นรถยนต์ไปโรงพยาบาล ยังทรงเดินได้ด้วยพระองค์เอง ไม่มีอาการของคนไข้หนัก เพียงรู้สึกว่าทรงรู้สึกอิดโรยเท่านั้น ไม่มีวี่แววของลางร้ายหรือสังหรณ์ใจ แต่อย่างใด ไปถึง โรงพยาบาล จุฬาลงกรณ์ ประมาณ ๑๖.๐๐ น. เศษ เข้าตึกอายุรศาสตร์ ห้องหมายเลข ๔๐๔ สักครู่นายแพทย์เวร ทราบชื่อภายหลังว่านายแพทย์กุลระวี ได้เข้ามาตรวจอาการสอบถามประวัติการประชวรครั้งก่อน ๆ ของท่านพ่อ ซึ่งท่านพ่อยังอธิบาย

ให้ฟังได้ ต่อมานายแพทย์หม่อมราชวงศ์อุดมพร ก็ได้เข้าไปตรวจอาการท่านพ่ออีก เมื่อเดินกลับออกมานอกห้องเห็นส่ายหน้า บอกกับน้อง ๆ ข้าพเจ้าว่า ท่านพ่อมาประชวรคราวนี้อาการมาก ปอดทำงานน้อยมาก เป็นห่วงหัวใจ ข้าพเจ้าและน้อง ๆ เริ่มใจไม่สบาย แต่ก็ช่วยกันปิดคุณแม่ ข้าพเจ้าจึงเข้าไปเยี่ยมท่านพ่อซึ่งยังทรงนั่งอยู่บนเตียง หันมองข้าพเจ้าและรับสั่งเป็นครั้งสุดท้ายกับข้าพเจ้าว่า ไปเชียงใหม่จับได้ไหม หมายถึงก่อนหน้านี้ไม่กี่วัน ข้าพเจ้าพร้อมกับพวกไปราชการจังหวัดเชียงใหม่เพื่อจับกุมผู้กระทำผิดแต่ไม่พบตัวเพราะไม่เป็นไปตามแผนการที่วางไว้ ข้าพ-เจ้าจึงทูลไปว่า จับไม่ได้ ท่านพ่อทรงยิ้ม อีกสักครู่ต่อมาท่านพ่อเริ่มหายใจไม่ออก พยาบาลจัดเครื่องช่วยหายใจถวาย แต่จะต้องใส่สายยางเข้าทางจมูก ท่านพ่อรับมาขอใส่เอง โดยพยายามเอาสายยางเข้าทางรูจมูกช้า ๆ แต่ใส่สายยางยังไม่ทันสุดทรงจาม ๒ ครั้ง ในที่สุดก็พยายามใส่สายยางเข้าไปจนสำเร็จ แต่อยู่ได้สักครู่หนึ่ง ท่านพ่อก็รำคาญขอเอาออก พยาบาลจึงหาเปลี่ยนให้ใหม่ โดยไม่ต้องใช้สายยางเข้าทางจมูกเหมือนคราวแรก ท่านพ่อบอกว่ารู้สึกดีขึ้น ใส่ครอบไว้ไม่นาน ท่านพ่อก็ขอเอาออกอีก หลังจากที่เอาออกมาแล้ว อาการหอบหืดก็เริ่มขึ้นอีก ครั้งนี้อาการมากเพราะหอบติดต่อกันไม่หยุด ทุกคนถึงกับมีสีหน้าแสดงความหวั่นวิตก เพราะท่านพ่อหอบอย่างหนัก เห็นแล้วอยากจะหอบแทนท่านพ่อเสียเอง น้องสาวของข้าพเจ้าเข้าไปหา ภรรยาข้าพเจ้าเข้าไปประคองท่านพ่อทรงโอบกอดน้องสาวข้าพเจ้า รับสั่งว่า พ่อไม่ไหวแล้ว แล้วหันไปทางภรรยาข้าพเจ้ารับสั่งว่า ไม่ไหวแล้ว ภรรยาข้าพเจ้าสังเกตเห็น

มีเหงื่อเม็ดโต ๆ ตามพระพักตร์ องค์เย็นฉ่ำ ชีพจรอยู่ลึกจับจังหวะเต้นไม่ได้ พยาบาลจึงตามนายแพทย์กุลระวี เมื่อนายแพทย์กุลระวีมาถึงได้สั่งให้รีบนำเข้าห้องฉุกเฉินโดยด่วน (I.C.U.) จึงช่วยกันนำท่านพ่อขึ้นเตียงเข็นนำไปห้องฉุกเฉินทันที ในห้องฉุกเฉินนั้นได้มีนายแพทย์หม่อมราชวงศ์อุดมพร, นายแพทย์ชัยเวชช์ เพิ่งจะมาถึง, นายแพทย์กุลระวีและพยาบาล ได้ทำการช่วยเหลือท่านพ่ออย่างสุดความสามารถ ประมาณ ๒๑.๐๐ น. เศษ นายแพทย์หม่อมราชวงศ์ อุดมพร และนายแพทย์ชัยเวชช์ ออกมาบอกว่าท่านพ่อกำลังบรรทมหลับ ถ้าพ้นคืนนี้ไปได้โดยไม่มีโรคแทรก ปลอดภัย ข้าพเจ้าได้เข้าไปเยี่ยมพบท่านพ่อกำลังบรรทมหลับ มีเครื่องช่วยหายใจทางพระโอษฐ์ กลางแขนซ้ายมีรอยถูกผ่าทราบภายหลังว่าเพื่อถวายน้ำเกลือ ประมาณ ๒ ยาม นายแพทย์กุลระวีบอกว่าท่านพ่อฟื้นขึ้นแล้วพยายามจะดึงเครื่องช่วยหายใจออก จึงได้ขอร้องท่านว่าถ้าเอาออก เวลาจะใส่ใหม่จะใส่ลำบาก หม่อมราชวงศ์อนุเทพ น้องชายข้าพเจ้าได้เข้าไปเยี่ยมท่านพ่อ แล้วกลับออกมาเล่าว่าท่านพ่อลืมพระเนตรและพยายามจะดึงเอาเครื่องช่วยหายใจออกจากพระโอษฐ์ คล้ายกับว่าต้องการจะรับสั่งด้วย แต่นายแพทย์กุลระวีไม่ยอมให้เอาออก เมื่อเห็นว่าท่านพ่อฟื้นขึ้นแล้ว จึงต่างพากันกลับบ้านคิดว่าจะมาเฝ้าใหม่ในตอนเช้า แต่มีคุณแม่ น้องสาว และนายแพทย์อนันต์ คงอยู่เฝ้าต่อไปพักที่ห้องหมายเลข ๔๐๔ ก่อนจะแยกกลับบ้าน หม่อมราชวงศ์อนุเทพบอกข้าพเจ้าว่า ถ้ามีข่าวท่านพ่อก็จะไปตามข้าพเจ้าที่บ้าน เมื่อข้าพเจ้ากลับมาถึงบ้านก็เข้านอน แต่นอนไม่หลับ คิดเป็นห่วงท่านอยู่ตลอดเวลา

ทรงบาตรที่โรงพยาบาลศรีราชา ในโอกาสวันที่ระลึกวันสิ้นพระชนม์สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เสด็จงานวันประสูติครบ 60 ชันษา ที่วังซอยพระยาพิพัฒน์ สีลม

ทรงชุดแฟนซีเจ้าพระยานครศรีธรรมราช งานสโมสรข้าราชการจังหวัดนครศรีธรรมราช

ทรงรับเสด็จกรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิตและชายา ที่ไทรงามนครราชสีมา

โปรดการเล่นเทนนิส

ครั้นประมาณเวลา ๐๓.๐๐ น. ของวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๑๗ ข้าพเจ้าได้ยินเสียงท่อไอเสียรถยนต์สปอร์ตดังสนั่นดังอยู่หน้าบ้าน ข้าพเจ้าจึงผงกศีรษะขึ้นจากหมอนด้วย ใจระทึกว่าจะต้องเผชิญกับความ เป็นจริงที่คิดไว้อย่างแน่นอน มิฉะนั้นเขาจะมาทำไมในเวลานี้ กำลังคิดอยู่กริ่งที่ประตูก็ดังขึ้น ข้าพเจ้าผลุดลุกขึ้นวิ่งไปเปิดประตูทันที เห็นหม่อมราชวงศ์อนุเทพยืนร้องไห้บอกข้าพเจ้าว่า พี่ใหญ่ ท่านพ่อสิ้นเสียแล้ว ข้าพเจ้าถามว่าเมื่อไร ได้รับตอบว่าเมื่อเวลา ๐๒.๒๐ น. ขณะนั้นข้าพเจ้าไม่อยากเชื่อหูตนเอง สมองมึนงง หยุดยืนอยู่กับที่ครู่หนึ่ง ข้าพเจ้าตบศีรษะตัวเองว่าไม่น่าเป็นไปได้เลย เพราะท่านพ่อฟื้นขึ้นรู้สึกพระองค์แล้ว เหตุไฉนจึงเป็นอย่างนี้ไปได้ ข้าพเจ้าให้หม่อมราชวงศ์อนุเทพรีบไปก่อน ภรรยาข้าพเจ้ากำลังร้องไห้ ลูก ๔ ก็ตื่นกันหมดต่างคนรีบแต่งตัวไปโรงพยาบาลทันที เมื่อไปถึงก็ได้เห็นพระศพท่านพ่อมาไว้ที่ห้องหมายเลข ๔๐๔ ตามเดิม เหมือนกับกำลังบรรทมหลับ พระพักตร์อิ่มเอิบเหมือนผู้ที่มีความสุข ข้าพเจ้า ภรรยา และลูก ๆ เข้าไปกราบที่พระศพ แล้วข้าพเจ้ากลับมากอดคุณแม่ซึ่งยืนอยู่ในลักษณะเหม่อลอย ทำให้เป็นห่วงคุณแม่ต่อไปอีก ได้แต่ปลอบใจขอให้คุณแม่ทำจิตใจให้สงบไว้ ส่วนน้องสาวคงร้องไห้อยู่ตลอดเวลา ข้าพเจ้าถามน้องสาวถึงสาเหตุที่ท่านพ่อสิ้น น้องสาวบอกว่าหมออยู่ตลอดเวลาพระหทัยของท่านพ่อเต้นอ่อนลง ๆ จนกระทั่งวายไป นายแพทย์ได้พยายามช่วยเหลือกระตุ้นพระหทัยจนสุดความสามารถแล้วแต่ไม่เป็นผล ณ โอกาสนี้ ข้าพเจ้าจึงใคร่ขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงต่อนายแพทย์หม่อมราชวงศ์อุดมพร, นายแพทย์ชัยเวชช์, นายแพทย์กุลระวี, และพยาบาลที่ได้ร่วมกันทำหน้าที่อย่างดี

ที่สุดแล้ว การจากไปของท่านพ่อในเดือนนี้ ข้าพเจ้าขอเรียกว่า "กันยา-มหากาพ"

ท่านพ่อสิ้นครั้งนี้เนื่องจากเป็นหวัดก่อน แล้วจึงหอบหืดทั้งคืน รุ่งเช้าน้องสาวกับหมออนันต์ มาเยี่ยม ต่อว่าท่านพ่อทำไมไม่โทรศัพท์บอกให้ทราบเหมือนครั้งก่อน ๆ ท่านพ่อว่าเกรงใจเห็นว่าดึกแล้ว ท่านพ่อทรงเกรงใจคนแม้กระทั่งลูก ก็เพราะความเกรงใจนี้เอง ทุกสิ่งทุกอย่างจึงสายเกินแก้ หากได้ช่วยกันรักษาพยาบาลเสียแต่ต้นมือเช่นครั้งก่อน ๆ เหตุการณ์ก็คงไม่กลับกลายเช่นนี้ สิ่งที่ห่วงกันก็คือโรคพระหทัย ส่วนโรคเบาหวานก็มีการคุมอยู่ตลอดเวลาคือคุมอาหารแต่ใครจะคิดบ้างว่าโรคหวัดและโรคหืดที่ไม่เคยห่วงกัน จะเป็นโรคนำไปสู่โรคพระหทัยวายได้จึงถือว่าเป็นบทเรียนของเราด้วยราคาแพงที่ต้องสูญเสียท่านพ่อไป ดังนั้น เมื่อข่าวการสิ้นของท่านพ่อแพร่สะพัดไปในหมู่ญาติมิตรสหาย จึงต่างพากันตกตลึงไม่น่าเชื่อ เพราะบางคนพบท่านอยู่หลัด ๆ แต่แล้วท่านพ่อก็จากไปชั่วระยะเวลาเพียงไม่กี่ชั่วโมงเท่านั้น โดยไม่ปรากฏลางร้ายหรือลางสังหรณ์ให้ผู้ใดได้ทราบล่วงหน้าเลย แต่ท่านพ่อเองเคยรับสั่งอยู่เสมอว่าจะตายเมื่อนั้นเมื่อนี่ ล้อเล่นจนพวกเราไม่สนใจ มีอยู่ครั้งหนึ่งใกล้จะสิ้น เคยรับสั่งกับหม่อมราชวงศ์วุฒิเลิศว่าท่านพ่อได้ทำประวัติของท่านพ่อไว้บ้างแล้วอยู่ในลิ้นชักโต๊ะ แต่ยังไม่สมบูรณ์ ถ้าตายไปก็ให้เอาไปทำต่อให้เสร็จสิ้น แต่ก็ไม่มีใครนึกว่าจะเป็นลางร้าย เพราะท่านพ่อทรงล้อเล่นอยู่บ่อย ๆ

ข้าพเจ้าไม่อยากคิดเรื่องการตาย เรื่องการที่ต้องพลัดพรากจากกันทั้ง ๆ ที่ข้าพเจ้าบวชแล้วควรจะปลงตก แต่ก็ฝืนใจลำบาก อยากเห็นท่านพ่อมีอายุยืนกว่านี้ ตัวเองอยากตายก่อนด้วยซ้ำไป ข้าพเจ้าสวดมนต์

ตั้งสัตยาธิษฐานต่อหน้าพระรัตนตรัยมาเป็นเวลานับเป็นปี ๆ ว่าหากท่านพ่อและคุณแม่ข้าพเจ้าจะเป็นอันตรายแล้ว ขอให้ข้าพเจ้าได้ตายแทนด้วยเถิด. แต่แล้วพระเจ้าก็ช่วยไม่ได้ เพราะคนเราต่างมีกรรมเป็นของตนเอง สังขารไม่เที่ยงแท้แน่นอน เมื่อถึงกาลแตกดับ ย่อมไม่มีใครล่วงพ้นได้ ดังนั้น วันที่ข้าพเจ้ากลัวที่สุดก็มาถึงจนได้ ข้าพเจ้าเคยดูหมอดูหลายหมอทำนายดวงชะตาข้าพเจ้าก่อนท่านพ่อจะสิ้นตรงกันว่า ภายในเดือนสองเดือนนี้ให้ระวังจะเสียญาติผู้ใหญ่ฝ่ายพ่อ ทำให้จิตใจไม่สบายนัก เพราะญาติผู้ใหญ่ฝ่ายพ่อนั้น ท่านพ่อทรงมีอายุมากกว่าทุกคน จึงกลัวอยู่แต่ท่านพ่อเท่านั้น เพราะระยะนี้ไม่สบายอยู่บ่อย ๆ ข้าพเจ้าได้เล่าให้ หม่อมราชวงศ์กำลูนเทพ น้องชายข้าพเจ้าทราบ เพราะมีความชำนาญทางโหราศาสตร์อยู่ไม่น้อย ขอให้ตรวจสอบดวงชะตาท่านพ่ออีกครั้งหนึ่ง น้อยชายบอกว่าได้เอาดวงชะตาท่านพ่อมาตรวจสอบแล้ว ดวงชะตาไม่ค่อยดี เพราะในระยะเดือนสองเดือนนี้ มฤตยูเล็งมฤตยู ส่วนดวงที่ให้คุณเป็นศรีแก่เจ้าชะตานั้น ก็กลับกลายเป็นให้โทษไปหมด ไม่มีดาวดีเหลืออยู่เลยจึงคุ้มเจ้าชะตาไม่ได้ ต่อมาเหตุการณ์จึงตรงกับคำพยากรณ์ทุกประการ ข้าพเจ้าไม่มีสิ่งใดปลอบใจ นอกจากสวดมนต์ภาวนาขอชีวิตท่านพ่อไว้เท่านั้น

ข้าพเจ้าเสียใจที่ไม่มีโอกาสทดแทน พระคุณ ให้เพียงพอ อย่างที่ใจนึก เสียใจที่ไม่มีโอกาสได้เห็นได้เฝ้ารับ ใช้อย่างใกล้ชิดจนกระทั่งสิ้นเพราะ ท่าน พ่ออยู่ใน ห้องฉุกเฉิน ซึ่งห้าม บุคคล ภายนอกเข้าไป เกี่ยว ข้องและเสียใจที่ครั้งสุดท้ายก่อนจะนำท่านพ่อลงหีบ ก็ไม่มีโอกาสเห็น เพราะกั้นม่านบังหมด คงเห็นครั้งสุดท้ายตอนที่พนักงานเรียกข้าพเจ้าเข้าไปในฐานะบุตรคนโตเพื่อหวีพระเกศาท่านพ่อโดยให้หวีกลับไปกลับมา ๓ ครั้ง

แล้วก็ให้ออกมา ในวันสรงน้ำพระศพทุกสิ่งทุกอย่างยังอยู่ในความทรงจำของข้าพเจ้ายากที่จะลืมเลือนได้ เสียงปี่กลองในวันนั้นเสียดเข้าไปในหัวใจ ศาลาซึ่งมีแขกมาสรงน้ำพระศพเป็นจำนวนมาก แต่บรรยากาศช่างวังเวงเหมือนไม่มีคน น้ำหลวงซึ่งสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีในรัชกาลที่ ๗ พระราชทานให้ท่านพ่อ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ หากดวงพระวิญญาณของท่านพ่อจะทรงทราบด้วยญาณวิถีใด ๆ ก็ตาม ก็จะเห็นได้ว่าการจัดงานพระศพท่านพ่อได้เป็นไปโดยสมพระเกียรติทุกประการ

เมื่อครั้งทรงมีชีวิตอยู่ในระหว่างรับราชการนั้น ท่านพ่อทรงโปรดงานทั้งในด้านการสืบสวน การสอบสวน การปราบปรามจับกุม จะเห็นได้จากพระประวัติมีการจับกุมคนร้ายสำคัญหลายราย สืบสวนสอบสวนคดีสำคัญหลายเรื่อง ทั้งในด้านการเมืองและคดีอาญาทั่ว ๆ ไป ทั้งนี้ เพราะท่านพ่อทรงขวนขวายหาวิชาความรู้ไม่ว่าจะเป็นในด้านวิทยาการตำรวจ ด้านกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ คำสั่งต่าง ๆ ของกรมตำรวจ โดยเฉพาะวิชากฎหมายทรงศึกษาด้วยพระองค์เอง เพราะทรงทราบดีว่าจากทหารมาเป็นตำรวจ ย่อมจะถูกตำรวจอาชีพดูถูก เหยียดหยามอิจฉาริษยา ซึ่งความจริงก็ได้ประสบมากับพระองค์เอง เคยถูกลองเชิง แต่ท่านพ่อทรงใช้หลักวิชาที่ศึกษามาโต้แย้งกลับไป จนตำรวจอาชีพบางคนนับถือในความรู้ของท่าน ไม่มีผู้ใดกล้าลองเชิงกับท่านอีก แม้แต่ตำราโหราศาสตร์ ท่านพ่อก็ได้ศึกษามีความรู้พอที่จะทำนายทายทักใคร ๆ ได้

ในด้านสังคม ทรงกว้างขวางในวงสังคม ไม่ว่าจะเป็นชนชั้นใด ท่านพ่อทรงเข้าถึงจิตใจทั้งสิ้น ในหมู่ข้าราชการแล้ว อยู่เมืองใดก็ตาม

จะมีความรักใคร่กลมเกลียวกันเป็นอย่างดี ยิ่งในวงการทหารด้วยแล้ว ท่านพ่อยิ่งทรงรู้จักสนิทสนมเพราะท่านเป็นนายทหารมาก่อน เมื่ออยู่จังหวัดใดก็ตาม ตำรวจกับทหารจึงไม่ค่อยจะมีเรื่องกัน ถึงจะมีเรื่องก็จะสงบลงด้วยดี เพราะระดับนายต่อนายมีความเข้าใจกันนั่นเอง

ในด้านการกีฬา ทรงเป็นนักกีฬาชั้นดี เมื่องานเลิกจะทรงเล่นเทนนิสโดยมีคุณแม่ไปเล่นด้วย ได้ถ้วยรางวัลชนะเลิศมาครองหลายใบ นอกจากนี้ยังทรงเล่นบิลเลียด สามารถคว้าถ้วยรางวัลมาครองหลายใบเช่นเดียวกัน การยิงปืนทรงได้เหรียญแม่นปืน และทรงเล่นหมากรุกในบางโอกาส

ในประการที่สำคัญที่สุดก็คือ ทรงมีความรักต่อคุณแม่ ลูก ๆ รวมถึงหลาน ๆ อย่างมาก ท่านเคยรับสั่งกับน้องสาวข้าพเจ้าว่า จะตายก็ไม่ว่า ขอให้ได้เห็นหลายตาเสียก่อนก็แล้วกัน ต่อมาน้องสาวมีบุตร ๑ คน ธิดา ๑ คน ท่านพ่อจึงได้เห็นสมกับที่ตั้งพระทัยไว้ ข้าพเจ้าเองเป็นบุตรคนแรกของคุณแม่ น่าจะตายตั้งแต่อายุ ๑๑ เดือน เนื่องจากปอดบวม ต้องอยู่โรงพยาบาลเซ็นต์หลุยส์ถึง ๓ เดือน หมอฝรั่งบอกว่ามีหวังรอดชีวิตเพียง ๕ เปอร์เซ็นต์ หมอเตรียมจะเจาะปอดให้ ต่อมาทำการเจาะปอดแล้วรอดตายมาได้ราวปาฏิหาริย์ แต่ก็ต้องทำให้ท่านพ่อถึงกับขายไร่นาเป็นจำนวนเงินไม่ใช่น้อยเพื่อเป็นค่ารักษาและซื้อชีวิตข้าพเจ้าไว้ ข้าพเจ้าจึงเสมือนคนเดนตาย เมื่อข้าพเจ้าเติบโต ต้องการเป็นตำรวจเพราะเห็นเครื่องแบบของท่านพ่อมาแต่ยังเล็กอยู่ แต่ท่านพ่ออยากให้ข้าพเจ้าเรียนกฎหมาย เมื่ออยากเป็นตำรวจค่อยหาทางโอนมาภายหลัง ข้าพเจ้าต้องการเข้าโรงเรียนนายร้อยตำรวจ แต่ระยะนั้นการเข้าโรงเรียนนายร้อยตำรวจ จะต้องผ่านจากโรงเรียนพลตำรวจก่อน จึงจะมีสิทธิสอบ

คัดเลือกในภายหลัง ไม่รับจากบุคคลภายนอก ข้าพเจ้าจึงขอเป็นพลตำรวจอยู่กับท่านพ่อ ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งผู้บังคับการตำรวจภูธรเขต ๘ จังหวัดนครศรีธรรมราช ท่านพ่อทรงห่วงใยว่าจะลำบาก เมื่อข้าพเจ้ายืนกราน ท่านก็ตามใจ ข้าพเจ้าจึงได้ไปสมัครเป็นพลตำรวจต้องลงฝึกแถว ออกตรวจเหมือนกับพลตำรวจอื่น ๆ ท่านพ่อทรงบ่นกับคุณแม่ว่าสงสารข้าพเจ้าที่มายอมทนลำบากในสภาพเช่นนี้ ข้าพเจ้าเป็นพลตำรวจอยู่ปีครึ่ง ก็สอบเข้าโรงเรียนนายร้อยตำรวจได้สมกับที่ตั้งใจไว้ เมื่อสำเร็จรับพระราชทานกระบี่ ท่านพ่อก็เสด็จไปในงาน รู้สึกว่าทรงปลื้มพระทัยจนเห็นได้ชัดชมเชยข้าพเจ้าว่ามีความมุมานะดี ต่อมาเมื่อข้าพเจ้ารับราชการเป็นตำรวจชายแดนเป็นเวลาถึง ๕ ปี ท่านพ่อเห็นว่านานพอสมควรแล้วเกรงจะเป็นตำรวจป่าลืมความรู้ที่เรียนมาหมด จึงหาทางให้ ข้าพเจ้า ย้าย เข้ามา รับ ราชการ ในกอง ปราบปราม แต่นั้น จน บัดนี้ น้อง ๆ ข้าพเจ้าก็เช่นเดียวกัน ท่านพ่ออยากให้ทุกคนก้าวหน้า จึงส่งหม่อมราชวงศ์กำลูนเทพ ไปศึกษาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ยังประเทศพิลิปปินส์ ได้รับปริญญาโทกลับมา ทำให้ท่านพ่อทรงปลื้มพระทัยมาก

ท่านพ่อทรงรักลูกทุก ๆ คน โดยเฉพาะหม่อมราชวงศ์หญิงศิริกัญญา น้องสาวข้าพเจ้าซึ่งเป็นลูกหญิงเพียงคนเดียวและสุดท้อง ก่อนจะสิ้นยังได้โอบกอดโดยใกล้ชิดจนกระทั่งหมดพระสติ แม้ว่าท่านพ่อจะเป็นจ้าวนาย แต่ก็ไม่ได้ถือพระองค์แม้แต่น้อย มีความใกล้ชิดคลุกคลีอยู่กับลูก ๆ แม่ ๆ เยี่ยงสามัญชน ข้าพเจ้าจำได้ว่าเมื่อยังเล็ก ไม่ค่อยมีโอกาสพบท่านพ่อ เพราะท่านพ่อออกตรวจทุกคืนกว่าจะกลับก็เข้านอนกันแล้ว ต้องหาโอกาสพบในตอนเช้าก่อนไปโรงเรียนโดยใช้วิธีถอด

กลอนประตู แล้วเข้าไปเผ้าถึงที่บรรทม ท่านพ่อก็มิได้ทรงกริ้วในการกระทำที่บังอาจของข้าพเจ้าแม้แต่น้อย กลับรับสั่งกับคุณแม่ว่า ใหญ่ถอดกลอนเข้ามาอีกแล้ว เมื่อได้คุยทุก ๆ เช้าสมใจแล้ว จึงออกไปอาบน้ำไปโรงเรียน

ท่านพ่อทรงมีเหตุผล ปราศจากซึ่งโมหะ โทสะ พยายามอบรมสั่งสอนลูก ๆ ด้วยเหตุผล โดยยกตัวอย่างที่ดี ๆ มาประกอบ หากใครสงสัยหรือมีปัญหาอย่างใด ก็มาพูดคุยกัน ท่านพ่อจะอธิบายให้เข้าใจโดยแจ่มแจ้ง จึงทำให้พวกเราได้คิดในสิ่งที่ท่านพ่อได้ทรงอบรม ท่านพ่อมักจะรับสั่งอยู่เสมอว่าพ่อแม่ไม่ใช่คนร่ำรวยนัก จึงขอให้ประหยัด อย่าฟุ่มเฟือย

ท่านพ่อทรงเป็นนักประชาธิปไตย ชอบแสดงความคิดเห็นทางการเมือง ชอบถกเถียงกับลูก ๆ ถ้ามีเหตุผลดีกว่าก็ทรงคล้อยตาม แต่ถ้าไม่เห็นด้วยก็เป็นเรื่องของความ คิดที่ขัดแย้งกัน มิได้ทรงกริ้วเมื่อเกิดถกเถียงในเรื่องความคิดเห็นไม่ตรงกันแต่อย่างใด กลับทรงพระสรวลและถกเถียงกันได้เป็นชั่วโมง ๆ ด้วยความสนุกสนาน เช่น เมื่อคราวเลือกสมาชิกสมัชชาแห่งชาตินั้น ท่านพ่อดีพระทัยที่หม่อมราชวงศ์วุฒิเลิศน้องชายข้าพเจ้าได้รับเลือกเป็นสมาชิกในครั้งนั้น จึงแสดงให้เห็นว่าถ้าลูกคนใดได้ดี ท่านพ่อก็ทรงดีพระทัยด้วย ถ้าลูกคนใดทำไม่ดี ท่านก็เสียพระทัย ตามที่กล่าวมานี้เป็นเพียงตัวอย่างแสดงให้เห็นถึงความรักและความห่วงใยที่ท่านพ่อทรงมีต่อลูก ๆ ดังนั้น จึงมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะทดแทน พระคุณด้วยการ เทอดทูนพระเกียรติ คุณของท่านพ่อด้วยความรักและความกตัญญูกตเวที อันพระคุณของพ่อแม่บังเกิดเกล้านั้น จะเขียนพรรณนาเท่าใดก็ไม่รู้จบ จึงกล่าวได้ว่า ทะเลฤๅอิ่มน้ำฉันใด

การเขียนพรรณนาพระคุณของพ่อแม่ก็ไม่รู้จักอิ่ม ฉันนั้น ข้าพเจ้าจึงขอปฏิญาณว่าข้าพเจ้าจะ ขอทดแทน พระคุณ ด้วยการ กระทำตน และอบรมสั่งสอนลูกหลาน ให้ดำเนิน ตามรอย พระบาท ในสิ่งที่ดีที่ถูก ต้องตาม ทำนองคลองธรรม ประพฤติการอันควรประพฤติ ละเว้นในสิ่งอันควรละเว้น ทุกประการเพื่อเชิดชูวงศ์ตระกูล "เทวกุล" ให้มีชื่อเสียงเกียรติคุณตามพระประสงค์ตอบสนองเจตนาอันบริสุทธิ์ที่ได้ทรงอบรมสั่งสอนลูก ๆ ของท่านพ่อมาแล้วดุจเดียวกันสืบต่อไป

ที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขออัญเชิญคุณพระศรีรัตนตรัย สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลกอานุภาพแห่งความกตัญญู อานุภาพแห่งความสัตย์ซื่ออานุภาพแห่งความเมตตา อำนาจแห่งกุศลบุญราศีที่ท่านพ่อ คุณแม่ตลอดจนลูกหลานได้ร่วมกันสร้างสมไว้ จงเป็นผลบุญแผ่ถวายให้ท่านพ่อทรงมีแต่ความสุข เสวยสวรรค์ในทิพยวิมานชั่วนิรันดร

กราบด้วยความเคารพรักอย่างยิ่ง

พันตำรวจโท หม่อมราชวงศ์ พงศ์สุระ เทวกุล

ในงานพิธีฉลอง พระโมคคัลลา และพระสารีบุตร
ที่ทรงสร้างถวายวัดนางแก้ว จังหวัดราชบุรี

ตามเสด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบากร
ที่วังหม่อมเจ้าหญิงแขไขจรัส เกษมศรี หัวหิน

ถ่ายกับหลานดนัยเทพ (บุตร ม.ร.ว. อนุเทพ) ขณะเข้าเฝ้าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบากร

ถ่ายร่วมกับครอบครัว

ชีวิตใหม่ที่ท่านพ่อประทานให้

กราบบาทท่านพ่อทรงทราบ

ตั้งแต่วันที่ ๑๖ กันยายน เป็นต้นมา ที่บ้านมีแต่ความเงียบเหงา ทุกสิ่งทุกอย่างดูเศร้าไปหมด คุณแม่ร้องไห้ทุกวัน เวลารับประทานอาหาร ไม่มีใครนั่งเก้าอี้ที่ท่านพ่อเคยประทับ คุณแม่จัดกับข้าวถวายท่านพ่อและจุดธูปเชิญท่านพ่อเสวยด้วย ทุกคนจมอยู่กับอดีตด้วยความสิ้นหวังอย่างไม่มีวันจะเรียกคืนมาได้อีก บางคนพอเริ่มจะเขียนคำไว้อาลัยท่านพ่อก็ต้องร้องไห้ ๓–๔ ครั้งและเขียนไม่ได้สักที คุณแม่บ่นเสมอว่า "ท่านพ่อกลับมาเถิด มาปรากฏตัวให้เห็นเถิดไม่มีใครกลัวหรอก ทุกคนอยากเห็นท่านพ่อ ถ้าเห็นท่านพ่อก็จะพากันวิ่งไปกอด" แม้กระทั่งเชอรี่อายุเพียง ๕ ขวบ พอเขาพูดกันถึงท่านพ่อก็น้ำตาไหล และบอกว่า "อย่าพูดถึงท่านปู่ซี่" หญิงกับพี่ใหญ่ฝันเห็นท่านพ่อว่าไปประทับอยู่ในบ้านใหม่สบายมาก ชายเข้าไปนอนในห้องท่านพ่อ ๓ คืน ก่อนนอนไปกราบที่หมอนท่านพ่อ และอธิษฐานขอให้เห็นท่านพ่อ จะมาจริงหรือจะเป็นในฝันก็ได้ ไม่มีใครกลัวท่านพ่อเลย พี่น้องทุกคนเวลาขับรถผ่านโรงพยาบาลจุฬา ฯ ก็ต้องใจเศร้าขึ้นมาทุกครั้ง วันก่อนนิดมาที่บ้านบอกว่าไปเฝ้าท่านพ่อที่วัดเทพ ฯ มา ลูกคนอื่นก็เคยทำเช่นเดียวกับนิด ตั้งแต่วันที่ ๒๐ นี้จะไม่มีใครได้เห็น แม้กระทั่งหีบพระศพ ของท่านพ่ออีกแล้ว ทุกคนเคารพรักและห่วงท่านพ่อ เพราะไม่มีใครที่จะทราบได้ว่าขณะนี้ท่านพ่ออยู่ที่ไหน ทุกข์หรือสุขประการใด คุณแม่บอกว่า "ชาติหน้าจะมีจริงหรือเปล่าก็ไม่ทราบ และถ้าชาติหน้ามีจริงพ่อแม่ลูกจะได้รวมกันอยู่เช่นนี้อีกหรือไม่ก็ไม่ทราบ" แล้วคุณแม่ก็น้ำตาไหล ทำให้ทุกคนมองหน้ากันแล้วก็เงียบกันไปหมด ทุกคนเชื่อว่าท่านพ่อคงจะอยากกลับมาอยู่กับพวกเราเหมือนกัน แต่ท่านพ่อใช้กรรมในโลกมนุษย์หมดไปแล้ว ทุกสิ่งทุกอย่างต้องเป็นไปตามกฎแห่งกรรม และมนุษย์มีกรรมเป็นของตนเองด้วยกันหมดทั้งสิ้น

ท่านพ่อจากไป แต่ความทรงจำในอดีตของชายและพี่น้องทุกคนไม่มีวันที่จะลืม ท่านพ่อเป็นพ่อพระและแม่พิมพ์ที่ดีของลูกทุกคน ความสุขทั้งหมดของท่านพ่ออยู่ที่ครอบครัว ท่านพ่อพร้อมที่จะเสียสละเพื่อลูกทุกคน และรักคุณแม่มากที่สุด ตามใจคุณแม่ทุกอย่าง ตั้งแต่ชายยังเล็กอยู่พอรับประทานอาหารเย็นเสร็จ ท่านพ่อจะนั่งคุยหยอกล้อกับลูก ๆ บางทีก็ตั้งโจทย์เลขมาให้ลูก ๆ คิดเล่น ท่านพ่อเพิ่มพูนสัมพันธภาพในครอบครัวจนไม่มีวันที่จะเสื่อมคลายไปได้ พี่น้องเติบโตมาด้วยความสามัคคีและเกรงใจซึ่งกันและกัน ท่านพ่อไม่ชอบให้พี่รังแกน้อง ชอบให้พี่แสดงความเป็นพี่ที่คอยดูแลและให้ความช่วยเหลือน้องตลอดมา เพราะจะทำให้น้องรักและเกรงใจตลอดไป ใครมีปัญหาอะไรในเรื่องการเรียนหรือได้รับคำชมเชยจากครูอาจารย์ จะนำมาพูดกันที่โต๊ะอาหารค่ำ ท่านพ่อทรงเป็นประชาธิปไตยอย่างเต็มที่ ปัญหาอะไรที่ลูก ๆ ยังไม่เข้าใจถึงแก่นแท้ของปัญหาหรือแก้ปัญหาอย่างไม่สมเหตุสมผลนัก ท่านพ่อจะเข้าร่วมในการแก้ปัญหาด้วยทุกครั้ง ลูกทุกคนเปิดเผยกับท่านพ่อ เข้าใจท่านพ่อ ไว้วางพระทัยท่านพ่อ และเคารพรักท่านพ่อหาผู้หนึ่งผู้ใดมาเสมอเหมือนมิได้

เป็นของธรรมดาที่พ่อแม่อาจจะรักลูกไม่เท่ากันหมดทุกคน แต่ท่านพ่อให้ความยุติธรรมแก่ลูกเป็นไปตามเหตุผลเท่ากันหมด ลูกคนไหนเดือดร้อนมีปัญหาในเรื่องการเรียน การงาน หรือการดำรงชีวิต ท่านพ่อจะให้การดูแลช่วยเหลือเป็นพิเศษ เรื่องนี้ชายตระหนักดีเพราะเป็นปัญหาเกิดขึ้นกับตัวชายเอง เมื่อวัยเด็กชายใช้ชีวิตคะนองจนเกินไป เป็นลูกคนเดียวที่ออกจากกรอบที่ท่านพ่อตั้งไว้ ศึกษาโลกด้วยตนเอง สนใจต่อการกีฬามากกว่าการเรียน คบเพื่อนทั้งที่ดีและไม่ดีจนในที่สุดสอบตก เมื่อท่านพ่อทรงทราบท่านพ่อนั่งประทับนิ่ง ไม่ตำหนิชายและได้ให้กำลังใจ โดยปลอบใจว่ายังมีโอกาสที่จะกลับตัว แต่ชายเกิดความท้อแท้ในการเรียน และดำเนินชีวิตอย่างหลงผิดเรื่อยไป พี่น้องเรียนจบมหาวิทยาลัย

กันแล้ว ชายเกิดปมด้อยในตัวเองมากขึ้น เริ่มหลบหน้าพี่น้องออกเที่ยวเตร่กับเพื่อนมากขึ้น อยู่บ้านบางครั้งก็เกะกะระรานพี่น้องและคนในบ้าน ท่านพ่อทรงห่วงมากขึ้นเพราะทรงทราบพฤติกรรมของชายตลอดมา พร้อมทั้งตักเตือนเสมอว่า อย่าไปประพฤติในสิ่งที่เสื่อมเสียชื่อเสียงแก่ครอบครัวและวงศ์ตระกูลได้ ชายเชื่อว่าท่านพ่อเข้าใจชายได้ดี ท่านพ่อไม่เคยบังคับให้กลับตัว แต่ท่านพ่อทรงรอเวลาให้ชายตระหนักปัญหาการดำรงชีวิตด้วยตนเอง และต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงแก้ไขตัวเอง ถึงตอนนั้นท่านพ่อก็จะช่วยเหลือให้โอกาสในการที่ชายจะกลับตัวมาในทางที่ถูกที่ควร

ในที่สุดก็เป็นจริงตามที่ท่านพ่อคาดการณ์ไว้ทุกอย่าง ชายรู้สึกตัวอยากจะกลับมาเรียนหนังสือใหม่และอยากไปเรียนต่างประเทศ ชายเข้าไปกราบบาทขอประทานจากท่านพ่อ ท่านพ่อนำเรื่องนี้ปรึกษาญาติพี่น้องทุกคนไม่เห็นด้วย เห็นว่าควรส่งน้อยน้องชายไปทำปริญญาโทมากกว่าเพราะเป็นคนเรียนเก่งอยู่แล้ว สำหรับชายก็คงจะไม่เรียน เอาเงินทางบ้านไปผลาญเล่นอีก แต่ท่านพ่อไม่ทรงคิดเช่นนั้น ท่านพ่อทรงเป็นนักคาดการณ์ล่วงหน้าที่ทรงเห็นการณ์ไกล ท่านพ่อรับสั่งให้เฝ้า ทรงอบรมสั่งสอนเป็นเวลานาน มีประโยคหนึ่งที่ชายจำไว้อย่างไม่รู้ลืม คือ ทรงรับสั่งว่า "พ่อจะเตรียมใจเอาไว้ว่าลูกอาจจะไม่สำเร็จกลับมา แต่เมื่อลูกต้องการจะไปและเป็นโอกาสสุดท้ายของลูก พ่อก็จะให้ไป" ชายกราบบาททูลลาออกมาจำประโยคที่ท่านพ่อรับสั่งได้ขึ้นใจ

ต่อมาชายก็เดินทางไปเรียนต่อที่ประเทศฟิลิปปินส์ ชายตั้งใจอย่างแน่วแน่ว่า จะต้องจบกลับมาให้ได้ พอเริ่มเบื่อดูหนังสือชายนึกถึงประโยคที่ท่านพ่อรับสั่ง เลยทำให้เกิดพลังจูงใจที่จะเห็นความสำเร็จในวันข้างหน้าเป็นอย่างมาก และแล้วชายก็ทำได้จริง ๆ ชายจบปริญญาตรีพร้อมด้วยเกียรตินิยม ชายได้รับจดหมายจากท่านพ่อ รับสั่งว่าทรงพอพระทัยมาก และถ้าชายจะไปต่อปริญญาโทที่อเมริกาท่านก็ไม่ขัดข้อง ชายจึงทำเรื่องถึงสำนักงาน ก.พ. ขอเปลี่ยนประเทศไปทำปริญญาโทที่สหรัฐอเมริกา แต่โชคร้ายที่ ก.พ. ไม่อนุมัติเพราะเป็นข้าราชการลามา

เรียน จึงเริ่มทำปริญญาโทที่ฟิลิปปินส์ แล้วต่อมาอีก ๒ ปี ชายก็จบปริญญาโท ชายมีความสุขใจและภูมิใจในความสำเร็จมากที่สุดในชีวิต ชายอยากกลับกรุงเทพฯ โดยเร็วที่สุด อยากเข้าไปกราบบาทท่านพ่อและคุณแม่นำความสำเร็จมาถวาย ทุกคนคงจะดีใจ ชายได้เริ่มชีวิตใหม่ตามที่ท่านพ่อประทานให้ นั่งรถจากโรงเรียนกลับบ้านด้วยจิตใจที่เปี่ยมไปด้วยความสุข พอกลับไปถึงบ้านเห็นโทรเลขจากเมืองไทยวางอยู่บนโต๊ะ ดีใจเหลือเกิน เพราะชายเขียนทูลท่านพ่อมาว่าจะสอบสัมภาษณ์วันไหน คงเป็นโทรเลขของท่านพ่อคุณแม่แสดงความยินดีมาตรงเวลาดีเหลือเกิน เดินยิ้มอย่างสุขใจ พอเปิดโทรเลขชายต้องตกใจและงงไปหมด เพราะข้อความในโทรเลขบอกว่า "จบแล้วให้รีบกลับด่วน ท่านพ่อประชวรหนักอยู่ที่โรงพยาบาล" ชายทำอะไรไม่ถูก ที่จำได้ก็คือรีบเตรียมตัวกลับบ้าน และสวดมนต์ภาวนาขอให้กลับไปทันได้เฝ้าท่านพ่อ ชายกลุ้มใจมากและคิดจนคืนนั้นไม่ได้นอนตลอดคืน และก็ไม่มีวิธีไหนที่จะดีเท่าสวดมนต์ไหว้พระขอให้คุ้มครองท่านพ่อ

ตอนเช้าจับเครื่องบินเที่ยวแรกเข้ากรุงเทพ ลงดอนเมืองพบพี่น้องไปรับไม่กี่คนเพราะอยู่กันที่โรงพยาบาลทั้งนั้น ระหว่างทางชายถามอาการประชวรของท่านพ่อ ทราบว่าทรงประชวรด้วยโรคหทัย ขณะนี้ยังอยู่ในห้องฉุกเฉิน ซึ่งหมอบอกว่าพระอาการของท่านพ่อไม่สามารถจะบอกอะไรได้แน่นอน ชายรู้สึกงงไปหมด เพราะไม่เคยนึกมาก่อนว่าท่านพ่อจะมาทรงประชวรด้วยโรคนี้ คุณแม่บอกให้ไปเฝ้าท่านพ่อโดยให้หมอกราบทูลให้ท่านทรงทราบก่อน และให้หมออยู่ด้วย เพราะอาการประชวรของท่านพ่อถ้าดีใจหรือเสียใจเกินไปแล้วก็จะกำเริบขึ้นทันที ชายเข้าไปกราบบาทท่านพ่อและบอกว่า "ชายเรียนสำเร็จกลับมาแล้ว" มองพระพักตร์ท่านพ่อแล้วท่านคงจะสดชื่นขึ้นบ้าง แต่ก็ดูเศร้าเหลือเกิน ซึ่งชายไม่เคยเห็นเช่นนี้มาก่อนเลยในชีวิต ท่านพ่อไม่ทันจะรับสั่งอะไร ชายรีบทูลลาออกมาก่อน เพราะน้ำตาจะไหลออกมาให้ได้ พอออกมาข้างนอกก็เลยร้องไห้เสียเต็มที่

ต่อมาพี่ ๆ น้อง ๆ และคุณแม่รอเฝ้าพระอาการท่านพ่อจนดึกทุกวัน จนในที่สุดพระอาการดีขึ้นเรื่อย ๆ และออกจากห้องฉุกเฉินมาประทับที่ห้องพิเศษได้ แต่ก็ชั่วไม่กี่วันหมอให้นำเข้าห้องฉุกเฉินใหม่

ทุกคนก็เฝ้าพระอาการกันแน่นอีกเช่นเคย ขณะนั้นหมอเป็นบุคคลสำคัญที่สุดในโลก พอเห็นหมอออกมาจากห้องฉุกเฉินก็ต้องรีบไปหา และสังเกตกิริยาหมอว่าจะบอกข่าวร้ายอะไรบ้าง พอทราบว่าพระอาการดีขึ้นทุกคนก็สบายใจ แต่มีบางครั้งที่พระอาการดีขึ้นมากแล้ว พอหมอออกมาจากห้องฉุกเฉินแล้วบอกว่า "ทรุดลงไปอีก เราต้องกลับไปเริ่มต้นจากศูนย์กันอีก" ทุกคนรอด้วยความห่วงใย ลูกสะใภ้ทั้งหลายก็ไปบนบานตามสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ต่อมาพระอาการของท่านพ่อก็ดีขึ้นโดยลำดับ และกลับมาอยู่ที่ห้องพักพิเศษได้ และในช่วงระยะเวลานั้น วันหนึ่งท่านพ่อได้รับสั่งกับชายให้ชายรีบแต่งงานในระยะที่ท่านยังทรงประชวรอยู่นี้ เพราะท่านพ่อทรงเห็นว่าโรคหัวใจนี้ไม่แน่นอน อาจจะสิ้นเมื่อไรก็ได้ และถ้าท่านสิ้นก็ต้องรอไปอีก ชายทูลท่านพ่อว่า ชายไม่จำเป็นต้องรีบร้อน แต่ท่านก็ไม่ยอม ชายก็เลยต้องตามพระทัยท่านพ่อโดยจัดงานแต่งงานเพื่อสนองความหวังดีตามเจตนารมณ์ของท่านพ่อ

ต่อมาเมื่อท่านพ่อออกจากโรงพยาบาลมาประทับอยู่ที่บ้าน ลูก ๆ ทุกคนต่างก็ได้พยายามหวังกันว่าท่านพ่อจะอยู่เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของลูก ๆ ไปอีกนาน ทุกคนพยายามระวังท่านพ่อและมาใกล้ชิดกับท่านพ่อมากขึ้น และท่านก็ได้เป็นร่มไทรให้ลูก ๆ มาได้อีกถึง ๔ ปีกว่าก็เพราะท่านพ่อทรงอดทนและทรงรักษาพระองค์เองดีมาตลอด ประกอบกับได้รับการดูแลจากหมออย่างใกล้ชิด แต่ชายกลับต้องถูกย้ายไปรับราชการที่ต่างจังหวัด ชายต้องนั่งนึกถึงความอาภัพของตนเองเสมอ

ก่อนท่านพ่อจะสิ้น ๔ เดือน ชายได้ย้ายกลับเข้ามาประจำที่วิทยาลัยการปกครอง ทุกครั้งชายต้องออกไปเป็นวิทยากรประจำโครงการฝึกอบรมข้าราชการที่อำเภอธัญบุรี ท่านพ่อและคุณแม่อุตส่าห์เสด็จไปเยี่ยม

ชาย และก่อนท่านพ่อจะสิ้นเพียง ๔ วันชายกำลังเป็นวิทยากรประจำโครงการฝึกอบรมปลัดอำเภอโทอยู่ที่สวางคนิวาส ท่านพ่อกับคุณแม่ก็เสด็จไปเยี่ยมเยียนชายอีก ชายดีใจมาก ชายไม่ได้ตามเสด็จกลับมากับท่านพ่อเพราะต้องพักค้างที่นั่น ต่อมาอีก ๒ วัน คุณอนงค์ภรรยาขับรถไปที่สวางคนิวาสบอกว่าท่านพ่อทรงประชวรด้วยโรคหืด ชายรีบกลับมาบ้าน คุณแม่ติดต่อหมดเรียบร้อยแล้ว ชายรีบเข้าไปเฝ้าท่านพ่อเพียงเดี่ยวเดียว เพราะอยากให้พ่อทรงพักผ่อนมากกว่า ทราบจากคุณแม่ว่าท่านพ่อจะไปทรงพักผ่อนในโรงพยาบาลสัก ๔-๕ วัน เพราะระยะหลังนี้ท่านพ่อทรงประชวรก็มักจะเข้าไปพักผ่อนในโรงพยาบาลเสมอ เพราะปลอดภัยดีกว่าประทับอยู่ที่บ้าน

วันรุ่งขึ้น ชายหยิบดวง ชะตาของ ท่านพ่อมาตรวจ เพราะชาย สนใจทางนี้อยู่บ้าง ชายใจหายที่เห็นดาวมฤตยูจะจรมาเล็งกับมฤตยูเดิมของท่านพ่อ และอีกไม่กี่วันก็จะยกย้ายเปลี่ยนราศี และดาวมฤตยูนี้เป็นเรื่องของความตาย ตอนยกเข้ามาและก่อนย้ายออกจะต้องให้โทษเสมอ นอกจากมฤตยูแล้วก็ยังมีดาวอังคาร ดาวพุธ เข้ามาร่วมราศีเดียวกับมฤตยูอีก ซึ่งดาวอังคารเป็นบริวารพุธเป็นอายุเข้ามาอยู่ในราศีที่ ๗ จากลัคน์ต้องให้โทษแน่นอน ส่วนดาวอาทิตย์ ซึ่งเป็นศรีเดิมและเป็นมนตรีจรด้วย ก็เข้าไปอยู่ในภพทุสถานะคือเรือนอริเสียด้วย และดาวสำคัญที่สุดก็คือดาวพฤหัสบดี ซึ่งสามารถคุ้มภัยจากดาวร้ายได้หมด ก็เกิดจรไปอยู่ในเรือนวินาศเสียอีก ชายจึงหยิบดวงชาตาของชายมาดูประกอบกันอีก ดูดาวอาทิตย์ของชายซึ่งหมายถึงบิดาก็กลาย เป็นกาลกิณีและจร เข้ามาร่วมกับดาวอังคารซึ่งเป็นดาวร้ายในเรือนมรณะเสียด้วย เลยทำให้ใจไม่ดีใหญ่เพราะเคยบอกเรื่องนี้กับพี่ใหญ่เอาไว้แล้ว พอไปถึงโรงพยาบาลท่านพ่อรับสั่งถามชายว่าดวงพ่อเป็นอย่างไรบ้าง ชายใจไม่ดีเลยได้แต่แข็งใจทูลไปว่าท่านพ่อระยะนี้ดาวอาทิตย์เดินมาทับอาทิตย์จร คงจะต้องย้ายที่อยู่สัก ๓-๔ วัน พอต่อมาอีกประมาณ ๓๐ นาทีท่านพ่อก็เริ่มหายพระทัยไม่สะดวก

พอหมอออกมาจากห้องท่านพ่อ หมอบอกว่าคราวนี้หนักกว่าทุกคราวที่มา ชายเกิดความกลัวอย่างไม่เคยมีมาก่อน ชายจำภาพท่านพ่อในห้องได้ทุกอย่างยกเว้นตอนเขานำท่านไปห้องฉุกเฉิน ชายไม่กล้ามองเพราะสงสารท่านพ่อเหลือเกิน ยืนร้องไห้หันหน้าไปทางอื่น ก่อนหมอจะกลับบ้าน ชายเดินไปส่งหมอและถามพระอาการอีก ทราบจากหมอว่าพระอาการดีขึ้นมากคือพ้นจากโคม่า เริ่มหายใจได้เองดีแล้ว แต่พระหทัยของท่านอาจวายไปได้ทุกเวลา

ชายเข้าไปเฝ้าดูพระอาการท่านพ่อด้วยความเศร้าใจ เห็นพระอาการดีขึ้นบ้าง ท่านพ่อหันพระพักตร์มาเห็นชาย ท่านพ่อพยายามที่จะดึงสายอ๊อกซิเจนออกจากโอษฐ์ คงจะมีพระประสงค์จะรับสั่งอะไร และคงอยากให้ชายเอาออกให้ เพราะพระหัตถ์ของท่านพ่อถูกตรึงไว้กับเตียงทั้งสองข้าง หมอทูลท่านพ่อขอให้ทรงทนรำคาญเอาหน่อย พรุ่งนี้เช้าซึ่งเหลืออีกไม่กี่ชั่วโมงก็คงจะเอาออกได้ และหมอหันมาบอกชายว่า “คนไข้รำคาญสายยางอ๊อกซิเจนทุกคน เดี๋ยวผมจะฉีดยานอนหลับให้จะได้ไม่รำคาญ และพรุ่งนี้จะเอาออกให้” ชายทูลลาท่านพ่อและทูลให้ทรงทราบว่าคุณแม่อยู่นอกห้องไม่กล้าเข้ามา เพราะเป็นหวัดกลัวมาติดท่านพ่อ หลังจากนั้นพวกเราก็กลับบ้านเพราะ ๒ ยามกว่ามากแล้ว ท่านพ่อบรรทมหลับแล้ว พรุ่งนี้เช้าจะมาเฝ้าพระอาการกันใหม่ ชายกลับมาบ้านเพิ่งจะเข้านอน ตี ๒ กว่าเสียงโทรศัพท์ดัง ชาย คุณอนงค์ น้อย พรรณงามมาถึงโทรศัพท์ได้อย่างไรไม่ทราบ พอชายยกหูขึ้น หญิงพูดด้วยเสียงเครือว่า “พี่เล็ก ท่านพ่อสิ้นแล้ว บอกพี่นิดและพี่ใหญ่ด้วย” ชายถามหญิงว่า “คุณแม่เป็นอย่างไรบ้าง” หญิงตอบว่า “คุณแม่นั่งงงไม่พูดกับใครขณะนี้หมออยู่กับคุณแม่ หญิงมาโทรศัพท์” ชายเลยบอกหญิงให้รีบไปดูแลคุณแม่ให้ดี

พอวางหูชายก็หันไปบอกน้อยว่าท่านพ่อสิ้นแล้ว รีบไปโรง-พยาบาลกันเถอะเป็นห่วงคุณแม่ กลับขึ้นมาข้างบนเห็นคุณพงศ์แต่งตัวไปร้องไห้ไป พี่น้องทุกคนรีบมาและพบกันที่โรงพยาบาลด้วยน้ำตานองหน้าชวนกันไปเคารพพระศพ กอดและกราบบาทท่านพ่อกันที่ห้องฉุกเฉินและนำพระศพกลับมาไว้ที่ห้องพิเศษและเตรียมงานพระศพกัน

วันที่ ๕ พฤศจิกายนเป็นวันเกิดชาย ตอนเช้าชายเคยเข้าไปกราบบาทขอประทานพรจากท่านพ่อคุณแม่ทุกปี และตอนเย็นเคยเลี้ยงฉลองพี่น้องและเพื่อนฝูง แต่ปีนี้ไม่มีการเลี้ยงใด ๆ ทั้งสิ้น นอกจากร่วมทำบุญในสวดพระศพท่านพ่อตอนดึกกลับมาขอรับพรจากคุณแม่ จิตใจชายหดหู่เหลือเกิน ตั้งแต่นี้เป็นต้นไปจะมีเหลือแต่เพียงอัฐิท่านพ่อไว้เป็นที่กราบไหว้บูชาแทนองค์ท่านขาดพระประมุขของบ้าน ไม่มีท่านพ่อมาคอยนั่งฟังลูกคนโน้น คนนี้เล่าถึงความสำเร็จของงานที่กระทำ ลูกทุกคนเหมือนเรือที่หลุดจากหลัก ต่างคนต่างก็ไปตามทางชีวิตของตัว แต่เชื่อว่าทุกคนจะต้องเจริญตามรอยบาทของท่านพ่อ ตามที่ท่านพ่อเคยทรงอบรมสั่งสอนมาสำหรับชายขอปฏิญาณเอาไว้ว่าจะพยายามดำเนินชีวิตสร้างแต่คุณงามความดี รักษาชื่อเสียงของวงศ์ตระกูลตามพระประสงค์ของท่านพ่อทุกประการและจะคอยเอาใจใส่ดูแลคุณแม่ให้สมกับที่ท่านพ่อรักและห่วงคุณแม่

สุดท้ายนี้ หากท่านพ่อสามารถที่จะทรงทราบได้ด้วยญานวิถีใดแล้ว ชายขอตั้งจิตอธิษฐานว่า ขอให้ได้ไปเกิดเป็นลูกของท่านพ่อทุกชาติไป

ม.ร.ว. กำลูนเทพ และอนงค์ เทวกุล

"ท่านพ่อ"

แม้ว่าจะ ระลึกถึง ความจริง ใน ธรรมะ ที่สมเด็จ พระบรมศาสดาตรัสไว้ว่า ความตายเป็นกฎธรรมดาของสังขารเป็นของคู่กับความเกิด ถ้าไม่มีเกิดก็ไม่มีตาย เป็นความจริงของสังขารทั้งหลายทั้งที่มีวิญญาณครองและไม่มีวิญญาณครองก็ตาม การสิ้นชีพิตักษัยของท่านพ่อในวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๑๗ ก่อให้เกิดความเศร้าสลดเสียใจสุดที่จะพรรณนา นับได้ว่าเป็นความสูญเสียครั้งแรกและครั้งที่สำคัญที่สุดของครอบครัว

ถ้าจะแบ่งบุคคลในโลกนี้เป็น ๓ พวก พวกแรกคือ ที่มีค่าตัวน้อย ได้แก่ผู้ ที่เกิดมาไม่ทำประโยชน์แก่ตนเองและบุคคลอื่น ซ้ำยังทำความเดือดร้อนให้แก่มนุษย์ด้วย พวกที่สองคือผู้ที่มีค่าตัวพอประมาณ หมายถึงผู้ ที่ทำประโยชน์ส่วนตัวอย่างเดียวแต่ไม่ทำให้ใครเดือดร้อน และพวกที่สามคือผู้ที่มีค่าตัวสูง ได้แก่ผู้ที่ทำประโยชน์ให้ตนและบุคคลอื่นด้วย ก็อยากจะกล่าวด้วยความมั่นใจได้ว่า ท่านพ่อเป็นบุคคลประเภทที่สาม เพราะได้ทำประโยชน์ทั้งส่วนตัวและส่วนรวมเจริญก้าวหน้ามาโดยลำดับ

ในด้านครอบครัว ทรงเป็นหัวหน้าครอบครัวที่ทำหน้าที่ได้ครบถ้วนและสมบูรณ์ เป็นสามีที่ดีและเป็นตัวอย่างของความรักที่มั่นคงตลอดเวลา ๔๕ ปีที่ท่านพ่อกับคุณแม่อยู่ร่วมกันนั้น กล่าวได้ว่าท่านพ่อและคุณแม่ มีความรัก ความเข้าใจ และความ เห็นอก เห็นใจ ซึ่งกัน และกันได้ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันด้วยดีโดยตลอด ในฐานะของบิดาก็ ได้ให้ความรักความสุขและความยุติธรรมแก่ลูก ๆ ทุกคนโดยเสมอภาค ทรงอบรมสั่งสอนให้ประพฤติแต่ความดีละเว้นความชั่ว และมักจะทรงเห็นอยู่เสมอว่า การทำความดีนั้นไม่สูญหาย แม้ว่าจะไม่ได้รับผลตอบแทนทันตาเห็น

ก็ตาม แต่ก็ทำให้มีความสุขทั้งกายและใจ ทรงเกื้อกูล สนับสนุนและส่งเสริมลูก ๆ ทุกอย่างทั้งในด้านกำลังกาย กำลังใจ และทรัพย์สินเงินทอง ทั้งในด้านส่วนตัวและราชการ ถ้าหากทรงช่วยได้ก็จะรับภาระไปจัดทำทันที จึงกล่าวได้ว่า การที่ลูกทุกคนได้เป็นตัวตนขึ้นมานี้ ก็ด้วยน้ำพระทัยที่ทรงเสียสละ และกอปร์ด้วยความเมตตากรุณาของท่านพ่ออย่างแท้จริง หากมีพระชนม์ยืนยาวต่อไปก็จะเป็นประทีปส่องสว่างให้แก่ลูก ๆ ทุกคนต่อไปอีกเป็นเอนกประการ

ในด้านการทำงาน ทรงรับราชการตั้งแต่หนุ่มจนกระทั่งเกษียณอายุ รวมเวลาปฏิบัติราชการ ทั้งทหาร ตำรวจ และพลเรือนถึง ๔๕ ปี ทรงปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเสียสละ และทำประโยชน์ให้แก่ส่วนรวมตลอดมา ในชีวิตราชการของท่านพ่อไม่เคยด่างพร้อย ทรงปฏิบัติราชการด้วยความขยันหมั่นเพียร ยึดถือความซื่อสัตย์สุจริตเป็นที่ตั้ง ดังนั้นจึงเป็นที่ไว้วางใจของผู้บังคับบัญชา เป็นที่นับถือของมิตรสหาย และเป็นที่รักและเคารพของผู้น้อยตลอดจนผู้ที่รู้จักคุ้นเคยเป็นอันมาก มีความเจริญก้าวหน้ามาโดยลำดับจนถึงได้รับพระราชทานโปรดเกล้าให้เป็นข้าราชการชั้นพิเศษ ดำรงตำแหน่งผู้ตรวจราชการกระทรวงมหาดไทย ซึ่งนับว่าเป็นตำแหน่งที่มีเกียรติสูง

ท่านพ่อทรงมีความจงรักภักดี และสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชินีนาถ และพระราชวงศ์จักรีอยู่เป็นเนืองนิตย์ ทรงบันทึกไว้ในสมุดบันทึกตอนหนึ่งว่า

"ขณะนี้เรามีพระมหากษัตริย์ที่ประเสริฐ ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรมทรงเห็นความทุกข์ร้อนและความลำบากยากจนของราษฎร ได้

ทรงออกเยี่ยมเยียนดูแลทุกข์สุขราษฎรอยู่เนือง ๆ ทรงแนะนำให้รู้จักการทำมาหากิน และทรงส่งเสริมในกิจการต่าง ๆ เมื่อมีภัยธรรมชาติ เช่น อุทกภัย วาตะภัย อัคคีภัย และภัยจากผู้ก่อการร้ายคอมมูนิสต์เกิดขึ้น ณ ที่แห่งใดก็ตาม ก็ทรงจัดการช่วยเหลือบรรเทาทุกข์ด้วยเงินและสิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภคส่วนพระองค์โดยทั่วถึง ทำให้เกิดความอบอุ่นใจและชื่นชมในพระมหากรุณาธิคุณเป็นอย่างมาก เป็นการต่อต้านภยันตรายที่มีมาถึงพวกเรา หากข้าราชการทุกคน เจริญรอยพระยุคลบาทโดยเข้มแข็งยิ่งขึ้นอีกทางหนึ่ง ประชาชนพลเมืองของเราก็จะมีความสุข ประเทศชาติก็จะเจริญโดยรวดเร็ว.......

ในด้านสังคม ท่านพ่อทรงมีพระอัธยาศัยสุภาพอ่อนโยนไม่ถือพระองค์ ดังนั้นจึงเป็นที่รักและนับถือของพระญาติและผู้ที่พบเห็น แม้จะไม่เคยคุ้นเคยด้วยก็ตาม ทรงศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาได้บริจาคเงินบำรุงการกุศลด้วยการสร้างพระโมคัลลาน์ พระสารีบุตร ที่วัดนางแก้ว จังหวัดราชบุรี และรวมทั้งได้บริจาคเงินในการกุศลอื่น ๆ อีกหลายราย

กล่าวได้ว่าตลอดพระชนม์ของท่านนับตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงวาระสุดท้าย ได้ทรงประกอบแต่คุณความดีเป็นประโยชน์ทั้งส่วนตัวและส่วนรวม ประสบความสำเร็จ ทั้งอิสริยยศ บริวารยศ และเกียรติยศทุกประการ

ด้วยอำนาจคุณความดีที่ท่านพ่อได้ทรงบำเพ็ญตลอดมาและญาติมิตรได้บำเพ็ญเพื่ออุทิศให้เป็นลำดับมาก็ดีรวมทั้งบุญกุศลที่ชายและครอบครัวได้ทำมาแล้วทั้งหมด ขอจงเป็นพลังดลบันดาลให้ดวงวิญญาณท่านพ่อไปสู่สุคติภพ และดำรงมั่นอยู่ ณ สถานที่นั้นตลอดกาลนาน

วุฒิเลิศ–เชอรี่–พรรณงาม

ระลึกถึงท่านพ่อ

๐๒.๒๐ น. วันจันทร์ ที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๑๗ ข้าพเจ้าและทุกคนในครอบครัว ต่างพากันเศร้าโศกเสียใจในการจากไปของท่านพ่อ ซึ่งเป็นที่รักและเคารพ บูชาของ พวกเรา ถึงแม้ว่าบรรดา นายแพทย์และพยาบาล จะได้ช่วยกันรักษาพยาบาล และทุกคนจะได้วิงวอนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายให้ช่วยคุ้มครองรักษาท่านพ่อ แต่ก็ไม่สามารถที่จะช่วยไว้ได้ ซึ่งเป็นธรรมดาโลก เมื่อมีการเกิดมาแล้วย่อมมีการ ดับสลายไปในที่สุด

ท่านพ่อ เป็น สุภาพ บุรุษของ ครอบครัว และของญาติ สนิท มิตรสหายโดยทั่วหน้ากัน ฉะนั้นจึงเป็นที่รักนับถือของคนทั่วไป เมื่อครั้งยังรับราชการอยู่ท่านทำงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริต จวบจนกระทั่งเกษียณอายุราชการ ยามอยู่บ้านท่านจะอบรมสั่งสอนลูก ๆ ให้ประพฤติตนเป็นคนดี เวลาลูก ๆ มีปัญหาต่าง ๆ มาถกเถียงกันท่านก็จะร่วมด้วยและชี้แจงให้ทราบถึงเหตุและผลตามประสบการณ์ที่ท่านได้ผ่านมา แต่บัดนี้จะเหลือแต่ความว่างเปล่า ไม่มีองค์ท่านพ่ออยู่เหมือนแต่ก่อน นอกเสียจากความทรงจำเท่านั้น ที่พวกเรายังระลึกอยู่ ถึงคุณความดีที่ท่านประกอบมา ซึ่งจะเป็นตัวอย่างอันดีในการดำเนินชีวิตของลูก ๆ สืบต่อไป

ในระยะหลังที่ท่านพ่อต้องประชวรบ่อย ๆ นี้ ท่านมีความสนใจในทางธรรมะโดยเฉพาะหนังสือของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (วัดเทพศิรินทราวาส) และหนังสือของท่านเจ้าคุณนรรัตน์ ท่านจะอ่านอยู่เป็นประจำ เพื่อเป็นการกตัญญูกตเวทีต่อท่านผู้บังเกิดเกล้า ข้าพเจ้าในฐานะที่ได้เคยบวชเรียนมาที่วัดนี้ จึงได้ติดต่อขออนุญาตทางวัดจัดพิมพ์หนังสือของท่านเจ้าพระคุณทั้งสอง ในงานพระ ราชทานเพลิงท่านพ่อ

ขอกุศลผลบุญที่ ข้าพเจ้า ได้ สร้าง สม ด้วย การ ตั้ง ใจ ประ พฤติดี ปฏิบัติชอบ ทางกาย วาจา ใจ เมื่อครั้งบวชเรียนมา จงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของท่านพ่อ ไปสู่สุคติในสัมปรายภพด้วยเทอญ.

ม.ร.ว. คนุเทพ เทวกุล และครอบครัว

(ลูกชายคนเล็กของท่านพ่อ)

เสด็จไปส่งหม่อมศิริเลิศ ไปทัศนาจร ประเทศต่าง ๆ ในยุโรป เมื่อปี 2510

ถ่ายกับหม่อมที่วังซอยพยาพิพัฒน์ เมื่อเสด็จกลับจากโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์

ถ่ายกับหลานพรรณะเลิศ (บุตร ม.ร.ว. วุฒิเลิศ)

ทรงขลิบผมทำขวัญเดือนหลานคนเล็ก (บุตรสาว ม.ร.ว. ศิริกัญญาฯ)

"รำลึกถึงท่านพ่อ"

กราบบาท ท่านพ่อที่รักและเคารพอย่างสูง

จดหมายฉบับนี้ เป็นจดหมายฉบับสุดท้ายที่หญิงจะได้มีโอกาสเขียนถวายท่านพ่อ หญิงจำได้เสมอว่า เมื่อครั้งหญิงยังเป็นเด็ก หญิงเคยเขียนจดหมายคุยกับท่านพ่อเสมอในเวลาที่ท่านพ่อไม่ได้ประทับอยู่ในกรุงเทพ ฯ แทบจะกล่าวได้ว่าหญิงและท่านพ่อไม่เคยขาดการติดต่อกันเลย ทุกครั้งที่หญิงเขียนจดหมายถึงท่านพ่อ หญิงมักจะจ่าหน้าซองตามจังหวัดที่ท่านพ่อประทับอยู่ แต่ครั้งนี้ ขณะที่เขียนจดหมายฉบับนี้ หญิงไม่ทราบว่าจะจ่าหน้าซองถึงท่านพ่อ ณ ที่แห่งใด หญิงได้แต่หวังไว้ว่า หากท่านพ่อทรงมีทิพย์ญาณอันใดที่จะทรงรับรู้ ทรงรับฟัง และทรงได้ยินแล้วขอให้ท่านพ่อทรงทราบด้วยว่า หญิงเขียนจดหมายฉบับนี้จากใจที่เศร้าสลดสุดซึ้ง และขอให้จดหมายฉบับนี้เป็นสิ่งที่เตือนความทรงจำในความรักความรำลึกถึงที่หญิงมีต่อท่านพ่ออย่างไม่เสื่อมคลายตราบเท่านานแสนนานยากที่จะลืมเลือนไปจากใจได้

หญิงไม่เคยคิดมาก่อนเลยว่า ท่านพ่อจะจากหญิงไปอย่างกะทันหันและรวดเร็วอย่างนี้ หญิงยังจำได้ว่า เมื่อวันศุกร์ที่ ๑๓ กันยายน ๒๕๑๗ หญิงและหมอนัดจะพาท่านพ่อ คุณแม่ ไปพักผ่อนที่พัทยา ต่อมาหญิงได้รับโทรศัพท์จากคุณแม่ว่า ท่านพ่ออยากเสด็จวังตะไคร้มากกว่า หญิงเลยเปลี่ยนโปรแกรมโดยจะทำตามพระประสงค์ของท่านพ่อไปวังตะไคร้แทน ตอนเช้าวันเสาร์ที่ ๑๔ กันยายน ๒๕๑๗ คุณแม่โทรศัพท์มาที่บ้านบอกว่างดไม่ไปวังตะไคร้ คุณแม่เป็นหวัดอย่างมาก ท่านพ่อทำท่าจะประชวรหวัด ให้หญิงกับหมอไปเผ้า หญิงไปถึง

ที่บ้านตอนเที่ยง เท่าที่สังเกตเห็น ท่านพ่อประชวรหวัดนิดหน่อย แต่ไม่ถึงกับทรงหอบหืดอย่างที่เคยเป็น ท่านพ่อยังออกมานั่งที่โต๊ะเสวยได้ หมอถวายยาแก้หอบและยาแก้ไข้ เท่าที่หญิงสังเกตท่านพ่อในวันนั้นไม่มีอาการน่าห่วงใย อาการหอบหืดแทบจะไม่มี ท่านพ่อยังรับสั่งถึงเรื่องต่าง ๆ ได้มาก หญิงอยู่กับท่านพ่อถึงบ่าย ๓ โมงเย็นก็กลับบ้าน ปกติทุก ๆ วัน ตอนเย็นหญิงส่งหมอที่คลีนิคแล้ว หญิงจะพาลูกไปเฝ้าอยู่คุยกับท่านพ่อถึง ๒ ทุ่ม แล้วถึงจะมารับหมอกลับบ้าน แต่เย็นวันเสาร์นั้นไม่ได้ไป เห็นว่าเพิ่งกลับมาจากเฝ้าท่านพ่อ และถ้าท่านพ่อประชวรมากอย่างไร คุณแม่คงโทรมาตามอย่างเช่นเคย เช้าวันอาทิตย์ที่ ๑๕ กันยายน ๒๕๑๗ คุณแม่โทรมาตอนเช้าให้ไปที่บ้านด่วนบอกมาว่าท่านพ่อทรงหอบหืดบรรทมไม่ค่อยหลับตลอดคืน หญิงกับหมอรีบแต่งตัวไปที่บ้าน พบคุณแม่ คุณแม่บอกว่าตกลงจะให้ท่านพ่อไปรักษาองค์ที่โรงพยาบาลจุฬา ฯ เพราะท่านพ่อรับสั่งว่าที่โรงพยาบาลมีเครื่องมือพร้อมและอยู่ใกล้หมอเกิดเป็นอะไรไปจะได้ช่วยเหลือทัน และคุณหมอชัยเวชช์ได้มาตรวจร่างกายและทำ E.K.G. วัดคลื่นหัวใจแล้ว ปรากฏว่าหัวใจปกติ คุณหมอชัยเวชช์ให้พี่ชายน้อยไปติดต่อหาห้อง ซึ่งห้องจะได้ในตอนบ่าย ๓ โมง หญิงกับหมอเข้าไปเฝ้าท่านพ่อในห้อง พบว่าท่านพ่อประทับเอนพระองค์อยู่กับพนักเตียงโดยคุณแม่ช่วยไขเตียงขึ้น เมื่อเห็นว่าท่านพ่อทรงหอบและหายใจไม่ค่อยสะดวก พระพักตร์ค่อนข้างซีด ทรงหายใจหอบนิด ๆ ท่าทางอิดโรย หญิงทูลถามว่า "เมื่อคืนนี้ทำไมท่านพ่อไม่ให้คนโทรศัพท์ตามหญิงกับหมอ" ท่านพ่อรับสั่งว่า "เกรงใจเห็นว่าดึกแล้วไม่อยากรบกวน" นี่คือพระนิสัยของท่านพ่อทรงอดทนเสมอ ความรักและความเกรงใจไม่อยากรบกวนลูก กลัวลูกจะอดนอน หญิงรู้สึกสงสารท่านพ่อ

มาก และแปลกใจที่ว่าทุกทีที่ท่านพ่อประชวรแบบนี้ คุณแม่เป็นต้องโทรศัพท์ตามหญิงกับหมอทุกครั้ง ครั้งนี้ทำไมไม่ตามหญิง ถามคุณแม่ได้ความว่า คุณแม่เป็นไข้หวัดมึนงง อ่อนเพลีย พอลุกขึ้นก็หกล้มในห้องน้ำ คุณแม่คิดจะตามหญิงกับหมอก็เกรงว่าท่านพ่อจะกริ้วเพราะไม่ได้สั่งให้ตาม หมอรีบฉีดยาและถวายยาแก้หืด ท่านพ่อประทับพิงพนักเตียงบรรทมหลับ เวลา ๑๐ โมงเช้า หมอถวายยาเบาหวาน และให้หญิงหาซุปกับข้าวต้มถวาย หญิงเข้าไปป้อนข้าวต้มได้ ๔–๕ ช้อน น้ำส้มคั้น ๑ ถ้วย ท่านพ่อยังรับสั่งว่า "อย่าเข้าใกล้พ่อ เดี๋ยวจะติดหวัด" ดูเถอะขณะทรงประชวรอย่างนี้ยังทรงห่วงใยลูก หญิงสังเกตดูท่านพ่อทรงมีอาการเหนื่อยหอบ หญิงเริ่มไม่สบายใจ เพราะทุกครั้งที่ท่านพ่อประชวรแบบนี้ พอหมอถวายยาและฉีดยาให้ก็หายหอบ แต่คราวนี้ท่านพ่อทรงเป็นนานกว่าทุกคราว ท่านพ่อบรรทมหลับ ๆ ตื่น ๆ อยู่สักพัก เวลาใดที่รู้สึกองค์ท่านพ่อจะทรงหนังสือธรรมะของพระคุณเจ้าธมฺมวิตกฺโก ซึ่งหญิงลองอ่านหน้าที่ท่านพ่อทรงแล้ว พบข้อความในหนังสือนั้นว่า

"อย่าสงสัย ความเกิด แก่ ไข้ ตาย ย่อมเป็นของเราโดยแท้ ให้ใครไม่ได้ ฯ อย่าสงสัยเลย คงพลัดพรากจากที่รักที่พอใจมิวันใดก็วันหนึ่งเป็นแน่ ฯ" หญิงคิดไม่ถึงว่าท่านพ่อจะทรงมีลางสังหรณ์หรือไม่ที่ทรงหนังสือธรรมะเล่มนี้ เพราะไม่เคยเห็นท่านพ่อทรงมาก่อนหรือท่านพ่อรู้สึกองค์ว่าเป็นมากกว่าทุกคราวก็ยากที่จะเดาได้

ตอนบ่าย ๓ โมงเย็น ท่านพ่อเตรียมเปลี่ยนฉลององค์เพื่อเข้าโรงพยาบาล แต่วภรรยาพี่นิดได้ทูลท่านพ่อว่า "จะทรงเปลี่ยนไปทำไมเดี๋ยวก็จะเหนื่อย พอถึงโรงพยาบาลก็ต้องบรรทมแล้ว" ท่านพ่อยังรับสั่งว่า "จริงซินะ จะไม่ได้แต่งต่อไปอีกแล้ว" ก่อนจะเสด็จออกจากห้อง

บรรทม ท่านพ่อรับสั่งกับพี่น้อยและพี่นงค์ว่า "พ่อเขียนประวัติไว้ในลิ้นชัก น้อยช่วยเขียนต่อให้จบด้วย" ลูก ๆ ที่อยู่ในห้องไม่มีใครคิดเลยว่า ถ้อยรับสั่งแต่ละประโยคนั้น จะเป็นลางสังหรณ์ที่ท่านพ่อจะต้องจากพวกเราไปอย่างไม่มีวันกลับ ทุกคนยังเข้าใจว่าท่านพ่อรับสั่งล้อเล่น เพราะครั้งก่อน ๆ ท่านพ่อเสด็จเข้าโรงพยาบาล ท่านพ่อประชวรมากกว่านี้หลายเท่า หญิงพาลูกไปส่งเสด็จที่รถ นิกยังหันไปจับฉลองพระองค์ท่านตาดึงเล่น วิ่งซนอยู่รอบ ๆ องค์ท่านตา ท่านพ่อยังรับสั่งว่า "ไอ้ตัวเล็กตาไปโรงพยาบาลนะ" หญิงกับหมอและลูกไปส่งท่านพ่อที่ตึกอายุรศาสตร์ โรงพยาบาลจุฬา ฯ ท่านพ่อได้ห้องที่ประทับเลขที่ ๔๐๔ หลังจากที่ส่งเสด็จเรียบร้อยแล้ว หมอไขเตียงขึ้นให้ท่านพ่อประทับในท่านั่งพิงพนักเตียง หญิงเข้าใจว่าท่านพ่อคงจะบรรทมหลับพักผ่อน จึงได้พาลูกไปส่งที่บ้าน

ตอน ๖ โมงเย็น หญิงกับหมอกลับมาที่โรงพยาบาลพบพี่เล็ก พี่เล็กบอกว่า พี่อุดมพร (ผู้ซึ่งเป็นหมอโรคหัวใจประจำองค์ท่านพ่อตั้งแต่ประชวรด้วยโรคพระหทัยเป็นครั้งแรก) ได้เข้าตรวจพระอาการของท่านพ่อแล้วบอกว่าปอดไม่ดี ไม่ทำงานเท่าที่ควร อาการมากกว่าทุกครั้ง พี่อุดมพรแนะนำให้เอาท่านพ่อเข้าห้อง I.C.U. เกรงว่าตอนนี้หัวใจยังไม่เป็นไร แต่ต่อไปหัวใจจะสู้ไม่ไหว หญิงตกใจมาก ไม่คาดคิดมาก่อนเลยว่าจะเป็นเช่นนี้ ความวางใจของคนเรามักจะให้บทเรียนที่มีราคาแพงเสมอ หญิงให้หมอติดต่อหมอชัยเวชช์เพื่อขอให้ท่านพ่อเข้าห้อง I.C.U. หญิงรีบเข้าไปเฝ้าในห้อง ท่านพ่อยังประทับอยู่บนเตียง พระพักตร์ซีดทรงหายใจหอบมากขึ้น หญิงเข้าไปใกล้ ๆ ท่านพ่อ เอาพระหัตถ์กุมที่หน้าอกเบื้องซ้าย พระพักตร์ดูจะมีริ้วรอยเจ็บปวดนิด ๆ หญิงทูลถามว่า

"ท่านพ่อเป็นอย่างไรบ้าง" ท่านพ่อไม่ตอบ สังเกตจากสีพระพักตร์ดูจะทรงเจ็บปวดจากการหายใจ หญิงรีบให้หมอเข้ามาดู หมอถวายอ๊อกซิเย่นและฉีดยาให้ ระหว่างที่หญิงยืนอยู่ใกล้ ๆ ท่านพ่อเอาพระหัตถ์มาโอบกอดเอวหญิงไว้ เอนพระเศียรซบลงบนไหล่ของหญิง รับสั่งว่า "พ่อไม่ไหวแล้ว" หญิงยืนงงทำอะไรไม่ถูก ยิ่งเห็นพระพักตร์ท่านพ่อซีดมีเหงื่อผุดขึ้นที่หน้าผากมากมาย หญิงได้แต่ยืนภาวนาสวดมนต์อธิษฐานขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยดลบันดาลอย่าให้ท่านพ่อต้องมีอันเป็นไปแต่อย่างใด ถ้าหากหญิงสามารถที่จะถ่ายทอดความเจ็บปวดทั้งหลายที่เกิดกับท่านพ่อมาได้ หญิงอยากจะรับเอาไว้ด้วยตนเองทั้งหมด หมอกุลรวีรีบนำท่านพ่อเข้าห้อง I.C.U. ขณะที่เข็นเตียงท่านพ่อไปนั้น ท่านพ่อหมดพระสติแล้ว พวกลูก ๆ ได้แต่เฝ้ารอกันอยู่ข้างนอก สีหน้าของแต่ละคนเต็มไปด้วยความทุกข์กังวล พี่นงค์ คุณพรรณงาม รีบไปเฝ้าท้าวมหาพรหมที่เอราวัณ เพื่อบนบานขอประทานชีวิตท่านพ่อ คุณแม่จุดธูปบนสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่ตรงหน้าห้องท่านพ่อ สำหรับหญิงสวดมนต์ภาวนาอย่างที่เคยทำมาก่อน หญิงเคยต่อรองกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาหลายครั้งแล้ว ยังจำได้ดีว่า ครั้งแรกท่านพ่อต้องเข้ารักษาองค์ด้วยโรคหัวใจ พวกลูก ๆ เริ่มไม่สบายใจเพราะท่านพ่อมีโรคเบาหวานประจำองค์อยู่แล้ว เมื่อเริ่มเป็นโรคหัวใจพวกเราก็เป็นห่วงกันมาก ครั้งนั้นหญิงได้สวดมนต์ขอให้ท่านพ่อทรงหายเจ็บ อย่าเป็นอันตรายถึงกับชีวิต ท่านพ่อก็หายและได้กลับบ้าน พวกลูก ๆ ได้เอาใจใส่ดูแลไม่ให้ท่านพ่อทรงงานหนัก พาท่านพ่อไปพักผ่อนตามที่ต่าง ๆ ต่อมาอีก ๒–๓ ปี ท่านพ่อเข้าโรงพยาบาลด้วยโรคหอบหืด หญิงก็สวดมนต์ขอประทานชีวิตท่านพ่อ ซึ่งก็ได้สมความปรารถนา ท่านพ่อได้กลับมาอยู่ที่บ้าน อีก ๒–๓ ปี ก็ต้องเข้า

โรงพยาบาลใหม่ด้วยโรคเบาหวานและโรคหัวใจ Heart Attack เป็นหนที่สอง การที่ท่านพ่อมีโรคประจำพระองค์เช่นนี้ รู้สึกว่าท่านทรงเบื่อหน่ายกำลังใจไม่ค่อยดี ท่านพ่อเคยรับสั่งเสมอว่า "จะตายก็ไม่ว่า ขอให้ท่านมีโอกาสได้เห็นลูกของหญิงเสียก่อน" และท่านพ่อก็มีโอกาสได้เห็นหลาน "นิก" และ "แนม" สมความปรารถนาของท่านแล้ว แต่ครั้งนี้หญิงสวดมนต์ขอสิ่งศักดิ์สิทธิ์นานกว่าทุก ๆ คราว อยากให้ท่านพ่อมีชีวิตอยู่ต่อไปอีก เพราะถ้าท่านพ่อไม่ทรงเป็นหวัดและหอบหืดแล้ว ท่านพ่อยังทรงแข็งแรงเสด็จไปไหน ๆ ได้

ตอน ๓ ทุ่ม หมอออกมาบอกพวกเราว่าท่านพ่อรู้สึกพระองค์แล้ว ถ้าประคองไว้ได้ถึงพรุ่งนี้ ก็พอจะมีหวังบ้าง ขอภาวนาอย่าให้มี Heart Attack ขึ้นเป็นหนที่ ๓ เพราะไม่มียาที่จะฉีดป้องกันจาก Heart Attack ได้ หญิงและพี่ ๆ ผลัดเข้าไปเยี่ยมท่านพ่อในห้อง I.C.U. คนละ ๕ นาที พวกเราจะอยู่ในห้องนานกว่านั้นไม่ได้ ตอนที่หญิงเข้าไปท่านพ่อมองหญิงแล้วยิ้มด้วย พยักพระพักตร์ให้หญิงเข้าไปใกล้ ๆ หญิงเห็นท่านพ่อแล้วรู้สึกสงสาร เพราะท่านพ่อบรรทมอยู่บนเตียงมีท่ออ๊อกซิเย่นใส่ทางพระโอษฐ์ ท่านพ่อพยายามใช้พระหัตถ์ดึงท่ออ๊อกซิเย่นออก นายแพทย์เวรทูลขอให้อดทนอีก ๖ ชั่วโมง ก็จะเอาออกให้ เพราะถ้าเอาออกตอนนี้ เวลาจะใส่ใหม่จะใส่ลำบากอาจจะใส่ไม่ได้ ท่านพ่อทรงยอมปฏิบัติตาม ประมาณ ๕ ทุ่ม พี่นิดเข้าไปเยี่ยมท่านพ่อพยายามจะดึงท่ออ๊อกซิเย่นออกอีก พี่นิดเล่าให้ฟังว่าทรงทำท่าจะรับสั่งด้วย แต่หมอขอให้บรรทมนิ่ง ๆ และฉีดยาให้บรรทมหลับ หญิงและพี่ ๆ คอยอยู่หน้าห้องจนถึงตีหนึ่ง พี่ ๆ กลับไปพักผ่อนที่บ้าน หญิงและหมออยู่เป็นเพื่อนคุณแม่ที่โรงพยาบาล ก่อนที่พี่ ๆ จะกลับ แพทย์เวรบอกไว้ว่า

ตีสามจะต้องเจาะเลือดท่านพ่อไปตรวจอีกหนหนึ่ง หมอรับอาสาจะนำเลือดไปตรวจให้ คุณแม่ หญิง และหมออยู่ที่ห้องพักที่จองไว้ให้ท่านพ่อแต่ละคนนอนไม่หลับ หญิงสวดมนต์อยู่หลายหน นอนนึกไปต่าง ๆ ป่านนี้ท่านพ่อจะเป็นอย่างไรบ้างก็ไม่ทราบ ห้องที่นอนพักอยู่ข้างบนห่างจากห้อง I.C.U. ๒ ชั้น

๒ นาฬิกา ๒๐ นาที นางพยาบาลมาหยุดยืนที่หน้าห้อง หญิงรีบลุกขึ้นใจหายวาบ นึกไปถึงท่านพ่อ อีกใจหนึ่งก็คิดว่า นางพยาบาลอาจมาตามหมอให้เอาเลือดไปตรวจ หญิงได้ยินนางพยาบาลพูดว่า "เชิญอาจารย์ลงไปห้องข้างล่าง" หมอรีบลุกขึ้นเดินตามนางพยาบาลไป หญิงและคุณแม่นั่งมองหน้ากัน ต่างคนต่างพูดไม่ออก สัก ๑๐ นาที หมอเดินเข้ามา เพียงเห็นสีหน้าหมอ หญิงก็เดาได้ทันทีว่า มีสิ่งผิดปกติเกิดขึ้นเสียแล้ว คงเป็นท่านพ่อ ไม่อยากคิด ไม่อยากเชื่อจริง ๆ จนกระทั่งหมอกอดหญิงไว้ และพูดว่า "ท่านพ่อหัวใจวาย แก้ไขไม่ได้ หมอเสียใจด้วย" ความรู้สึกของหญิงตอนนั้น มึนงง ตัวชาไปหมด บอกตัวเองว่า เราจะร้องไห้ไม่ได้ จะต้องหาทางบอกคุณแม่เสียก่อน หญิงได้แต่พูดกับหมอว่า "หญิงจะบอกคุณแม่อย่างไรดี" ไม่บอกก็ไม่ได้คุณแม่จะต้องรับรู้ในไม่ช้า หญิงตัดสินใจหันไปบอกคุณแม่ว่า "ท่านพ่อสิ้นแล้ว หัวใจหยุดไปเอง ไม่มีทางใดจะแก้ไขได้ คุณแม่ทำใจดี ๆ ไว้" คุณแม่นั่งนิ่งอึ้งตัวสั่นพูดไม่ออก ไม่มีน้ำตาแม้แต่หยดเดียว หญิงรู้ดีว่าคุณแม่เก็บความชอกช้ำ ขมขื่นไว้ในอก ไม่พูด ได้แต่นิ่งเฉย หญิงให้หมอดูแลคุณแม่ไว้ หญิงรีบวิ่งลงมาที่หน้าห้อง I.C.U. รีบโทรศัพท์บอกพี่เล็ก พี่น้อย ที่บ้าน ให้มาโรงพยาบาล สักครู่คุณพรรณงามพี่นงค์ ล่วงหน้ามาก่อน หญิงขอให้ไปเป็นเพื่อนคุณแม่ที่ห้อง หญิง

เข้าไปเฝ้าท่านพ่อ ในห้อง I.C.U. ภาพที่เห็น ท่านพ่อ บรรทม อยู่ บนเตียง พระเนตรปิด พระพักตร์สงบ ดูปราศจากความกังวล หญิงก้มลงจูบแก้มท่านพ่อ และร้องไห้อย่างมากให้สมกับที่เก็บอั้นไว้นาน แก้มท่านพ่อยังอุ่นเหมือนบรรทมหลับ หญิงอยากให้ทุกอย่างที่เกิดขึ้นเป็นความฝันอย่าเป็นจริง เดี๋ยวท่านพ่อก็จะฟื้นแล้ว หมอและพี่ ๆ ตามเข้ามาในห้องแต่ละคนกราบพระบาทท่านพ่อแล้วร้องไห้ นางพยาบาลเข็นเตียงนำท่านพ่อไปประทับห้องเดิม คุณพรรณงามโทรศัพท์ไปที่วังเสด็จ แจ้งข่าวให้คุณน้าจีรังทราบ ซึ่งคุณน้าจีรังได้ช่วยเหลือให้คำแนะนำเกี่ยวกับเรื่องพระศพของท่านพ่อ พี่นิดไปตามพี่ใหญ่ ลูก ๆ ทุกคนมาถึงพร้อมหน้ากัน แต่ละคนดูเศร้าหมอง พูดเหมือนกันว่า ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นกับท่านพ่อรวดเร็วเหมือนความฝัน อย่าให้เป็นความจริงเลยนะ ดูสิ ท่าที่บรรทมเหมือนคนที่หลับสนิท หญิงได้แต่รออยากให้ท่านพ่อทรงหายใจได้อีก ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าไม่มีความหวังก็ยังอยากรอต่อไป คุณแม่ พี่น้อยกลับบ้านไปเตรียมฉลององค์ถวายท่านพ่อ หญิงกับหมอไปเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวระหว่างที่นั่งรถกลับบ้านสมองหญิงมึนงงปวดร้าว หญิงยังไม่อยากยอมรับความจริงว่าท่านพ่อสิ้นแล้ว หญิงนั่งนึกภาพตุ๊กตาไขลานที่มีชีวิตจิตใจเดินได้อยู่ดี ๆ ก็ลานขาด ล้มลงนอนเฉย ๆ คนเรานี่ก็เหมือนกันยังคุยกันอยู่ดี ๆ ก็มีอันเป็นไปต้องจากกันเสียแล้ว หญิงเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวเสร็จ กลับมาที่โรงพยาบาลตอน ๗ โมงเช้า ลูก ๆ ทุกคนยืนอยู่หน้าเตียงท่านพ่อในห้อง คุณแม่เข้าไปยืนพูดกับท่านพ่อหลายประโยคเท่าที่จำได้ คุณแม่บอกว่า "โถ พ่อบรรทมเหมือนคนนอนหลับ พ่อไปก่อน แล้วอ๊อดจะตามไปนะ" "ขอให้พ่อหลับฝันดีที่นี้จะไม่ได้พบกัน

อีกแล้ว" คุณแม่จูบที่แก้มท่านพ่อ หญิงยืนฟังอยู่ใกล้ ๆ สงสารคุณแม่มาก ไม่ทราบว่าจะปลอบคุณแม่อย่างไร หญิงร้องไห้ไปเรื่อย ๆ ยิ่งคิดถึงตอนท่านพ่อเมื่อมีพระชนม์อยู่ พระอิริยาบถต่าง ๆ มักจะอยู่ในความทรงจำตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นยามคุย เดิน หรือพูดจาหยอกล้อประสาเรา พ่อ แม่ ลูก ถ้าหญิงสามารถรู้ล่วงหน้าได้ว่า วันนั้นเป็นวันสุดท้ายของท่านพ่อแล้ว หญิงจะถวายเวลาทั้งหมดอยู่ใกล้ชิดท่านพ่อให้มากกว่าที่เป็นอยู่นี้ หญิงได้แต่คิดเสียใจ เสียดายวันเวลาที่ผ่านมา ถ้าหญิงสามารถจะยึดวันเวลาเหล่านั้นได้ หญิงอยากจะยึดเอาไว้เพื่อที่ท่านพ่อจะได้อยู่กับหญิงต่อไปนาน ๆ

เวลา ๘.๐๐ น. นางพยาบาลเข็นพระศพท่านพ่อมาไว้ที่ห้องพักศพของโรงพยาบาล ในห้องนั้นมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ หญิงตามไปห้องไว้พระศพ ได้สวดมนต์ต่อหน้าพระพุทธรูป ขอให้ช่วยปกปักรักษาคุ้มครองดวงพระวิญญาณของท่านพ่อให้ไปสู่สุคติสัมปรายภพ พี่ ๆ จัดการโทรศัพท์บอกญาติมิตรและพี่น้อง โดยกะจะเคลื่อนพระศพไปไว้ที่วัดเทพศิรินทราวาส ตอน ๑๓.๓๐ น. หมอจัดการให้คนงานฉีดยาพระศพ และสั่งกำชับให้ฉีดอย่างประณีตและดีที่สุด ขอให้สีพระพักตร์เป็นแบบธรรมชาติ หมอให้รางวัลคนฉีดยาเป็นพิเศษ หญิงยังไม่อยากให้ฉีดยาที่พระศพ ยังอยากจะหวัง เผื่อว่าท่านพ่อจะฟื้นขึ้นมาบ้าง แต่หมอบอกว่าท่านพ่อสิ้น ๖ ชั่วโมงไม่ฟื้นแล้ว ให้ทุกคนกลับไปพักผ่อนที่บ้าน ตอนเที่ยงค่อยมารับพระศพไปที่วัด หญิงกลับบ้านจิตใจยังหดหู่และเศร้าหมอง

เวลา ๑๒.๐๐ น. หญิงไปที่บ้านคุณแม่ และตกลงกันว่าจะนิมนต์พระไปนำพระศพท่านพ่อจากโรงพยาบาล หญิงและหมอนิมนต์พระเรียบร้อยแล้วได้ตามไปที่โรงพยาบาล ที่โรงพยาบาลพวกพี่ ๆ ยืนคอยกันอยู่แล้ว พี่ใหญ่จัดรถวิทยุ นำขบวนพระศพเพื่อถวายพระเกียรติให้ท่านพ่อเป็นครั้งสุดท้าย พวกเรารู้สึกขอบคุณน้าอาบที่ช่วยจัดรถพยาบาลให้ และบรรดาตำรวจลูกน้องพี่ใหญ่ที่ช่วยในการ เคลื่อนพระศพกันอย่างเข้มแข็ง เป็นระเบียบเรียบร้อย เมื่อถึงที่วัด ตำรวจยกพระศพลงจากรถของโรงพยาบาลมาประทับบนเตียง เข็นเข้าสู่ศาลากวี–นิรมิตร มีตำรวจช่วยกางพระกลดกันฝน ซึ่งลงเม็ดปรอย ๆ ตำรวจเข็นรถพระศพผ่านรถพระที่นั่งของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบากร ซึ่งประทับอยู่ในรถเพื่อทอดพระเนตรท่านพ่อเป็นครั้งสุดท้าย ครอบครัวของพวกเรารู้สึกซาบซึ้งในพระกรุณาธิคุณ เป็นล้นพ้นในการที่ เสด็จอย่างไม่ เป็นทางการ เพื่อประทานพระเกียรติกับท่านพ่อ ถ้าพระวิญญาณของท่านพ่อทรงรับรู้ ได้ก็จะทรงโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง

พระศพของท่านพ่อทรงฉลองพระองค์เครื่องแบบปกติ บรรทมอยู่บนพระแท่น มีผ้าคลุมสีทองปิดตั้งแต่พระอุระจรดพระบาท พวกลูก ๆ นั่งอยู่ข้าง ๆ พระศพ หญิงนั่งร้องไห้ตลอดเวลา ต่อจากนั้น พระญาติและพี่ ๆ น้อง ๆ เพื่อนร่วมรุ่นของท่านพ่อ ได้มาสรงน้ำพระศพ เพื่อนของท่านพ่อคนหนึ่งพูดว่า " เมื่อวันศุกร์ยังทานข้าวกลางวันด้วยกันเลย ไม่น่าจากไปเร็วอย่างนี้ " การสรงน้ำพระศพดำเนินไปเรื่อย ๆ จนกระทั่ง ๑๗.๐๐ น. สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ โปรดเกล้า ฯ เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานน้ำสรงพระศพ ครอบครัวของเราขอน้อมรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณ ณ ที่นี้

ด้วย พวกลูก ๆ ได้แต่หวังและตั้งใจว่า จะจัดทุกอย่างเกี่ยวกับพระศพของท่านพ่อให้สมพระเกียรติอย่างที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพราะเป็นครั้งสุดท้ายที่พวกเราจะได้ถวายความกตัญญูกับท่านพ่อ

เมื่อถึงเวลาที่สนมจะนำพระศพของท่านพ่อลงหีบทองทึบ หญิงได้กราบที่พระบาทท่านพ่อเป็นครั้งสุดท้าย และอธิษฐานไว้ว่า ไม่ว่าจะเกิดในชาติ ภพใด ก็ตาม ขอให้หญิงได้มีโอกาสเกิดเป็นลูกของท่านพ่อทุกชาติทุกภพไป หญิงมองพระพักตร์ของท่านพ่อนิ่งนานเพื่อให้ประทับอยู่ในความทรงจำ ความรู้สึกบอกกับตนเองว่า ต่อไปนี้หญิงจะไม่มีโอกาสได้เห็นท่านพ่ออีกแล้ว เป็นการลาจากกันชั่วนิจนิรันดร เสียงปี่พาทย์มโหรทึกที่บรรเลงดูเหมือนจะทำให้ ณ ที่นั้นเงียบสงบ วังเวงอย่างน่าใจหาย หญิงมองไปที่ตั้งพระศพของท่านพ่อ มีความรู้สึกว่าท่านพ่อถูกทิ้งให้บรรทมอยู่เดียวดายท่ามกลางพวงหรีดและดอกไม้ พวกลูก ๆ ไปกราบพระศพ เพื่อกลับไป พักผ่อน ที่บ้านและ เตรียมตัวมา ฟังสวด พระอภิธรรมพระศพของท่านพ่อกันต่อไป

หญิงกลับมาที่บ้านท่านพ่อพร้อมกับพี่ ๆ เมื่อถึงที่บ้านพวกเราเดินเข้าไปในห้องของท่านพ่อ หญิงอดที่ จะร้องไห้ไม่ได้ จะหันไปทางไหนมีแต่สิ่งที่ชวนให้รำลึกถึงท่านพ่อทั้งนั้น เริ่มตั้งแต่เตียงบรรทมที่วางอยู่คู่กับเตียงคุณแม่ โต๊ะทรงพระอักษร ฯ มีลายพระหัตถ์ของท่านพ่อทรงเขียนค้างไว้ กลิ่นบุหรี่ซิการ์ที่เคยทรง วิทยุที่เคยโปรดฟังข่าวต่าง ๆ ฉลองพระองค์ที่แขวนไว้ในตู้ ซึ่งมีกลิ่นโคโลญจน์ รองพระบาทที่ท่านพ่อทรงใช้ โต๊ะและเก้าอี้ประทับเสวยน้ำชาเป็นประจำ คุณแม่ซบหน้าอยู่กับหมอนที่ท่านพ่อใช้หนุนจนวาระสุดท้าย แล้วร้องไห้รำพันว่า "อยู่กันมาจน ๔๕ ปี ก็ต้องจากกัน เมื่อคิดว่าจะไม่ได้พบกันอีกก็

ตัดใจไม่ไหว สภาพจิตใจของพวกลูก ๆ แย่ทุกคน พวกเราคิดว่าถ้าจะเปลี่ยนแปลงย้ายของในห้องท่านพ่อก็ทำได้ อย่างน้อยจะช่วยทำให้ความเศร้าโศกคลายลงบ้าง แต่ทุกคนก็ไม่อยากจะทำ พวกเราอยากจะเก็บความทรงจำถึงท่านพ่อไว้เช่นนี้นาน ๆ ยามใดที่คิดถึงท่านพ่อจะได้ดูสิ่งที่เตือนใจในห้องนี้ และจะได้คิดว่าท่านพ่อมาอยู่เคียงข้างพวกเราเสมอ

ในการสวดพระอภิธรรมพระศพของท่านพ่อ ได้มีญาติมิตร ผู้บังคับบัญชา เพื่อนของลูก ๆ ผลัดกันเป็นเจ้าภาพ เมื่อครบเจ็ดวันมีการทำบุญ และมีพระธรรมเทศนา ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าวาปีบุษบากร ทรงเป็นเจ้าภาพบำเพ็ญกุศลประทานให้ท่านพ่อ ครอบครัวของเราขอกราบใต้ฝ่าพระบาทมา ณ ที่นี้ด้วย ที่ทรงพระกรุณาต่อท่านพ่อตลอดมา ตั้งแต่ท่านพ่อยังมีพระชนม์ จนกระทั่งวาระสุดท้าย ถ้ามีสิ่งใดที่ครอบครัวของเราจะถวายความกตัญญูต่อเสด็จ ฯ ได้ พวกเราก็ขอรับทำและขอรับใช้จนกว่าชีวิตจะหาไม่

ขณะที่ ครอบ ครัว ของเรา สวด พระ อภิธรรม พระศพ ท่านพ่อ ได้ ๑๐ วัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ ม.ล. ทวีสันต์ ลดาวัลย์ อัญเชิญพวงมาลาวางหน้าพระศพ ซึ่งพวกลูก ๆ ถือว่า ท่านพ่อทรงได้รับพระเกียรติอย่างยิ่งใหญ่ และขอน้อมเกล้า ฯ รำลึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นหาที่สุดมิได้

งานสวดพระอภิธรรมพระศพของท่านพ่อกำหนดถึง ๑๕ วัน ต่อจากนั้นจะมีการสวดพระอภิธรรมพระศพทุก ๆ ๗ วัน จนถึง ๕๐ วัน จะปิดพระศพชั่วคราว และกำหนดขอพระราชทานเพลิงศพกันต่อไป

จากวันคืนที่ผ่านมา จนกระทั่งบัดนี้ หญิงยังไม่คลายความเศร้าโศกถึงท่านพ่อ ทุกวันที่หญิงขับรถมาทำงาน จะผ่านศาลาที่เก็บพระศพ ทั้ง ๆ ที่ที่ทำงานของหญิงอยู่ใกล้กับท่านพ่อ หญิงไม่กล้าที่จะไปเฝ้า กลัวตัวเองจะร้องไห้ สมองยังไม่อยากรับรู้เรื่องราวใด ๆ ยังมึนงงอยู่อย่างนั้นปล่อยให้วัน ๆ ผ่านไปอย่างเลื่อนลอย ตอนเย็นหญิงยังคงไปเยี่ยมคุณแม่ทุกวัน ทุกครั้งที่พา "นิก" "แนม" ไปบ้านคุณแม่ พอขับรถเข้าบ้าน ความว้าเหว่เกิดขึ้นในใจเสมอ ความรู้สึกบอกตนเองว่า "หญิงจะไม่ได้พบท่านพ่อ "นิก" "แนม" ก็ไม่มี "ท่านตา" อีกแล้ว คุณแม่ยังร้องไห้อยู่ในห้องท่านพ่อบ่อย ๆ เท่าที่หญิงจำได้ ท่านพ่อคุณแม่ รักกันมากเหลือเกิน ไม่เคยแยกจากกัน เมื่อคราวที่ท่านพ่อเริ่มประชวรด้วยโรคหืดและหัวใจ คุณแม่ก็ได้เอาใจใส่ดูแลรักษาพยาบาลอย่างใกล้ชิดอยู่เป็นเวลาถึง ๖ ปี คุณแม่บอกกับหญิงว่า "หญิงยังดีที่มีหมอ แต่แม่ซิ ไม่มีใครเลย" หญิงไม่ทราบจะปลอบคุณแม่อย่างไรดี ได้แต่หวังไว้ว่ากาลเวลาคงช่วยคุณแม่ให้คลายความเศร้าโศกได้บ้าง

ก่อนจะจบจดหมายฉบับนี้ หญิงอยากจะทูลท่านพ่อให้ทรงทราบสักนิดว่า ยามใดที่หญิงมีเวลาว่างนั่งอยู่คนเดียว หญิงมักจะนั่งคิดถึงท่านพ่อ นึกถึงอดีตที่ผ่านมา นึกถึงความสุขที่เราเคยอยู่พร้อมหน้ากันพ่อ–แม่–ลูก นึกถึงความรักและความเมตตาที่ท่านพ่อมีต่อหญิง ซึ่งหญิงอดจะนึกย้อนหลังไม่ได้ เมื่อคราวที่หญิงเข้าโรงพยาบาลผ่าท้องคลอดลูก หญิงจำได้ดีว่า ท่านพ่อประทับคอยหน้าห้องผ่าตัดด้วยความรักและห่วงใย จนกระทั่งเมื่อหญิงปลอดภัยกลับมาห้องพักแล้ว ท่านพ่อยังประทับอยู่ด้วย ทรงเยี่ยมอาการทั้งแม่และลูก และเมื่อคราวที่ "นิก" ลูกของหญิงเจ็บไข้ขึ้นสูง ต้องให้น้ำเกลือที่บ้าน ท่านพ่อโปรด "นิก"

มาก ได้เสด็จมาเยี่ยม ทรงมองหลานแล้วน้ำพระเนตรคลอ ท่านพ่อรับสั่งว่า "ตาแก่แล้ว ให้ตาตายดีกว่า ขออย่าให้หลานเป็นอะไรเลยไป" นี่คือน้ำพระทัยของท่านพ่อที่มีต่อหญิงและหลาน ยากที่จะมีผู้ใดมาเทียมเท่าได้ หญิงตั้งใจไว้ว่า จะอบรมเลี้ยงดูลูก แบบเดียวกับที่ท่านพ่อทรงเลี้ยงหญิงมา ในชีวิตของหญิงเท่าที่จำความได้ ไม่เคยโดนท่านพ่อเฆี่ยนตีแม้แต่นิดเดียว ยามใดที่หญิงดื้อ เกเร ทำผิด เพียงแต่ท่านพ่อใช้พระเนตรมองหญิงก็กลัวและอายไม่กล้าทำความผิดอีก ท่านพ่อจึงเปรียบเสมือน พ่อ เพื่อน ที่ให้คำแนะนำปรึกษาเมื่อเวลาหญิงมีเรื่องเดือดร้อนไม่สบายใจ ท่านพ่อจะเป็นผู้แก้ปัญหาต่าง ๆ ให้ ท่านพ่อประทานคำสั่งสอน ตักเตือน และให้กำลังใจ ต่อไปนี้หญิงจะต้องพึ่งตนเอง จะยึดเอาคำสั่งสอนของท่านพ่อเป็นหลักในชีวิต อีกประการหนึ่งที่หญิงอดที่จะซาบซึ้งในน้ำพระทัยของท่านพ่อไม่ได้ ที่ตลอดระยะเวลาที่หญิงแต่งงาน แยกครอบครัวไปอยู่ต่างหาก ท่านพ่อทรงห่วงใยคอยถามทุกข์สุข และก่อนหน้าที่ท่านพ่อจะสิ้นไม่นานนัก ท่านพ่อรับสั่งให้หมอไปเฝ้า ทรงฝากฝั่งหญิงกับหมอต่อหน้าคุณแม่ อาจจะเป็นเพราะทรงเห็นว่าท่านพ่อมีพระโรคมาก และแก่แล้ว เมื่อหมอถวายสัญญา ดูท่านพ่อจะสบายพระทัยขึ้นมาก หญิงสัญญากับตัวเองไว้ว่า จะเลี้ยง "นิก" "แนม" ให้เป็นคนดี ซื่อสัตย์ มีความกตัญญูรู้พระคุณท่านตาแม้ว่าเมื่อยามที่ "นิก" "แนม" โตขึ้น จะรู้จักท่านตาแต่เพียงพระรูป หรือพระรูปปั้นซึ่งใช้เป็นที่บรรจุพระอัฐิซึ่งหญิงได้ให้ช่างปั้นจำลองมาจากพระรูปของท่านพ่อก็ตาม "นิก" "แนม" จะต้องยกย่องเทอดทูนท่านตาเสมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะบันดาลความสำเร็จและความดีงามให้กับชีวิตของตนต่อไป

หญิงขอทูลลาท่านพ่อเสียที หญิงเพิ่งจะเข้าใจดี ตอนนี้เองว่า ความสูญเสียท่านพ่อไปอย่างไม่มีวันกลับนี้ เป็นความทุกข์อย่างใหญ่หลวงในชีวิต คนเราเมื่อตื่นจากความฝันแล้วพบกับความเป็นจริงที่เกิดขึ้นนั้น เป็นสิ่งที่ปวดร้าว ทรมานใจ จะไม่มีใครเข้าใจความรู้สึกอันแท้จริงนี้ได้ จนกว่าคน ๆ นั้นจะประสบกับความสูญเสียด้วยตนเอง ถึงแม้ว่าหญิงจะเข้าใจ ถ้อยรับสั่ง ที่ท่านอาแก้ว ประทานไว้เมื่อคราวเสด็จ มาฟังสวด พระอภิธรรมพระศพท่านพ่อที่ว่า "คนเราเมื่อถึงคราวดวงจะดับ จะรักษาหรือแก้ไขอย่างไรก็ไม่ฟื้น เป็นไปตามอายุขัย" หญิงก็ยังทำใจไม่ได้ ความรำลึก และความรู้สึกทั้งหมดที่หญิง เขียนมานี้ยังไม่ เท่ากับความรู้สึกภายในจิตใจซึ่งยากที่จะบรรยายได้ ท่านพ่อเคยรับสั่งกับหญิงว่า "ถ้าพ่อตาย หญิงจะเขียนไว้อาลัยพ่อได้หรือเปล่า" นี่ไงคะ หญิงเขียนถวายแล้ว ท่านพ่อลองทอดพระเนตรดูก็แล้วกัน หญิงเขียนข้อความทั้งหมดนี้พร้อมกับน้ำตา พระวิญญาณของท่านพ่ออาจจะประทับอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่งที่หญิงมองไม่เห็น หญิงขอถวายสัญญาไว้ว่า ลูก ๆ ทุกคนจะดูแลคุณแม่ให้ดีที่สุด ให้สมกับที่ท่านพ่อทรงรักและทรงห่วงใยคุณแม่ ขอให้สิ่ง ศักดิ์สิทธิ์ ดลบันดาล ให้พระวิญญาณ ท่านพ่อ ประทับ อย่าง สงบสุข ปราศจากความกังวลพระทัย ถ้าชาติหน้ามีจริงหญิงคงได้พบท่านพ่อสมตามคำอธิษฐานทุกประการ

ด้วยความรักและคิดถึงท่านพ่ออย่างที่สุด

ลูกหญิง

อาลัยท่านปู่

สิบหกกันยาพาเราให้เศร้าใจ
แสนอาลัยท่านปู่ของหลานหลาน
ท่านจากไปเหลือแต่ร่างไร้วิญญาณ
ให้ร้าวรานทุกข์ระทมตรมมิวาย
ไม่มีแล้วสำเนียงเสียงหัวเราะ
ดังเสนาะก้องอยู่มิรู้หาย
เมื่อหลานทุกข์ช่วยใจได้ผ่อนคลาย
สุดเสียดายยิ่งคิดจิตระทม
หลานทำผิดสิ่งใดอภัยให้
น้ำพระทัยเลอเลิศประเสริฐสม
แม้นเอื้อนเอ่ยวาจาน่านิยม
หลานชื่นชมท่านปู่อยู่นิรันดร์
สิ่งไม่รู้ก็ได้รู้จนเจนจิต
ช่วยให้คิดถูกถ้วนทุกสิ่งสรรพ์
ทำความดีอย่าทำชั่วระคนกัน
แล้วสักวันผลนั้นพลันตามมา
โอ้ครวญคิดจิตเศร้าเผ่าโศกศัลย์
แสนจาบัลย์ครวญคร่ำพร่ำเพรียกหา
ผจงถ้อยร้อยคำพร่ำพรรณนา
น้อมบูชาท่านปู่ผู้การุณย์
หยดน้ำหมึกจารึกไว้แทนใจหลาน
แสนสงสารท่านปู่ผู้เกื้อหนุน

หมดโอกาสที่จะทดแทนคุณ
เคยเจือจุนหลานอยู่ตลอดมา
ในโลกนี้ไม่มีใครหนีตายได้
แม้ไม่ไปวันนี้ก็วันหน้า
ควรหักห้ามจิตใจได้ทุกครา
เมื่อเวลานั้นมาถึงตัวตน
ให้ท่านปู่ไปอยู่อย่างเป็นสุข
หมดความทุกข์ห่วงใยทุกแห่งหน
ให้สำราญบานฤทัยไร้กังวล
อย่าหมองหม่นจนชั่วนิจนิรันดร์
หลานจะขอน้อมจิตอธิษฐาน
ให้วิญญาณท่านปู่สู่สวรรค์
หลานจะขออ้อนวอนทุกคืนวัน
ขอพบกันเป็นหลานท่านทุกชาติไป

กราบบาทด้วยความเคารพรักและบูชา

หลาน ๆ

ทรงชุดทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์

ทรงศึกษาวิชาการทหาร ณ ประเทศรัสเซีย
ถ่ายเมื่อ 27 ธันวาคม 2457

เมื่อครั้งทรงศึกษาวิชาการทหารที่ประเทศ
รัสเซีย

ประทับยืนที่สองจากซ้าย ในหมู่นักเรียนไทยที่ไปศึกษาในประเทศรัซเซีย

การปฏิวัติในรัสเซีย
เมื่อสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง

โดย

พันตำรวจเอก หม่อมเจ้าสุระวุฒิประวัติ เทวกุล

คำนำ

ข้าพเจ้าตั้งใจจะนำเอาเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และการปฏิวัติรัฐประหารซ้อน ที่เกิดขึ้นในประเทศรัสเซียเมื่อสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ใน พ.ศ. ๒๔๖๐ หรือ ค.ศ. ๑๙๑๗ – ๑๙๑๘ ซึ่งข้าพเจ้าได้ประสบพบเห็นมาด้วยตาตนเองในระหว่างที่ออกไปศึกษาวิชาการทหารอยู่ในประเทศรัสเซีย จนเป็นเหตุให้นักเรียนไทยทั้งหมดต้องเดินทางกลับประเทศไทย โดยที่ยังไม่ทันจะเรียนจบหลักสูตรออกเป็นนายทหาร มาเล่าให้พี่น้องชาวไทยและลูกหลานเหลนพั่ง เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงชีวิตและความเป็นอยู่ ตลอดจนความยากลำบากตรากตรำ และผ่าอันตรายต่าง ๆ นานา ที่ได้ผจญมาตลอดเวลาในระหว่างที่ศึกษาวิชาอยู่ ณ ประเทศนั้น แต่เมื่อมาคำนึงถึงว่าในขณะที่ข้าพเจ้าเดินทางกลับมาถึงประเทศไทยใหม่ ๆ นั้น ประเทศไทยเรายังปกครองกันตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช (อำนาจอธิปไตยยังอยู่ในพระหัตถ์ของพระมหากษัตริย์แต่พระองค์เดียว) ก็รู้สึกว่าถ้าข้าพเจ้าเอาเรื่องนี้มาเขียนให้ใคร ๆ ได้ทราบแพร่หลายไปแล้ว ก็จะเป็นการกระตุ้นเตือน ให้คนบางคนหรือหลายคน ที่ขาดความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และคิดจะให้ประเทศไทยมีการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยบ้าง ข้าพเจ้าก็อาจจะได้รับภัยอันตรายก็ได้ เช่นเมื่อ ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๔) เพียงแต่มีข่าวลงในหนังสือพิมพ์ว่าใน

ประเทศจีนมีการกบฏเกิดขึ้น โดยมี ด๊อกเตอร์ซุนยัดเซ็น กับพรรคพวกได้ทำการยึดอำนาจการปกครองจากกษัตริย์จีน ประกอบกับมีข้าราชการทหารบกหลายเหล่าหลายคนและพลเรือนอีกหลายคน ไม่พอใจในการปกครองของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ด้วยได้สมคบกันคบคิดจะทำการกบฏขึ้น หากแต่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงพิศนุโลกประชานารถ เสนาธิการทหารบก ทรงทราบเหตุการณ์เสียก่อน จึงได้จัดการปราบปรามให้สงบลงได้ ครั้งนั้นเรียกกันว่า กบฏเก็กเหม็ง ข้าพเจ้ายังจำเหตุการณ์นั้นได้ดี แม้ว่าข้าพเจ้าจะมีอายุเพียง ๑๒ – ๑๓ ปี และกำลังเรียนหนังสืออยู่ในห้องชั้นประถมปีที่ ๒ แห่งโรงเรียนนายร้อยทหารบก (สมัยนี้เรียกว่าโรงเรียนนายร้อย จ.ป.ร.) นอกจากนี้เมื่อแรกที่ข้าพเจ้ากลับมาจากประเทศรัสเซีย ได้มีเพื่อนฝูงบางคนที่สนิทสนมกัน และนายทหารชั้นพันตรีและพันโทบางคน (ซึ่งต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้เป็นหัวหน้าทำการยึดอำนาจการปกครองจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว) ได้เคยขอร้องขอให้ข้าพเจ้าเล่าเรื่องการกบฏในประเทศรัสเซียให้ฟัง ข้าพเจ้าก็ได้เล่าให้ฟังเป็นบางคนแต่โดยย่อ ๆ ซึ่งไม่ได้คิดว่าเขาจะมีจิตใจคิดทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ เลย ทั้ง ๆ ที่เขาก็เป็นราชองครักษ์เวรของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นต่อมาท่านแม่ทัพที่ ๑ ทราบว่าข้าพเจ้าได้เล่าเรื่องนี้ให้เพื่อนนายทหารบางคนฟัง ท่านจึงเรียกข้าพเจ้าไปว่ากล่าวตักเตือนและกำชับว่าถ้าไม่เชื่อฟังขืนไปเล่าให้ใครฟังอีก ก็จะลงโทษข้าพเจ้าทันที ตั้งแต่นั้นมา ข้าพเจ้าก็ไม่ปริปากเล่าให้ใครฟังอีกเลย

บัดนี้เห็นว่ากาลได้ล่วงเลยมาตั้ง ๕๐ กว่าปีแล้ว ทั้งประเทศไทยก็ได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราช มาสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตย และยังได้มีการปฏิวัติรัฐประหารแย่งอำนาจกันมาอีกหลายครั้ง จึงเห็นว่าเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครองและการปฏิวัติรัฐประหารในประเทศไทยก็มีลักษณะคล้ายคลึงกันกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศรัสเซียเหมือนกัน ดังนั้น ข้าพเจ้าจึงได้นำเรื่องนี้ไปเล่าให้สมาชิกสมาคม ภปร. ราชวิทยาลัยฟังครั้งหนึ่ง และเขียนลงในหนังสือพิมพ์สารเศวตรอันเป็นหนังสือของสมาคมด้วย

ตอนที่ ๑
นายเคเรนสกี้กับพวกยึดอำนาจจากพระเจ้าซาร์

ก่อนที่ข้าพเจ้าจะเล่าเรื่องดังกล่าวนี้ ข้าพเจ้าใคร่จะขอเรียนให้ทราบเสียก่อนว่า อะไรเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองขึ้นในประเทศรัสเซีย สาเหตุสำคัญที่ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองขึ้นนั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเกิดมาจากเหตุหลายประการดังจะกล่าวต่อไปนี้

ประการที่หนึ่ง เกี่ยวกับการปกครองในประเทศรัสเซียสมัยนั้นเป็นการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช โดยมีพระเจ้าซาร์นิโคลัยที่ ๒ แห่งราชวงศ์โรมานอฟ แม้ว่าจะมีสภา "ดูม่า" เป็นที่ปรึกษา (ทำนองเดียวกับสภาองคมนตรีของเรา) แต่อำนาจเด็ดขาดก็อยู่ที่พระเจ้าซาร์พระองค์เดียว เพราะสมาชิกสภานั้นก็มาจากการแต่งตั้งของพระเจ้าซาร์ มิใช่ประชาชนเลือกตั้งเข้ามา เพราะฉะนั้น สภานี้จึงมีหน้าที่แต่เพียงถวายคำปรึกษาหารือเท่านั้น คณะเสนาบดีและตุลาการก็มาจากการแต่งตั้งของพระเจ้าซาร์ สุดแล้วแต่พระเจ้าซาร์จะทรงบริหารราชการอย่างใด ตลอดจนการออกกฎหมาย หรือการใช้อำนาจตุลาการ ก็แล้วแต่พระเจ้าซาร์จะทรงสั่งเป็นเด็ดขาด หมายความว่าอำนาจอธิปไตยอยู่ในพระหัตถ์ของพระเจ้าซาร์แต่พระองค์เดียว การใช้อำนาจอธิปไตยหาได้มาจากปวงชนไม่ นอกจากนี้ประชาชนชาวรัสเซียส่วนมากก็ยังด้อยการศึกษาอยู่ มีคนที่อ่านหนังสือไม่ออกและเขียนหนังสือไม่ได้เป็นจำนวนมาก เทียบกับพลเมืองของประเทศไทยเราตามเปอร์เซ็นต์ เข้าใจว่าจะมีผู้ด้อยการศึกษามากกว่าของเราเสียอีก ดังนั้นผู้ที่มีการศึกษาดีกว่า ก็มีทางชักจูงผู้ที่ด้อย

การศึกษากว่าไปในทางใด ๆ ได้ง่าย นอกจากนี้เสรีภาพ อิสรภาพ และสิทธิเสมอภาค ก็ยังมีน้อยเต็มที เช่น ราษฎรสามัญซึ่งเรียนจบจากโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาแล้ว จะเข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยนั้นแสนจะยาก ต้องมีผู้รับรองแข็งแรงและต้องมีทุนทรัพย์เพียงพอ ถ้าเป็นลูกหลานข้าราชการหรือเจ้านายก็เข้าเรียนได้ง่าย หรือผู้ที่เรียนสำเร็จจากโรงเรียนนายทหารแล้ว จะบรรจุแต่งตั้งเข้าประจำกรม กองใด ตามที่ตนปรารถนาโดยถือว่าสอบไล่ได้ที่ดีแล้ว จะถือสิทธิที่จะเลือกไปอยู่ในกรมกองใดได้ก่อนผู้ที่สอบไล่ได้คะแนนต่ำกว่าหาได้ไม่ ทางผู้บังคับการ กรม กองนั้น จะต้องสอบถามประวัติมาก่อนว่าเป็นผู้มีความรู้ ความสามารถเพียงใดมีความประพฤติเป็นอย่างไร เป็นลูกเต้าเหล่ากอของใคร และยังต้องมีนายทหารในกรม กอง นั้นรู้จักและรับรองด้วย จึงจะบรรจุเข้าประจำกรมกองนั้นได้ ถ้าไม่มีผู้ใดรับรองและมีความรู้ ความสามารถน้อย มีความประพฤติไม่ค่อยดีนัก ก็มักจะถูกไปประจำในต่างจังหวัด ดังนี้เป็นต้น ดังนั้น จึงเห็นได้ว่ายังมีการแบ่งชั้น วรรณะ และมีการเหลื่อมล้ำต่ำสูงกันอยู่ ตลอดจนมีอภิสิทธิ์ต่าง ๆ นานา

ประการที่สอง เมื่อคราวที่ประเทศรัสเซียทำสงครามกับประเทศญี่ปุ่น และรัสเซียเป็นฝ่ายแพ้สงครามในราวคริสต์ศักราช ๑๙๐๔–๑๙๐๕ หรือ พ.ศ. ๒๔๔๗ – ๒๔๔๘ ก็ได้มีกบฏเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง แต่ในคราวนั้น ฝ่ายรัฐบาลของพระเจ้าซาร์มีชัยชนะปราบกบฏได้ มีผู้ถูกจับได้และถูกลงโทษไปก็หลายคน ที่หลบหนีอยู่ในประเทศได้เพราะการสอบสวนสืบสวนไม่พาดพิงไปถึง หรือมีพยานหลักฐานไม่เพียงพอก็หลายคนบางคนก็หลบหนีไปอยู่ในต่างประเทศ เช่น นายเลนนิน เป็นต้น

(นายเลนนินคนนี้เดิมชื่อ อุลยานอฟ ดูเหมือนจะเป็นอาจารย์สอนอยู่ในมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในกรุงมอสโคว์) ได้หลบหนีไปอยู่ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์และประเทศเยอรมันนี เลยมีโอกาสได้เรียนรู้ในเรื่องลัทธิคอมมิวนิสต์ของคาลมาร์ก และเป็นผู้ที่รัฐบาลเยอรมันส่งเข้ามาทำการก่อกวนยุแหย่ให้เกิดการจลาจล และนำเอาลัทธิของคาลมาร์กเข้ามาใช้ในประเทศรัสเซีย โดยตั้งพรรคขึ้นเรียกว่า "พรรคบอลเชวิค" (คำว่า บอลเช แปลว่า ใหญ่ยิ่ง หรือมากกว่า เพราะฉะนั้นคำว่า บอลเชวิค จึงแปลว่า พวกมาก) ส่วนพรรคเล็ก ๆ อื่น ๆ ก็เรียกว่า "เมนเชวิค" แปลว่า พวกน้อย พรรคบอลเชวิคได้ลูกพรรคจากพวกกรรมกร ชาวสวน ชาวไร่ และชาวนาที่ยากจนเป็นส่วนมาก ซึ่งเลนนินปลุกปั่นให้เลื่อมใสในลัทธิของคาลมาร์ก คือเป็นคอมมูนิสต์นั่นเอง ซึ่งมีหลักใหญ่ ๆ ว่า ผืนแผ่นดินทั้งหมดเป็นของรัฐ ไม่มีเอกชนคนใดจะเป็นเจ้าของได้ และพลเมืองทุกคนเป็นลูกจ้างของรัฐ แล้วแต่คณะกรรมการที่จัดตั้งขึ้นจะบงการ ไม่ว่าจะเป็นการปกครอง การเศรษฐกิจ การทหาร หรือการสาธารณสุข และอะไรต่อมิอะไร แล้วแต่คณะกรรมการจะจัดทำขึ้น เป็นการปกครองชนิดที่เรียก คณาธิปไตย เพราะอำนาจอธิปไตยอยู่ในมือของคณะกรรมการเท่านั้น

การกบฏในปี ค.ศ. ๑๙๐๔–๑๙๐๕ หรือ พ.ศ. ๒๔๔๗–๒๔๔๘ พวกที่หลบหนีจากการถูกจับได้นั้น ยังมีใจเจ็บแค้นอยู่ จึงหาโอกาสที่จะทำการปฏิวัติตลอดมา ดังนั้น เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ ขึ้น พวกนี้จึงถือโอกาสทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองอีก และทำได้อย่างเงียบเชียบโดยไม่มีข่าวลือ หรือมีการเกริ่นข่าวกันมาก่อนว่าจะมีการกบฏเกิดขึ้นเมื่อนั่นเมื่อนี่เลย และในการทำครั้งนี้ก็ทำได้สำเร็จโดยรวดเร็วและง่ายดาย

ประการที่สาม เพราะประเทศรัสเซียเข้าทำสงครามกับประเทศเยอรมันนีและออสเตรีย ฮังการี เพื่อให้เป็นไปตามสัญญาที่ได้ตกลงกันไว้กับประเทศฝรั่งเศสเพื่อบีบประเทศเยอรมันนีทั้ง ๒ ด้าน ในปี ค.ศ. ๑๙๑๔ หรือ พ.ศ. ๒๔๕๗ ซึ่งทำให้ประชาชนพลเมืองได้รับความลำบากยากแค้น เนื่องจากสิ่งของเครื่องใช้อาหารการกินมีราคาแพงขึ้นไปเรื่อย ๆ และเกิดการขาดแคลน จนต้องมีการขายปันส่วนกัน เช่นแป้งขนมปังเนื้อสัตว์ นม เนย น้ำตาล และผักก็ซื้อได้คนละเล็กละน้อยไม่พอรับประทาน และต้องไปยืนเข้าคิวคอยซื้อกันหลายชั่วโมง ข้าพเจ้ายังจำได้ว่าคราวหนึ่งข้าพเจ้าได้รับประทานน้ำตาลวันหนึ่งเพียง ๔ ก้อนเท่านั้นเมื่อวันหนึ่งต้องรับประทาน ๔ มื้อ ก็จะต้องรับประทานน้ำตาลได้เพียงมื้อละ ๑ ก้อน ถ้าเอาใส่น้ำชาหรือกาแฟถ้วยหนึ่งเพียง ๑ ก้อน น้ำชานั้นก็จะไม่หวานเลย เพราะตามธรรมดาเรามักจะใส่กันถ้วยละ ๓ – ๔ ก้อน เพราะฉะนั้นเมื่อต้องรับประทานได้เพียงมื้อละ ๑ ก้อน ก็จะต้องใช้วิธีอมไว้ในปาก แล้วดื่มน้ำชาตามจึงจะรู้สึกหวาน นี้เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ราษฎรอยากเลิกสงครามเสียโดยเร็ว

ประการที่สี่ เนื่องจากที่รัสปูติน นักบวชหรือนักบุญคนหนึ่งซึ่งพระเจ้าซาร์และพระราชินีเอาไปชุบเลี้ยงไว้ จนกลายเป็นผู้มีอิทธิพลคนหนึ่ง สามารถจะบันดาลอะไร ๆ ก็ได้ จะถอดถอนแต่งตั้งใครเป็นนายพลหรือตำแหน่งสูง ๆ อะไรก็ได้ ถ้าหากผู้นั้นส่งภรรยาของตนเข้าไปเป็นสาวกและขอความช่วยเหลือ นอกจากนี้รัสปูตินยังก่อความอัปยศอดสูให้แก่ราชวงศ์โรมานอฟอย่างมากมาย คราวหนึ่งรัสปูตินได้ดื่มสุราเมามากถึงกับลุกขึ้นยืนบนโต๊ะในคราวกินเลี้ยงกัน ณ ที่แห่งหนึ่งต่อหน้าคน

หลายคน รัสปูตินได้เอามือชี้ไปที่ของลับของตนและตะโกนออกมาว่า "ไอ้นี่แหละปกครองประเทศรัสเซียละ" นอกจากนี้รัสปูตินยังทำการจารกรรมให้แก่ประเทศเยอรมันนีอีกด้วย การกระทำของรัสปูตินทั้งหลายแหล่ไม่เป็นที่พอใจแก่ประชาชนเป็นอันมาก ดังนั้น เจ้าชายยูซูโปฟกับเพื่อน ๆ จึงคบคิดกันฆ่าเสีย แล้วเอาศพโยนทิ้งลงในแม่น้ำนีวา ทางการตำรวจก็พยายามสืบสวนหาตัวคนฆ่ากันอย่างเต็มที่ แต่ก็ยังสืบสวนไม่ได้ความว่าใครเป็นผู้ฆ่า ทราบว่าเจ้าชายยูซูโปฟกับเพื่อน ๆ ได้หลบหนีไปอยู่ทางทิศใต้ของประเทศรัสเซีย

หลังจากรัสปูตินตายไม่นานนักประมาณ ๒ หรือ ๓ เดือน นายเคเรนสกี้กับพวกก็ทำการกบฏยึดอำนาจจากพระเจ้าซาร์ เรื่องของเจ้าชายยูซูโปฟก็เงียบหายไป และเมื่อนายเลนนินทำการปฏิวัติซ้อนขึ้นมาโดยยึดอำนาจจากพวกนายเคเรนสกี้ เจ้าชายยูซูโปฟก็หลบหนีออกไปต่างประเทศดูเหมือนจะไปอยู่ในประเทศอังกฤษ ส่วนนายเคเรนสกี้ได้หลบหนีออกจากประเทศรัสเซียไปได้เหมือนกัน และทราบว่านายเคเรนสกี้ได้ไปอยู่ในประเทศอเมริกา และเพิ่งถึงแก่กรรมที่ในอเมริกาเมื่อประมาณ ๔ – ๕ เดือนมานี้เอง ดังปรากฏในข่าวหนังสือพิมพ์ในเมืองไทยไปแล้วนั้น

ข้าพเจ้าได้เล่าถึงสาเหตุที่จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในประเทศรัสเซียมาให้ท่านทั้งหลายฟังแล้ว ต่อไปนี้ข้าพเจ้าจะเล่าถึงวิธีที่เขาทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองและกระทำการปฏิวัติรัฐประหารกันเพราะเป็นการกระทำต่อเนื่องกันภายในปีเดียว คือ พ.ศ. ๒๔๖๐ นั้นเอง โดยขอแบ่งเล่าเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนแรก เป็นการกบฏหรือการเปลี่ยนแปลงการปกครองของนายเคเรนสกี้ (เดิมมีอาชีพเป็นทนายความ) กับพรรคพวกทำการยึดอำนาจจากพระเจ้าซาร์นิโคลัยที่ ๒ มาสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตย โดยขอให้พระเจ้าซาร์ทรงสละพระราชอำนาจต่าง ๆ มาอยู่ภายใต้กฎหมาย ให้อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน

ตอนที่ ๒ เป็นการกระทำการปฏิวัติรัฐประหารของนายเลนนินกับพรรคพวกโดยยึดอำนาจจากนายเคเรนสกี้ จากการปกครองระบอบประชาธิปไตยมาสู่ระบอบคอมมูนิสต์ตามลัทธิของคาลมาร์ก หรือจะเรียกว่าระบอบคณาธิปไตยก็ได้

ต่อไปนี้ข้าพเจ้าจะได้เล่าถึงเหตุการณ์ในตอนแรกก่อน คือเหตุ-การณ์ในตอนนี้เกิดขึ้นในราวเดือนพฤษภาคม หรือมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๐ จะเป็นวันที่เท่าใดลืมเสียแล้ว เพราะสมุดบันทึกประจำวันที่ข้าพเจ้าจดไว้ได้หายไป ค้นหายังไม่พบ เพราะฉะนั้นการที่ข้าพเจ้าจะเล่านี้จะเล่าเพียงเท่าที่ข้าพเจ้ายังจดจำไว้ได้ เท่าที่ข้าพเจ้าได้ประสบพบเห็นมาด้วยตาตนเองบ้าง ได้ยินได้ฟังจากเพื่อนฝูง และครูบาอาจารย์เล่าให้ฟังบ้าง หรือทราบจากข่าวในหนังสือพิมพ์ในขณะนั้นบ้าง

ขณะที่มีเหตุการณ์เกิดขึ้นนั้น เป็นเวลาที่ประเทศรัสเซียได้เข้าทำสงครามกับประเทศเยอรมันนีและออสเตรีย ฮังการี มาได้ ๒ หรือ ๓ ปีแล้ว โดยเป็นพันธมิตรกับประเทศฝรั่งเศส และประเทศอังกฤษ และข้าพเจ้า กำลัง ศึกษา วิชา อยู่ใน โรงเรียน เตรียมทหาร อเล็ก ซัน โดรฟ สกี้ (พระเจ้าอเล็กซันเดอร์ที่ ๒) ในชั้นปีที่ ๗ อันเป็นปีสุดท้าย ในตอนเช้าตรู่ของวันเกิดเหตุนั้น พอข้าพเจ้าและเพื่อนนักเรียนตื่นขึ้นแต่งตัว

จะลงมารับประทานอาหาร เมื่อมองลงไปที่ถนนซอยข้างโรงเรียน และถนนหน้าโรงเรียน ชื่อถนนซาโดวายา ก็เห็นคนเดินกันพลุกพล่านขวักไขว่ไปมา มีรถวิ่งไปตามรางโดยไม่มีคนขับและคนโดยสารนั่งอยู่เลย รถเที่ยวได้ชนใครต่อใคร และรถที่วิ่งไปมาแล้วก็หยุดลงโดยมีคนวิ่งขึ้นไปบิดเครื่องและห้ามล้อ ห่างไปจากโรงเรียนราว ๑ กิโลเมตร มีคุกอยู่แห่งหนึ่ง กำลังมีควันไฟลุกขึ้นสูง เสียงโจษขานกันว่านักโทษแหกคุกโดยมีคนภายนอกช่วยและวางเพลิงเผาคุก ต่อมาก็พูดกันว่าเกิดการจลาจลขึ้นแล้ว และมีการเดินขบวนขอขนมปังและอาหารกิน แต่ก็ยังไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้คิดกบฏหรือทำการจลาจลขึ้น พวกนักเรียนได้รับคำสั่งให้ตั้งอยู่ในความสงบและเข้าเรียนกันตามปกติ แต่นักเรียนก็ไม่มีกะจิตกะใจที่จะเรียนกัน ได้แต่คอยฟังเสียงคนที่เดินขบวนร้องขอขนมปังกินกันตามถนน ครั้นค่ำลง ข้าพเจ้ากับเพื่อนนักเรียนต่างก็จะเข้านอนกันแล้วก็ได้ยินว่าพวกกบฏจำนวนหนึ่งยกพวกมาที่ประตูโรงเรียน พวกนักเรียนก็แตกตื่นกันจะลงไปต่อสู้ขัดขวาง แต่ถูกนายร้อยเวรห้ามปรามไว้ไม่ให้ใครออกไปจากห้องนอน และนายร้อยเวรยืนขวางประตูอยู่ เป็นอันว่าในคืนวันนั้นพวกนักเรียนไม่ได้ทราบรายละเอียดอะไรเลย ได้แต่ปรับทุกข์กันถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้น ไม่ทราบว่าต่อไปเหตุการณ์จะเป็นอย่างไร ครั้นในตอนเช้าวันรุ่งขึ้น แต่งตัวเสร็จลงไปรับประทานอาหารยังห้องรับประทานอาหารก็ปรากฏว่ามีขนมปังให้รับประทานกันคนละแผ่น ไม่มีเนยทา มีน้ำชาคนละถ้วย น้ำตาลคนละ ๒ ก้อน ซึ่งทุก ๆ เช้าเคยได้รับประทานอาหารกันคนละมาก ๆ กว่านี้ เสร็จจากรับประทานอาหารแล้วผู้บังคับการโรงเรียนได้เรียกประชุมชี้แจงถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น คงได้

ความว่าเมื่อตอนหัวค่ำวันก่อนนี้ที่มีพวกกบฏมาที่โรงเรียนนั้น ผู้บังคับการได้ไปพบกับพวกกบฏ ถูกพวกนั้นถามว่านักเรียนเป็นพวกของใคร และและจะทำการสู้รบกับเขาหรือไม่ ผู้บังคับการได้ตอบไปว่า นักเรียนไม่ทำการสู้รบกับใครเลย จะสู้กับตำรับตำราเรียนเท่านั้นเพื่อหวังอนาคตของตนต่อไปภายหน้า หัวหน้าพวกกบฏได้ตอบว่า เมื่อนักเรียนไม่ทำการต่อสู้ก็ดีแล้ว แต่เขาจะต้องขอยึดเอาอาวุธยุทโธปกรณ์ไปเป็นกำลัง แล้วพวกนั้นก็ขึ้นไปขนเอาอาวุธกัน และในตอนดึกราวตี ๓ ก็มาขนเอาเสบียงอาหาร คือแป้งทำขนมปัง น้ำตาล เป็นต้น ไปหมด คงเหลือไว้ให้กินแต่ตอนมื้อเช้านี้เท่านั้น นอกจากนี้ผู้บังคับการโรงเรียนได้ขอขอบใจนักเรียนที่อยู่ในวินัยเชื่อฟังผู้บังคับบัญชา ไม่ลงมาทำการต่อสู้กับพวกที่ยกกันมานั้น มิฉะนั้นแล้วก็คงจะมีการนองเลือดกัน และผู้บังคับการได้สั่งปิดโรงเรียนให้นักเรียนกลับบ้านได้เพื่อรอฟังเหตุการณ์ต่อไป เมื่อไม่มีเหตุการณ์มากมายอะไร ในราว ๑ อาทิตย์ก็จะเปิดโรงเรียนอีก ดังนั้นพวกข้าพเจ้าจึงได้รับอนุญาตให้กลับบ้านได้ในตอนสายวันนั้นเอง

ขณะที่ข้าพเจ้าออกจากโรงเรียนกลับบ้าน ก็ยังเห็นฝูงชนเดินขบวนกันเป็นกลุ่ม ๆ ร้องขออาหารกิน ตำรวจม้าและตำรวจที่รักษาการณ์อยู่ตามถนน ได้ทำการขับไล่โดยเอาแส้ไล่ตีบ้าง เอารถดับเพลิงมาฉีดน้ำไล่บ้าง แต่ฝูงชนก็แตกแยกกันไปแล้วก็กลับรวมกลุ่มกันใหม่ คราวนี้เมื่อทางตำรวจทำการปราบปรามรุนแรงขึ้นโดยเอาดาบฟันบ้าง เอาปืนยิงขู่บ้างและยิงจริงบ้าง ฝูงชนก็เอาก้อนอิฐก้อนหินขว้างปา เอาไม้ไล่ตีตำรวจบ้าง คงชุลมุนวุ่นวายกันแทบทุกถนน เมื่อข้าพเจ้าเดินทางถึงบ้านพักซึ่งอยู่ในโรงเรียนเตรียมทหารมหาดเล็กหลวง ห่างจากโรงเรียน

อเล็กซานโดรฟสกี้ ใช้เวลาเพียง ๑๐ ถึง ๑๕ นาที ข้าพเจ้าได้พักอยู่กับนายพันเอกเฟนนู ซึ่งเป็นผู้บังคับกองร้อย และเป็นอาจารย์โรงเรียนเตรียมทหารแห่งนี้ ข้าพเจ้าได้สอบถามนายพันเอกเฟนนู ผู้ปกครองของข้าพเจ้าว่า ทางโรงเรียนที่ผู้ปกครองอยู่นี้ มีเหตุการณ์ร้ายแรง อะไรเกิดขึ้นบ้างหรือไม่ ก็ได้ความว่า มีเหตุการณ์ทำนองเดียวกันกับที่โรงเรียนที่ข้าพเจ้าศึกษาอยู่ และยังได้ทราบต่อไปอีกว่าเหตุการณ์ที่เกิดครั้งนี้ เกิดขึ้นจากนายเคเรนสกี้ กับพวก ถือโอกาส ทำการเปลี่ยนแปลง การปกครองในขณะที่ประเทศรัสเซียกำลังกระทำสงครามอยู่ และพระเจ้าซาร์กำลังเสด็จออกไปเยี่ยมเยียนบำรุงขวัญทหารในแนวรบ ขณะนี้คณะเสนาบดีกำลังถูกจับก็มี และที่หลบหนีไปได้ก็มีบ้าง นายเคเรนสกี้ได้ตั้งคณะรัฐบาลใหม่ทำการบริหารประเทศแล้ว โดยให้สัญญาว่าจะร่างรัฐธรรมนูญใหม่ ให้พระเจ้าซาร์อยู่ใต้กฎหมาย และจะจัดให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรให้เสร็จภายใน ๖ เดือน และจะหาอาหารการกินให้แก่ราษฎรให้เพียงพอ แต่สงครามยังจะเลิกไม่ได้เพราะจะต้องเป็นไปตามสัญญาที่ตกลงกันไว้กับฝ่ายพันธมิตร ส่วนพระเจ้าซาร์นั้นก็ได้เชิญเสด็จกลับเข้ากรุงเซ็นต์ปีเตอรสเบิร์ก (ภายหลังเปลี่ยนเป็นชื่อกรุงเปโตรกราด ครั้นมาสมัยเลนนินครองเมืองจึงเปลี่ยนชื่อไปเป็นเลนนินกราด จนกระทั่งบัดนี้) พระเจ้าซาร์เมื่อเสด็จมาถึงกรุงเซ็นต์ปีเตอรสเบิร์กแล้ว ก็ถูกทหารรักษาพระองค์เชิญเสด็จไปประทับที่ราชวังซาร์สโกเยเซโล พร้อมทั้งพระราชินีและพระโอรสธิดา อยู่ในความอารักขาของทหารนั่นเอง ต่อมาอีก ๒ – ๓ วัน เหตุการณ์ก็เรียบร้อยลงโดยประชาชนเห็นด้วยในการกระทำของรัฐบาลใหม่ ข้าพเจ้าจึงกลับเข้าไปเรียนในโรงเรียนเดิม ตอนนี้นับว่าเหตุการณ์บ้านเมืองค่อยสงบลง แต่การแก้ปัญหาในเรื่องอาหาร

การกินนั้น ยังไม่สำเร็จตามที่รัฐบาลได้ให้คำมั่นไว้ ทั้งการสงครามก็ยังรบไม่คืบหน้าต่อไป การสงครามของรัสเซียที่ทำการสู้รบกับเยอรมันนีและออสเตรีย ฮังการี นั้น ก็ยังไม่ได้ผลคืบหน้าดีขึ้น คงได้แต่การรบตรึงกันไว้เท่านั้น กองทัพของรัสเซียคงทำงานได้ผลแต่เฉพาะในตอนเริ่มรบเมื่อแรกเกิดสงครามขึ้นเท่านั้น คือกองทัพทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือในบังคับบัญชาของนายพลซัมซอนนอฟ ทำการรุกไล่ผ่านประเทศโปแลนด์ ซึ่งเป็นประเทศกันชน เข้าไปได้ถึงเขตแดนประเทศเยอรมันนีก็ถูกกองทัพเยอรมันนีต้านทานไว้อยู่ โดยทางฝ่ายเยอรมันนีได้เปลี่ยนตัวแม่ทัพและเสนาธิการทหารมาใหม่ คือ นายพลฮินเด็นเบอร์กเป็นแม่ทัพและนายพลลูเด็นดอฟเป็นเสนาธิการ ใช้กลยุทธและกลอุบายในการรบเป็นอย่างดีตีโต้กองทัพของนายพลซัมซอนนอฟตกทะเลสาบไปทั้งกองพลจนนายพลซัมซอนนอฟเสียใจและยิงตัวตาย ส่วนนายพลฮินเด็นเบอร์กและนายพลลูเด็นดอฟได้รับคำชมเชยมาก (เรื่องการรบที่ตรงนี้ได้เคยมีนายพลคนหนึ่งของเรา ได้เอามาบรรยายให้นายทหารฟังและดูเหมือนจะเขียนไว้ในหนังสือเสนาศึกษาด้วย) สำหรับนายพลฮินเด็นเบอร์กที่ได้รับคำชมเชยนั้นก็เพราะมีเรื่องกล่าวว่า เมื่อก่อนจะมีมหาสงครามครั้งที่ ๑ เกิดขึ้นนี้ ทางประเทศเยอรมันนีได้เคยทำการประลองยุทธมาครั้งหนึ่งแล้วในที่แห่งเดียวกันนี้ โดยพระเจ้าไกเซอร์ทรงนำทัพ ข้าศึกสมมติเข้ามาทางทิศตะวันออกเช่นเดียวกับที่นายพลซัมซอนนอฟรุกเข้ามานั้น ส่วนนายพลฮินเด็นเบอร์กทำหน้าที่เป็นฝ่ายตั้งรับ และทำการตีโต้จนพระเจ้าไกเซอร์ตกทะเลสาบเช่นเดียวกัน ในครั้งนั้นพระเจ้าไกเซอร์ทรงกริ้วมากหาว่าถ้าเป็นการรบกันอย่างจริงจัง นายพลฮินเด็นเบอร์กก็ไม่น่าจะทำการสำเร็จได้ ถึงกับสั่งลงโทษให้นายพลฮินเด็นเบอร์กออกจากราชการ หรือ

ย้ายไปอยู่แห่งใดแห่งหนึ่ง ข้าพเจ้าก็จำไม่ได้เสียแล้ว ดังนั้น พอเกิดสงครามขึ้นจริงดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ทางฝ่ายทหารของประเทศเยอรมันนีจึงได้เรียกเอานายพลฮินเด็นเบอร์กมาเป็นแม่ทัพรบทางนี้ ก็ได้ชัยชนะแก่รัสเซียดังที่ได้เคยกระทำมาแล้ว

ส่วนทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีกองทัพของนายพลบรูซิลโลฟทำการรุกไล่โจมตีเข้าไปถึงชายแดนประเทศออสเตรีย ฮังการี แล้วทำการรุกต่อไปไม่ได้เพราะขาดเสบียงอาหาร และอาวุธยุทโธปกรณ์ส่งตามไปช่วยเหลือไม่ทัน จึงติดชะงักอยู่เพียงแค่นั้นเอง นัยว่าการที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะเสนาบดีกระทรวงกลาโหมคนเก่าและนายทหารชั้นผู้ใหญ่อีกหลายคนกินสินบนจากเยอรมันนี จึงทำให้การรบเฉื่อยชาไปหมด

สำหรับการรบระหว่างเยอรมันนีกับรัสเซียนั้น ทางเยอรมันนีได้กล่าวไว้ก่อนหน้าแล้วว่าไม่รู้สึกหนักใจอะไรเท่าใดนัก ถ้าหากเกิดเพลี่ยงพล้ำลง ก็จะส่งคนเข้ามาก่อกวนยุแหย่ให้เกิดการจลาจลขึ้น และก็ปรากฏเป็นความจริง คือเยอรมันนีได้ส่งนายเลนนินเข้ามาทำการก่อกวนได้สำเร็จดังประสงค์ ทั้งนี้ เพราะนายเคเรนสกี้ได้ประกาศอนุญาตให้ผู้ที่ก่อการกบฏรุ่นก่อน ๆ ที่หลบหนีออกไปอยู่ในต่างประเทศให้กลับเข้ามาในรัสเซียได้

ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในตอนที่ ๒ คือตอนที่นายเลนนินเข้ามาชักชวนราษฎรให้ทำการปฏิวัติต่อนายเคเรนสกี้กับพรรคพวก โดยมีเหตุการณ์ดังจะกล่าวต่อไป

ตอนที่ ๒

นายเลนนินทำการปฏิวัติรัฐประหาร

อันเหตุการณ์ในตอนนี้ ก็คือ เหตุการณ์ตอนที่นายเลนนินกับพวกทำการปฏิวัติรัฐประหาร ยึดอำนาจการ ปกครองจากนาย เคเรนสกี้กับพวก แล้วเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบประชาธิปไตยไปสู่ระบอบคอมมูนิสต์ของคาลมาร์กส เหตุผลที่นายเลนนินยกขึ้นมาอ้างนั้นก็คือ หาว่าเคเรนสกี้ปกครองมาตั้ง ๔–๕ เดือนแล้ว ยังแก้ปัญหาที่สำคัญ ๆ ยังไม่ได้ เช่น ปัญหาในเรื่องที่ราษฎรยังอดอยากอยู่ ราคาสิ่งของเครื่องใช้และอาหารการกินก็ยังไม่มีทีท่าจะลดลง และมีกินไม่เพียงพอกิน เพราะผู้คนพลเมืองยังต้องไปทำสงครามกันอยู่ ปรากฏว่าทหารไปตายลงในสนามรบปีละมาก ๆ และต้องจ่ายเงินทองเป็นจำนวนมาก ไม่มีคนทำมาหากินเพียงพอ จึงทำให้เศรษฐกิจตกต่ำ ปัญหาที่สำคัญจึงอยู่ที่ว่าควรจะเลิกทำสงครามเสียก่อนโดยไม่ต้องคำนึงถึงสัญญาใด ๆ ที่ทำไว้กับใคร แล้วผู้คนพลเมืองและทหารในสนามรบก็จะได้กลับมาประกอบกิจการงานอาชีพของตนที่ถนัด อาหารและสิ่งของเครื่องใช้จะมีกินมีใช้กันเพียงพอ ทั้งราคาสิ่งของเครื่องใช้ก็จะลดลงด้วย นี่เป็นถ้อยคำที่นายเลนนินกับ พรรคพวกยุยง เสี้ยมสอน ราษฎร เพื่อให้เป็น ไปตามแผนที่นายเลนนินกำหนดไว้ และเพื่อช่วยเหลือประเทศเยอรมันนีตามที่เจ้าหน้าที่ทางเยอรมันนีขอ ร้องและปล่อยให้ นายเลนนินกลับเข้ามา ในรุสเซียโดยสะดวกดังกล่าวแล้วข้างต้น ดังนั้นผลที่เยอรมันได้รับก็คือ เมื่อเลิกสงครามทางด้านรุสเซียได้แล้ว เยอรมันก็สั่งถอนกำลังทางด้านนี้ไปทำ

การรบทางด้านฝรั่งเศสและอังกฤษได้เต็มที่ จนฝ่ายนั้นยอมแพ้ทำสัญญาสงบศึกกัน พวกที่ยากจนเช่นพวกกรรมกรตามโรงงานต่าง ๆ ชาวไร่ ชาวนา ชาวสวน ผู้ที่มีการศึกษาน้อย และโดยเฉพาะพวกที่เบื่อสงคราม อยากจะให้ยุติกันเสียที ก็เชื่อฟังและเห็นพ้องด้วยตามที่นายเลนนินชี้แจง แต่พวกที่ไม่เห็นด้วยก็มีเหมือนกัน เห็นจะเป็นพวกฝ่ายรัฐบาลเคเรนสกี้ ในวันที่มีเหตุการณ์ดังกล่าวนี้เกิดขึ้น ดูเหมือนจะเป็นวันเสาร์ในเดือนตุลาคม จะเป็นวันที่เท่าใด ข้าพเจ้าก็จำไม่ได้เสียแล้ว จำได้ว่าเป็นวันที่ข้าพเจ้าหยุดเรียนและกลับบ้าน ข้าพเจ้าได้ออกไปเดินเที่ยวเล่นที่ถนนเนียฟสกี้ (คล้ายถนนราชดำเนินของเรา) เห็นมีคนยืนพูดกันเป็นกลุ่ม ๆ เกือบตลอดทั้งแนว และยังมีที่ถนนอื่น ๆ อีก เสียงที่พูดถกเถียงกันก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน กับถ้อยคำนายเลนนินกล่าวยุยงเสี้ยมสอนและชักชวนราษฎรให้เข้าพวกด้วย บางกลุ่มก็โต้เถียงกันรุนแรงถึงวิวาทชกต่อยกันก็มี บางคนก็ตะโกนถามหานายเลนนินอยู่ที่ไหน อยากรู้จักตัว ทางฝ่ายรัฐบาลก็ตามหาตัวนายเลนนินแต่ไม่พบ เดี๋ยวก็หลบไปอยู่ที่โน่นที่นี่ บางทีก็หนีไปโฆษณาในต่างจังหวัดเป็นการเล่นเอาเถิดกับตำรวจ ในที่สุดตำรวจก็ยังจับไม่ได้ เมื่อนายเลนนินเห็นว่าตนมีสมัครพรรคพวกมากขึ้นแล้ว โดยมีราษฎรนิยมในตนมากขึ้น ก็แนะให้กรรมกร หยุดงาน ออกเดิน ขบวน ไป ตามถนน เรียก ร้องขอ ขนม ปังและอาหารการกิน และขอให้เลิกทำสงครามต่อไปดังเช่นที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนที่ ๑ ทางฝ่ายรัฐบาลได้สั่งให้ตำรวจและทหารที่มีเหลืออยู่ทำการปราบปราม ในชั้นแรกก็ได้ผลเพียงราษฎรแตกแยกกันไป แล้วก็กลับรวมกลุ่มเดินกันไปใหม่ ร้องตะโกนด่ารัฐบาลกันไป เมื่อตำรวจทำการ

ปราบปรามรุนแรงเกินไป ฝ่ายราษฎรก็ทำการโต้ตอบรุนแรงบ้างจนตำรวจหายหน้าไปหมด ปรากฏว่าตำรวจไปแอบซุกซ่อนอยู่บนหลังคาตึกสองฟากถนนเนียฟสกี้ (ข้าพเจ้าจะเล่าเฉพาะแต่เหตุการณ์ในกรุงเปโตกราดเท่านั้น เพราะในต่างจังหวัดไม่ได้ไปเห็นมา เพียงแต่ได้ยินได้ฟังจากเพื่อน ๆ) พอมีราษฎรเดินขบวนกันมา ตำรวจก็ยิงปืนกลกราดลงมาจากช่องหลังคาตึกทั้งสองฟากทาง ทำให้ราษฎรตายกันมากพวกที่หลบหนีไปได้ ต่างหาอาวุธปืนกันมา ตอนนี้พวกกรรมกรโรงงานช่างแสง เมื่อจับพวกนาย ๆ ในโรงงานได้แล้ว ก็ขนเอาอาวุธและกระสุนมาแจกจ่ายกัน แล้วก็จัดการกับตำรวจที่ไปหลบซ่อนอยู่บนหลังคาตึกซึ่งยิงปืนลงมานั้นเสียจนตำรวจเงียบหายหมด เมื่อนายเลนนินกับพวกเกลี้ยกล่อมเอานายสิบพลทหารตามกรมกอง และพวกที่ได้รับอนุญาตให้กลับมาพักรบจากสนามรบ ตลอดจนทหารเรือด้วย เมื่อได้พวกมากขึ้นอีก ก็ทำการยิงต่อสู้กับตำรวจและทหารที่ยังมีความจงรักภักดีอยู่กับคณะรัฐบาลนายเคเรนสกี้คนละฝั่งแม่น้ำนีวา (เหมือนยิงกันคนละฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา พวกนายเลนนินอยู่ฝั่งธนบุรี และฝ่ายรัฐบาลนายเคเรนสกี้อยู่ฝั่งพระนคร) ในที่สุดนายเลนนินสั่งให้เอาเรือรบ ๑ ลำ เข้ามาในแม่น้ำนีวา ทำการยิงพระราชวังฤดูหนาว (Winter Palace) ด้วยปืนใหญ่ถึง ๒ คืน (อยู่ใกล้สถานทูตไทย) ซึ่งเป็นที่ตั้งกองบัญชาการของรัฐบาลพังไปหลายแห่ง และยังถูกตึกรามบ้านช่องราษฎรอีกหลายแห่งคณะรัฐบาลจึงแตกหนีกันกระเจิดกระเจิง วันนั้นข้าพเจ้ากลับจากโรงเรียนอเล็กซันโดรฟสกี้ มาพักอยู่ที่บ้านครูผู้ปกครองในโรงเรียนเตรียมทหารมหาดเล็กหลวง (Page de Corps) เสียงปืนใหญ่ดังสนั่นหวั่นไหว

กระจกหน้าต่างประตูสั่นระรัวไปหมด ข้าพเจ้าไม่ได้นอนเกือบทั้งคืน เพราะไม่ทราบว่าเมื่อไรกระสุนปืนจะมาตกลงบนหลังคาบ้านพักบ้าง พอรุ่งเช้าออกไปเดินเที่ยวดูตามถนน เห็นมีตึกรามบ้านช่องปรักหักพังหลายแห่ง พวกร้านค้าหลายแห่งโดยเฉพาะร้านขายอาหารหรือร้านขายเครื่องชำ ถูกราษฎรเข้าปล้นเอา ขนม นม เนย แป้ง ขนมปัง ผักและเนื้อสัตว์ไปกินกัน เพราะถูกพวกนายเลนนินยุแหย่ให้ยื้อแย่งแบ่งกันกินในยามอดอยาก จนร้านเหล่านั้นต้องปิดกันเป็นแถว และเป็นที่เดือดร้อนแก่พวกนายทุนหรือผู้มีอันจะกิน หาซื้ออาหารกันได้ยาก ในขณะเดินเที่ยวอยู่ เมื่อได้ยินเสียงปืนกลดังขึ้นเมื่อใด ก็ต้องวิ่งหลบหนีเข้าร้านหนึ่งร้านใดเสียจึงจะพ้นอันตราย เมื่อเสียงปืนเงียบลงเดินออกจากร้านมานอกถนน ก็เห็นผู้คนบาดเจ็บล้มตายลงกันหลายคนทั้งเด็กผู้ใหญ่ ชายหญิง ที่ถนนบางแห่งมีทหารฝ่ายรัฐบาล ๔–๕ คนนอนขยายแถวขวางถนน เมื่อฝูงชนเดินขบวนมา ทหารเหล่านี้ก็ยิงปืนส่งไปโดยที่ทางฝ่ายนั้นมิได้ยินมาก่อนเลย ปรากฏว่ามีคนตายบาดเจ็บกันมาก แต่ก็มีรถพยาบาลมาขนเอาคนเจ็บคนตายไปได้รวดเร็ว ไม่ได้ทิ้งไว้ให้เป็นที่น่าสังเวชและอุจาดตานานนัก ตอนกลางคืนก็มีการปล้นสะดมชิงทรัพย์วิ่งราวกัน คืนวันหนึ่งข้าพเจ้าออกเดินหาซื้อของใช้ ข้าพเจ้าได้พบชายคนหนึ่งในมุมมืด ควักสร้อยคอไข่มุกขนาดยาวเส้นหนึ่งจากกระเป๋ามาบอกขายแก่ข้าพเจ้าเพียง ๕ รูบิลเท่านั้น (๑ รูบิลเกือบ = ๒ บาท) ข้าพเจ้าเข้าใจว่าราคาต้องหลายร้อยรูบิล และคงเป็นของที่ชายคนนั้นไปขโมยมาเป็นแน่ ข้าพเจ้าจึงตอบไปว่ามีเงินไม่พอ เอาไว้วันหลังจะหาโอกาสมาพบใหม่ นอกจากสร้อยไข่มุกแล้วยังมีนาฬิกาข้อมือและแหวน

อีกหลายวง เมื่อกลับมาถึงบ้านแล้วก็นึกเสียดายเหมือนกันเพราะของดี ๆ ขายราคาถูกเช่นนั้นเห็นจะหาอีกไม่ได้ แต่เมื่อนึกถึงว่าถ้าถูกจับฐานรับซื้อของโจรก็จะทำให้เสียชื่อเสียงคนไทย ประเทศไทยด้วย ก็เลยอดใจยับยั้งไว้ได้ ความที่นึกอยากได้ก็หายไป แม้ในขณะนั้นจะเป็นยามที่เกิดการจลาจล ไม่มีตำรวจพอที่จะออกมาสืบสวนจับกุมพวกกระทำผิดเช่นนี้ คงจะต้องไปยุ่งกับการปราบจลาจลมากกว่า นอกจากนี้ได้ทราบว่ามีชายคนหนึ่งคงจะมีฐานะพอมีอันจะกินเพราะใส่เสื้อขนสัตว์อย่างงาม ได้ถูกคนร้ายจี้เอาเสื้อขนสัตว์ตัวนั้น และของติดตัวอย่างอื่นอีก ชายคนนั้นก็ยอมให้ แต่บอกว่าถ้าปล่อยเขาไปเช่นนั้น เขาคงจะหนาวตาย จึงขอเอาเสื้อนอกกันหนาวที่คนร้ายใส่อยู่แลกเปลี่ยนกัน คนร้ายก็ยอมแล้วก็แยกทางกันไปเมื่อคนที่ถูกจี้กลับถึงบ้าน ปรากฏว่าในกระเป๋าเสื้อตัวนั้นทั้งสองกระเป๋ามีเครื่องเพชรทองรูปพรรณหลายชิ้น นับว่าชายคนนั้นกลับมีกำไรกว่าของที่ตนเสียไป

ในยามที่บ้านเมืองเกิดการจลาจลวุ่นวายเช่นนี้ เวลากลางคืนดูเงียบสงัด ไฟฟ้าและแสงสีหายไปหมด ผู้คนก็เที่ยวเตร่กันน้อย บางคืนมีรถยนต์คันสีดำคันหนึ่งวิ่งไปตามถนน บรรทุกปืนกลไปด้วย แล้วเที่ยวยิงไปทั้งสองฟากถนน สอบถามก็ไม่ได้ความว่าเป็นรถของใครหรือพวกใด และการกระทำเช่นนั้นเพื่อประโยชน์อันใด

เมื่อฝ่ายนายเลนนินปราบทหารและตำรวจของรัฐบาลได้แล้ว ก็ส่งกำลังไปตามโรงเรียนต่าง ๆ สอบถามว่าจะเข้าเป็นพวกใคร และจะทำการต่อสู้ขัดขวางเขาหรือไม่ ที่โรงเรียนที่ข้าพเจ้าศึกษาอยู่ เขาก็พากันไปอีกตามเคย แต่เมื่อผู้บังคับบัญชาตอบไปว่าเราจะไม่ต่อสู้ขัดขวางเขา

แต่อย่างใด นอกจากจะเรียนหนังสือกันเท่านั้น เขาก็พากันไปแห่งอื่น ส่วนที่โรงเรียนเตรียมทหารมหาดเล็กหลวงที่ข้าพเจ้าพักอยู่นั้น ครูผู้ปกครอง (พ.อ. เฟนนู) ได้บอกข้าพเจ้าว่ามีรถแท้งค์มาที่หน้าโรงเรียน ๒ คัน เอาปืนกลยิงกราดเข้าไปที่ตึกหน้าโรงเรียน ๒–๓ ชุด ปรากฏว่าหน้าต่างประตูกระจกแตกเสียหายไปหลายแห่ง เคราะห์ดีไม่มีใครเป็นอันตรายบาดเจ็บหรือตาย เป็นแต่เศษกระจกแก้วกระเด็นไปถูกมือนักเรียนบางคนบาดเจ็บเล็กน้อย และเมื่อทางโรงเรียนได้แสดงการยอมแพ้ไม่ทำการต่อสู้ และไม่ขัดขวางการกระทำของเขา เขาก็เคลื่อนย้ายรถแท้งค์ไปที่อื่นต่อไป มีโรงเรียนเตรียมทหารแห่งหนึ่งในต่างจังหวัดคงจะทำการขัดขืน จึงถูกพวกคอมมิวนิสต์ปราบปรามลงอย่างเด็ดขาด คือเอาปืนใหญ่ไปตั้งยิงตึกพังไปหลายแห่ง พวกเด็กนักเรียนเล็ก ๆ ถูกจับโยนลงมาจากตึกชั้น ๔ หลายคน เมื่อตกลงมาถึงข้างล่างยังถูกทหารเอาดาบปลายปืนแทงซ้ำอีก ออกจะทารุณโหดร้ายมาก ในที่สุดโรงเรียนนั้นก็ต้องยอมแพ้ และโรงเรียนถูกปิดไป นอกจากนี้ยังมีทหารราบรักษาพระองค์อีกกรมหนึ่ง ซึ่งยังไม่ยอมเข้าด้วยกับพวกก่อการปฏิวัติ ก็ถูกพวกนี้ยกกำลังไปทำการปราบปราม สู้กันอยู่เพียง ๒ วันเท่านั้น ก็ต้องยอมแพ้ ปรากฏว่าตายกันมากเหมือนกัน นอกจากนี้ทหารอีกหลายกรมก็ถูกนายสิบพลทหาร ซึ่งมีใจเข้ากับพวกนายเลนนิน ต่างพากันจับนายทหารผู้บังคับบัญชาของตนเข้าขังห้องขัง แล้วนำทหารเข้าเป็นพวกนายเลนนินกันหมด ตามถนนหนทางถ้ามีใครแต่งกายเป็นนายทหาร เมื่อพวกนายเลนนินพบเห็นเข้า ก็เข้ารุมกันทุบตีชกต่อยและถูกกระชากอินทรธนูออก ข้าพเจ้าได้พบเห็นด้วยตาตนเอง คนหนึ่งได้ถูกทำดังกล่าวนี้ที่ถนนเนียฟสกี้ น่าสงสารมาก ส่วนพวกพ่อค้าคหบดี นายทุน ต่าง

ก็พากันเดือดร้อนถูกพวกนายเลนนินทำการปล้นและทำร้ายร่างกาย ต้องพากันหลบหนีไปอยู่ที่อื่น ถ้าใครหนีออกไปต่างประเทศได้ก็ไป เพื่อนนักเรียนคนหนึ่งของข้าพเจ้าซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ใกล้ประเทศโปแลนด์ บิดามารดาเป็นคนร่ำรวยมาก มีคฤหาสน์บ้านช่องใหญ่โต มีนามากมาย มีฝูงสัตว์เลี้ยงมาก ได้ถูกพวกลูกนาของตนเองยึดเอาหมด ทำการเผาผลาญและปล้นเอา เข้าทำร้ายและขับไล่ให้ออกจากที่ เพราะฉะนั้นจึงต่างคนต่างหลบหนี สำหรับเพื่อนของข้าพเจ้าคนนี้คงได้เงินติดตัวเพียงเล็กน้อยกับสร้อยไข่มุกหนึ่งสาย เล่าให้ข้าพเจ้าฟังด้วยน้ำตาไหล และปรารภกับข้าพเจ้าว่าต่อไปนี้เขาคงจะลำบากมาก ความหวังที่จะเรียนให้สำเร็จจนได้เป็นนายทหาร เห็นจะเป็นไปไม่ได้ และก็ไม่รู้จะหลบหนีกันไปไหน พ่อแม่พี่น้อง ที่พลัด พรากจาก กันก็ยัง ไม่ทราบว่า แยกย้ายกัน ไปอยู่ที่ไหน หรือเป็นตายอย่างไร

การจลาจลวุ่นวายในครั้งนี้ ได้เกิดขึ้นราว ๆ ๗–๘ วัน แล้วเหตุการณ์ก็ค่อย ๆ. สงบลง พวกปฏิวัติได้ทำการปราบปรามฝ่ายรัฐบาลเสียราบคาบ ไม่มีใครกล้าคัดค้านขัดขวาง พวกนายเคเรนสกี้ก็ถูกจับได้บ้าง หลบหนีไปได้บ้าง โดยเฉพาะนายเคเรนสกี้ได้หลบหนีไปอยู่ในต่างประเทศได้ และเพิ่งสิ้นชีวิตที่อเมริกาเมื่อเร็ว ๆ นี้ ดังที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในตอนที่ ๑ เมื่อนายเลนนินทำการได้ชัยชนะ ก็จัดตั้งคณะกรรมการขึ้นทำการปกครอง ร่างธรรมนูญขึ้นใหม่ตามระบอบคอมมูนิสต์ พระเจ้าซาร์พร้อมทั้งพระราชินี พระราชธิดา และพระราชบุตร และบริวารก็ถูกจับไปขังไว้ที่คุกแห่งหนึ่งในต่างจังหวัดอย่างมั่นคงแข็งแรงไม่ยอมให้ประทับอยู่ที่วังซาร์สโกเยเซโลต่อไป และเมื่อข้าพเจ้ากลับถึงเมืองไทย

แล้ว จึงทราบว่าพวกคอมมูนิสต์ได้ทำการปลงพระชนม์เสียหมดทุกองค์ โดยการยิง โดยเฉพาะเจ้าหญิงอนาสตาสิยา ทราบว่าเมื่อถูกยิงครั้งแรกแล้วยังไม่สิ้นพระชนม์ทีเดียว ได้ถูกพวกเพชฌฆาตเอาดาบปลายปืนแทงซ้ำอีก แต่เหตุใดต่อมาในภายหลังราว ๕–๖ ปีมานี้ จึงมีข่าวว่าเจ้าหญิงอนาสตาสิยาไปปรากฏพระองค์ขึ้นที่ประเทศอังกฤษ อาจเป็นเรื่องกุขึ้นก็ได้ หรือมีผู้หนึ่งผู้ใดปลอมแปลงตัวโดยมีรูปร่างลักษณะหน้าตาคล้ายคลึงกัน เพื่อประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ แต่แล้วข่าวนี้ก็เงียบหายไป ที่ข้าพเจ้าทราบว่า ถูกปลง พระชนม์ก็ เพราะบุตร ชายคน หนึ่งของ ครูผู้ ปกครองของน้องชายข้าพเจ้า (ม.จ. อนันตรไชย เทวกุล) ซึ่งเคยติดตามอารักขาพระเจ้าซาร์มาโดยตลอด และหลบหนีออกจากประเทศรุสเซียไปอยู่ในประเทศจีน เมื่อพระเจ้าซาร์ถูกพวกคอมมูนิสต์นำไปกักขังไว้ที่คุกอื่น ๆ แล้ว เป็นผู้เขียนเล่าเหตุการณ์มาให้น้อยชายข้าพเจ้าทราบ

เมื่อเหตุการณ์สงบลงแล้ว เลนนินกับพวกก็ขึ้นเถลิงอำนาจ จัดตั้งคณะกรรมการขึ้นปกครอง จัดร่างธรรมนูญการปกครองตามแบบฉบับของเขาขึ้น เอาอกเอาใจพวกชาวนา ชาวสวน และกรรมกรมาก เช่นใครต้องการอะไรจากพวกนายทุน ก็เข้ายื้อแย่งเอาโดยพลการ ไม่มีใครระงับปราบปราม นอกจากนี้ยังมีประกาศว่าสตรีอายุตั้งแต่ ๑๗–๓๕ ปีเป็นของกลาง ดังนั้น จึงมีคดีฉุดคร่าอนาจารกันมาก พวกผู้หญิงเลยต้องเก็บตัวอยู่กับบ้านไม่มีใครกล้าออกไป เกิดเหตุขึ้นก็ไม่มีใครช่วยเหลือหรือร้องฟ้องได้ แต่การเอาอกเอาใจกันเช่นนี้คงเป็นไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง พอบ้านเมืองค่อยสงบลงก็เรียบร้อยไปเอง แต่อย่างไรก็ดีตามลัทธิคอมมูนิสต์ ความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวนับวันแต่จะห่างเหินไป

ความเคารพนับถือ ความรักใคร่ ความกตัญญูกตเวที นับวันแต่จะเสื่อมคลายลง ชอบยุแหย่ให้เกิดระแวงสงสัยกันอยู่เสมอ ทำให้ฝ่ายกรรมการทำการปกครองได้สะดวกมักรู้เสียก่อนและทำการปราบปรามผู้ที่ขัดขวางได้สะดวก เป็นอันว่าผู้ที่เข้าเป็นพวกเดียวกับนายเลนนินก็เข้าบงการในกิจการงานต่าง ๆ ใครขัดขืนไม่เชื่อฟังหรือคัดค้านขัดขวาง หรือนินทาว่าร้ายการกระทำของนายเลนนินก็ถูกจับกุมลงโทษขังคุก หรือเนรเทศไปอยู่ในถิ่นกันดาร เช่น ในไซบีเรีย หรือส่งเข้าค่ายกรรมกรทำงานเยี่ยงทาส พอมีอาหารเลว ๆ กินและมีที่นอน · และต้องทำงานตามแต่เขาจะบงการ พวกนายทุนหรือผู้มีอันจะกินตลอดจนข้าราชการต่าง ๆ พากันลำบากมากต้องออกจากราชการไป ใครที่พอจะหลบหนีไปอยู่ต่างประเทศได้ ก็พากันหลบหนีไป ใครที่จำเป็นต้องตกอยู่ในประเทศก็เข้าสภาพ "ผู้ดีเดินตรอก ขี้ครอกเดินถนน" ทุกคนตกเป็นคนของรัฐ ทรัพย์สินและที่ดินตกเป็นของรัฐ พลเมืองทุกคนเป็นลูกจ้างของรัฐ การนับถือศาสนาและลัทธิต่าง ๆ ถูกห้ามขาด เว้นแต่ลัทธิคอมมูนิสต์ วัดวาโบสถ์ถูกทอดทิ้งไม่มีการสนับสนุน บางแห่งเอาไปเปลี่ยนแปลงทำเป็นโรงงานอุตสาหกรรม ผู้ที่ฝากเงินไว้ในธนาคาร ก็ห้ามถอนเงินออกคราวละมาก ๆ ในที่สุดก็ไม่ยอมให้ทำการถอนออกเลย ข้าพเจ้าได้ฝากเงินไว้ในธนาคารแห่งหนึ่ง ๓๐๐ ปอนด์ คิดว่าเมื่อจะกลับเมืองไทยจะถอนกลับมาใช้ ก็ไม่ยอมให้ถอน เป็นอันว่าเงินของข้าพเจ้าต้องสูญไปเพราะการปฏิวัติครั้งนี้ พวกที่ค่อยสบายหน่อยก็คือพวกที่เริ่มทำการก่อการรัฐประหารร่วมกับนายเลนนินแต่แรก

เมื่อนายเลนนินกับพวกทำการปราบปรามเสี้ยนหนามราบคาบแล้ว ก็จัดการทำศพพวกที่เสียชีวิตในครั้งนั้นกันเป็นการใหญ่ แล้วขอทำการสงบศึกกับเยอรมันและเอ๊าสเตรียฮังการี พวกทหารในแนวรบก็ทยอยกันเดินทางกลับบ้านเมือง ส่วนทางฝ่ายเยอรมัน และเอ๊าสเตรีย ฮังการีก็มีโอกาสถอนทหารไปรบทางด้านทิศตะวันตกได้สบาย ดังนั้น ฝ่ายพันธมิตรจึงพ่ายแพ้แก่เยอรมันนี โรงเรียนต่าง ๆ ก็เปิดเรียนกันต่อไปอีก ข้าพเจ้าจึงได้กลับเข้าไปเรียนต่อ อีกประมาณ ๓–๔ เดือนก็มีการสอบไล่ ข้าพเจ้าก็สอบไล่ ได้และคิด ว่าจะเข้าเรียน ในโรงเรียนเหล่า ทหารราบหรือทหารม้าต่อไป ก็พอดีเพื่อนนักเรียนคนหนึ่งของข้าพเจ้าซึ่งเดินทางจากบ้านจะมาโรงเรียนโดยรถราง พอลงจากรถก็ถูกทหารพวกคอมมิวนิสต์เอาดาบปลายปืนแทงหลังเอาดื้อ ๆ ล้มตายลง ณ ที่ตรงนั้น เพราะนักเรียนคนนั้นแต่งเครื่องแบบ ของโรงเรียนมี อินทรธนูติดอักษรย่อตัวเอ A II คือพระปรมาภิไธยย่อของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ที่ ๒ ทหารคนที่แทงนั้นเข้าใจว่านักเรียนเป็นพวกพระเจ้าซาร์จึงทำร้ายเอา พวกนักเรียนในโรงเรียนนี้พร้อมทั้งนักเรียนไทยที่ศึกษาอยู่ด้วยเลยพากันหวาดหวั่น และขออนุญาตไม่แต่งเครื่องแบบกัน ทางโรงเรียนก็อนุญาต ส่วนนักเรียนไทยทั้งหมดเห็นว่าสอบไล่เสร็จกันแล้ว และโรงเรียนก็ใกล้จะปิดเทอมอยู่แล้ว ทั้งเห็นว่าคง จะเรียน ต่อไปอีก ไม่ได้เพราะ บ้านเมือง ได้ เปลี่ยน แปลงการปกครองไปไกล อาจจะไม่ยินยอมให้ชาวต่างประเทศเข้าเรียนในโรงเรียนชั้นสูงของเขาก็ได้ยังที่รัฐบาลเก่าได้ทำข้อตกลงกันไว้ (ทราบว่าทางฝ่ายประเทศไทยได้ทำข้อตกลงกันไว้กับทางประเทศรุสเซีย โดยทางประเทศรุสเซียยินยอมให้ทางประเทศไทยส่งนักเรียนไทยไปเรียนวิชาการทหารบกของเขาได้ ๑๐ คน และเรียนวิชาการทหารเรือได้ ๕ คน จะเข้าเรียน

ในโรงเรียนชั้นสูงอย่างใด เช่น โรงเรียนเสนาธิการก็เข้าเรียนได้เช่นเดียวกับคนรุสเซีย ไม่กีดกันอย่างใดเลย ผิดกับที่ประเทศฝรั่งเศส อังกฤษ และเยอรมันนี ไม่ยอมให้นักเรียนไทยเข้าเรียน) ดังนั้น พวกเราจึงได้พากันไปหาท่านอัครราชทูตไทยหารือว่าควรจะทำอย่างไรดี คือจะเดินทางออกจากประเทศรุสเซียไปเรียนต่อที่ประเทศอื่นดีหรือไม่ หรือจะให้เดินทางกลับประเทศไทยทั้งหมด ส่วนมากเห็นกันว่าควรเดินทางกลับประเทศไทย เพราะถ้าจะเดินทางไปเรียนที่ประเทศอื่นทางด้านยุโรป ก็ไม่มีทางที่จะเดินทางไปได้ เพราะสงครามกำลังรบติดพันกันอยู่ นอกจากจะไปเรียนที่ประเทศญี่ปุ่น แต่ก็ต้องตั้งต้นเรียนกันใหม่ จะทำให้เสียเวลาเรียนกันนาน และจะเปลืองเงินทองอีกมาก ดังนั้น ท่านอัครราชทูตจึงรายงานสอบถามเข้ามาที่กรุงเทพ ฯ ในที่สุดสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิศณุโลกประชานารถ เสนาธิการทหารบก จึงรับสั่งตอบไปว่าให้นักเรียนไทยทั้งหมดกลับประเทศไทย ท่านอัครราชทูตจึงแบ่งส่งนักเรียนไทยกลับเป็น ๒ รุ่น รุ่นแรกมี ๖ คน คือ ๑. ม.ร.ว. เสวตวงศ์ วัชรีวงศ์ (ต่อมาเป็น พล.ต.ต. หลวงเสนีย์รณยุทธ รองผู้บัญชาการตำรวจภูธร) ๒. พ.อ. ม.จ. นิวัทธวงศ์ เกษมสันต์ ๓. นายพ้อน ฤทธาคนี (ภายหลังเป็นพลตรี หลวงยอดอาวุธ และเป็นอัครราชทูตประเทศเสปญ) ๔. ข้าพเจ้า (ภายหลังได้เป็นผู้ตรวจราชการ กระทรวงมหาดไทย ข้าราชการชั้นพิเศษ) ๕. ม.จ. เฉลิมศรีสวัสดิวัฒน์ สวัสดิวัฒน์ ๖. ม.จ. อนันตนรไชย เทวกุล รุ่นหลังมี ๓ คน คือ ๑. นายเทพ ภูมิรัตน์ (ภายหลังเป็นนายพันเอก หลวงอนุมานเมธนี ประจำกรมแผนที่ เพราะกำลังไปเรียน การ แผน ที่ อยู่ที่ โรงเรียน ใน ต่าง จัง หวัด) ๒. ม.จ. ลักษณเลิศ ชยางกูร ๓. ม.จ. นิกรเทวัญ เทวกุล พวกรุ่น ๒ นี้กลับทีหลังพวกข้าพเจ้า

ราว ๗–๘ เดือน เพราะไปอยู่ต่างจังหวัด บางคนก็ยังเจ็บป่วยอยู่ บางคนเรียนจวนจะจบต้องเสียเวลาตามตัวกันอยู่นาน จึงกลับไม่พร้อมกันทั้ง ๙ คน

จากการที่ข้าพเจ้าได้เล่ามาแล้วทั้ง ๒ ตอนนี้ จะเห็นได้ว่าการปกครองในประเทศรุสเซีย และในประเทศ เรามีลักษณะ คล้ายคลึงกันมาก การศึกษาและความยากดีมีจนของพล เมืองตลอดจนสิทธิ เสมอภาคก็คล้ายคลึงกัน แต่ของเราดูเหมือนจะมีส่วนค่อนข้างดีกว่า แต่ระยะเวลาที่เกิดมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบหนึ่งไปสู่อีกระบอบหนึ่งต่างกันในราว ๑๕ ปีเท่านั้น คนรุสเซียได้ลิ้มรสระบอบประชาธิปไตยเพียง ๔–๕ เดือนเท่านั้น แล้วก็เลยเปลี่ยนไปสู่ระบอบคอมมูนิสต์ทีเดียว ฉะนั้นเราจะต้องระมัดระวังให้มาก ถ้าหากว่าชนชั้นปกครองนับตั้งแต่ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน นายอำเภอ ผู้ว่าราชการจังหวัด และที่สูงขึ้นไปตลอดจนข้าราชการแผนกอื่น ๆ ยังไม่เข้าถึงประชาชน ไม่สนใจใยดีในความเป็นอยู่ของประชาชน ไม่ระงับทุกข์บำรุงสุข ไม่ช่วยเหลือเขาในทางทำมาหากินให้อยู่ดีกินดี และไม่ให้การศึกษาอย่างเพียงพอที่จะนำไปใช้ทำมาหาเลี้ยงชีพได้ มัวคอยแต่เบียดเบียนเขาไม่ให้ความเป็นธรรมแก่เขาในยามทุกข์ร้อน หรือ คอยแต่หลอกกล่อให้เขาเข้าใจผิดในการกระทำของตนแล้วมัวมุ่งแต่หาประโยชน์ใส่ตนและพรรคพวกของตนอยู่เสมอแล้ว การเศรษฐกิจและความเจริญของประเทศชาติจะเจริญขึ้นหาได้ไม่

ยิ่งในขณะนี้ ภัยคอมมูนิสต์กำลังคุกคามยิ่งขึ้นทุกวัน ๆ ก็น่ากลัวว่าประเทศไทยจะกลายเป็นอย่างที่เกิดขึ้นในประเทศรุสเซียสักวันหนึ่งก็ได้

เดชะบุญเหลือเกินที่ขณะนี้เรามีพระมหากษัตริย์ที่ประเสริฐ ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ทรงเห็นความทุกข์ร้อนและความลำบากยากจนของราษฎร ได้ทรงออกเยี่ยมเยียนดูแลทุกข์สุขราษฎรอยู่เนือง ๆ ทรงแนะนำให้รู้จักทำมาหากิน และทรงส่งเสริมในกิจการต่าง ๆ เมื่อมีภัยธรรมชาติ เช่น อุทกภัย อัคคีภัย วาตภัย และภัยจากผู้ก่อการร้ายคอมมูนิสต์เกิดขึ้น ณ แห่งใด ก็ทรงจัดการช่วยเหลือบรรเทาทุกข์ด้วยเงินและสิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภคโดยทั่วถึง ทำให้เกิดความอบอุ่นใจและชื่นชมในพระมหากรุณาธิคุณกันเป็นอย่างมาก เป็นการต่อต้านภยันตรายที่มาบีฑาพวกเรา หากข้าราชการทุกคนเจริญรอยเบื้องพระยุคลบาทโดยเข้มแข็งยิ่งขึ้นอีกทางหนึ่งประชาชนพลเมืองของเราก็จะมีความสุข ประเทศชาติก็จะเจริญโดยรวดเร็ว หนี้สินที่มีอยู่ก็จะหมดไป

อนึ่งการที่พระเจ้าซาร์นิโคลัยที่ ๒ พร้อมทั้งพระราชินี และ พระโอรส และพระธิดา ถูกพวกคอมมูนิสต์นำไปประหารเสียทั้งหมดอย่างเหี้ยมโหด ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้มีเรื่องโกรธเคืองอะไรกันมา หรือว่าพระเจ้าซาร์มิได้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ทรงมีน้ำพระทัยโหดร้ายต่อราษฎรแต่อย่างใดก็หาไม่ จึงเป็นเรื่องที่น่าเศร้าสลดใจเป็นอย่างยิ่ง จึงเห็นว่าเป็นจุดดำอันหนึ่งของนายเลนนิน อันควรได้รับการสาปแช่งเป็นอย่างมาก หากรัฐบาลเคเรนสกี้ยังอยู่ ก็คงจะปล่อยให้เสด็จไปประทับในต่างประเทศก็ได้ หรือมิฉะนั้นก็คงประทับอยู่ในประเทศ คงเป็นพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญที่ร่างขึ้นใหม่นั้น ดังนั้น ชนชั้นปกครองควรตั้งอยู่ในทำนองครองธรรม เข้าถึงจิตใจและช่วยเหลือประชาชนให้เต็มที่ จึงจะเป็นทางป้องกันมิให้ระบอบคอมมูนิสต์เข้ามาได้

ต่อไปก็เป็นเรื่องการเดินทางกลับประเทศไทย ของข้าพเจ้ากับพวก ซึ่งได้รับความลำบากยากแค้น และต้องผจญภัยบาง อย่างในระหว่างการเดินทาง จนทำให้คิดว่าจะเดินทางไม่ถึงบ้านเกิดเมืองนอนของตน ทั้งนี้ เนื่องมาจากการที่ประเทศรุสเซีย เปลี่ยนแปลงการ ปกครอง ไปสู่ระบอบการปกครองของพวกนิยมลัทธิคอมมูนิสต์ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจะเล่าถึงการเดินทางกลับประเทศไทยของพวกข้าพเจ้าให้ทราบดังต่อไปนี้.

ตอนที่ ๓
การเดินทางกลับบ้านเกิดเมืองนอน

เมื่อท่านอัครราชทูตไทย (พระยาวิศาลพจนกิจ) แจ้งพระดำรัสสั่งของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิศณุโลกประชานารถให้ทราบแล้วว่าให้จัดการส่งนักเรียนไทยทุกคนกลับประเทศไทย ท่านอัครราชทูตก็จัดแบ่ง นักเรียนไทยให้เดินทางกลับ เป็นสองรุ่นดังกล่าวแล้วในตอน ๒ สำหรับรุ่นแรก ๖ คนนั้น มอบหมายให้ ม.ร.ว. เสวตวงศ์ วัชรีวงศ์ เป็นหัวหน้า และกำหนดให้ออกเดินทางในราวต้นเดือนมีนาคม ๒๔๖๐ แล้วจัดการจ่ายเงินสดให้คนละเล็กละน้อยเป็นค่าเดินทางโดยรถไฟสายไซบีเรีย จากกรุงเปโตกราดถึงวลาดิวอสต๊อค คนละ ๖๐๐ รูบิล กับค่ากินอยู่ตามทางอีกคนละเล็กละน้อย นอกจากนี้ยังจ่ายเช็คให้อีกคนละ ๕๐ ปอนด์ ไปเบิกเงินที่ธนาคารแห่งหนึ่งที่เมืองวลาดิวอสต๊อค เพื่อใช้จ่ายในการเดินทางข้ามไปประเทศญี่ปุ่น แล้วเดินทางกลับประเทศไทยต่อไป ทั้งนี้เพราะทางประเทศรุสเซียไม่ยอมให้ถอนเงินออกจากธนาคารมากเกินไป นอกจากนี้ก็จัดทำพาสปอร์ตดิ๊บโพลแม็ทติคให้ และจัดให้ข้าราชการสถานทูตคนหนึ่ง (ดูเหมือนจะเป็นพระลิปิกรณ์โกศล เลขานุการเอกของสถานทูต) พาพวกข้าพเจ้าไปทำวีซ่ากับเจ้าหน้าที่กระทรวงการต่างประเทศรุสเซีย เมื่อไปถึงกระทรวงการต่างประเทศ (เป็นตึกเก่า ๆ ไม่ใหญ่โตนัก) แต่มีการป้องกันภัยแข็งแรง คือมีปืนกลหนักตั้งอยู่ตรง ๒ ข้างประตูที่มีทางเดินเข้าไปภายใน บรรจุสายกระสุนปืนพร้อม และมีพลยิง พลกระสุนนั่งกำกับอยู่พร้อมที่จะยิงได้เสมอ ทำให้ผู้ที่จะเข้าไปยังสถานที่นั้นรู้สึกเกรงขามและหวาดเสียว นอกจากนี้ยังมี

ทหารสะพายปืนเดินไปมาอยู่รอบตึก ทั้งนี้เพราะขณะนั้นกำลังอยู่ระหว่างหัวเลี้ยวหัวต่อ นายเลนนินกับพวกพึ่งยึดอำนาจได้ประมาณ ๔–๕ เดือน เมื่อเข้าไปพบกับเจ้าหน้าที่ที่จะทำวีซ่าขอออกนอกประเทศ ผู้นั้นก็แจ้งให้ทราบว่า ให้ทุกคนเข้าไปพบกับนายเลนนินเอง เพราะนายเลนนินกำลังมาบัญชางานอยู่ที่นั่น และต้องการจะเห็นหน้าตาพวกเราทุกคน แล้วเจ้าหน้าที่คนนั้นก็พาพวกเราเข้าไปพบนายเลนนิน เห็นนายเลนนินนั่งอยู่ในห้องค่อนข้างใหญ่และโอ่โถง นั่งอยู่ที่โต๊ะตัวใหญ่บนเก้าอี้นวมมีพนักพิงตัวใหญ่ ในนิ้วก้อยหรือนิ้วนางมือข้างขวาสวมแหวนนิลเม็ดเขื่องล้อมเพชร มีผู้กล่าวกันว่าเป็นแหวนที่พระเจ้าซาร์เคยทรงอยู่ที่นิ้วพระหัตถ์ แต่งกายสากลโอ่อ่าเรียบร้อยแต่หน้าตาเคร่งขรึม เมื่อเจ้าหน้าที่สถานทูตของเราแจ้ง ให้ทราบถึง ความประสงค์ที่เรามา แล้วนายเลนนิน ก็เรียกพวกเราเข้าไปพบทีละคน แล้วก็ลงนามในใบพาสปอร์ตให้ ไม่เห็นพูดจาไต่ถามอะไร เป็นแต่มองดูหน้าและรูปในพาสปอร์ต เสร็จแล้วพวกเราก็ลากันกลับ

เมื่อพวกเรากลับมาถึงบ้านแล้ว ก็เที่ยวร่ำลาครูบาอาจารย์ ผู้ปกครอง และเพื่อนฝูง ต่างก็มีใจไม่สบายและอาลัยรักถึงกัน เพราะไม่ทราบว่าจะมีโอกาสได้พบกันอีกเมื่อใดคล้ายเหมือนกับว่าตายจากกันทั้งเป็น แล้วข้าพเจ้าก็จัดการซื้อของใช้บางอย่าง เช่น หนังสือและตำรับตำราหลายสิบเล่ม เพราะข้าพเจ้าขายเสื้อเฟอร์ขนสัตว์ได้ ๙๐ รูบิล แล้วไปซื้อเสื้อโอเวอร์โค๊ทเป็นผ้าสักหลาดหนามาใช้แทน เพราะคิดว่าระหว่างเดินทางจะไม่ถูกหนาวมาก แม้ว่าข้าพเจ้าจะถอนเงินส่วนตัว ๓๐๐ ปอนด์ออกจากธนาคารไม่ได้ แต่ก็ยังมีเงินเหลืออีกเล็กน้อยพอซื้ออะไร ๆ ได้

บ้าง แต่พอใกล้วันกำหนดจะต้องออกเดินทางทราบว่าคนหนึ่งจะมีกระเป๋าติดตัวไปได้คนละ ๑ กระเป๋า น้ำหนักไม่เกินเท่าใดก็ลืมเสียแล้ว กับกระเป๋าเอกสารขนาดกลางอีกคนละ ๑ กระเป๋า ท่านอัครราชทูตได้ฝากห่อเอกสารราชการของสถานทูต ให้นำมาส่งยังกระทรวงการต่างประเทศด้วย ๑ ห่อ ผนึกตีตราของสถานทูตไทยในประเทศรุสเซีย เมื่อถูกกำหนดให้เอาของติดตัวได้น้อย สิ่งของ ๆ ข้าพเจ้าเช่นหนังสือที่ซื้อไว้เป็นต้นและของอื่น ๆ อีกบางอย่างก็เอามาไม่ได้ตามความต้องการ เลยต้องแยกบรรจุใส่หีบฝากไว้ที่สถานทูต คิดว่าเมื่อเหตุการณ์เรียบร้อยดีแล้วก็จะขอให้เจ้าหน้าที่ทางสถานทูตส่งมาให้ แต่เมื่อเหตุการณ์ผ่านไปปีแล้วปีเล่า ข้าพเจ้าก็ไม่ได้รับสิ่งของเหล่านั้นเมื่อพบเพื่อนฝูงที่กลับมาสอบถามดูก็ไม่ได้ความว่าสิ่งของเหล่านั้นอยู่ที่ไหน หรือใครเอาไป เป็นอันว่าสิ่งของเหล่านั้นสูญหายหมด

เมื่อถึงวันกำหนดออกเดินทาง นับว่าเคราะห์ดีมาก เราจองห้องนอนชั้นหนึ่งบนรถไฟได้ ๓ ห้อง แบ่งกันอยู่ห้องละ ๒ คนพอดี ม.ร.ว. เสวตรวงศ์ วัชรีวงศ์ กับ ม.จ. นิวัทธวงศ์ เกษมสันต์ อยู่ด้วยกันห้องหนึ่ง ข้าพเจ้ากับ ม.จ. เฉลิมศรี สวัสดิวัฒน์ อยู่ด้วยกันห้องหนึ่ง นายพื้อน ฤทธาคณี กับ ม.จ. อนันตนรไชย เทวกุล อยู่ด้วยกันห้องหนึ่ง มีผู้คนมาส่งที่สถานีกันหลายคน เช่นข้าราชการสถานทูตไทย ผู้ปกครองกับครอบครัวที่เราไปพักพิงอยู่ด้วยและเพื่อนฝูงอีกหลายคน ต่างก็อาลัยรักที่จะจากกันไป เพราะไม่รู้ว่าในวันข้างหน้าเราจะได้พบกันอีกหรือไม่ และ เมื่อใด ข้าพเจ้ารู้สึกหดหู่ใจชอบกล

การเดินทางบนรถไฟออกจะขลุกขลักทุลักทุเลเต็มทน เพราะมีทั้งทหารและพลเรือนชายหญิงขึ้นกันแน่นเกินอัตรา แม้ตามระเบียงรถชั้นหนึ่งที่หน้าห้องนอน ก็มีทหารที่กลับจากสนามรบเดินทางจะกลับยังภูมิลำเนา นั่งบ้าง นอนบ้าง ยืนบ้าง เต็มไปหมด จะไปยังห้องน้ำหรือไปยังรถเสบียงก็แสนจะลำบาก ลงท้ายดูเหมือนจะไม่ได้ไปยังรถเสบียงกันเลยและจะมีอาหารหรือไม่ก็ไม่ทราบ เพราะเราซื้ออาหารเอาตามสถานีรถไฟที่รถหยุดรับคนโดยสารหรือเติมน้ำและเชื้อเพลิง อาหารที่ซื้อได้ก็มักจะเป็นขนมปังทาเนยมีไส้เนื้อ หรือเนยแข็ง กับ น้ำนมสด หรือ น้ำชา กาแฟใส่ขวดกินกันไปมื้อหนึ่ง ๆ เดชะบุญที่พวกทหารหรือกรรมกรไม่เข้ามาแย่งห้องนอน หรือ เข้ามายุ่งเกี่ยวกับเรา ดูเขาก็เป็นปกติดีอยู่ ไม่มีการทะเยอทะยาน หรือ แสดงอำนาจบ้าเถื่อนอะไรนอกจากตั้งใจกันเพียงแต่ให้เดินทางถึงบ้านโดยรวดเร็ว เมื่อพวกเราทอดสนิททำดีด้วยกับเขา มีของกินอะไรก็เผื่อแผ่แบ่งปันให้เขากิน บางตอนเราก็ได้อาศัยทหารพวกนี้เป็นกำลังใช้สอยได้เป็นกันเอง แต่กลิ่นตัวพวกนี้ออกจะรุนแรงเหม็นสาบมาก เพราะยิ่งเดินทางห่างจากกรุงเปโตกราดมากเพียงใด ก็มีทหารขึ้นรถตามสถานีมากขึ้นทุกที รถด่วนสายไซบีเรียนี้ ตามปกติก็เดินเพียง ๗ วัน จึงจะถึงเมืองวลาดิวอสต๊อคอันเป็นสถานีปลายทาง แต่พวกข้าพเจ้าเดินทางเพียงถึงสถานีเมืองฮาร์บิน ต้องเสียเวลาราว ๑๔ หรือ ๑๕ วัน ถ้าเดินทางถึงเมืองวลาดิวอสต๊อคคงจะต้องเสียเวลาอีก ๒ หรือ ๓ วัน

เมื่อเราเดินทางผ่านกรุงมอสควา (Moskow) มาแล้ว รถไฟขบวนที่เรามา ก็ถูกกักให้หยุดที่สถานีแห่งหนึ่ง (ข้าพเจ้าลืมชื่อเสียแล้ว)

แล้วมีทหารขึ้นมาตรวจค้นบนรถไฟทุกห้องนอน และ ทุกชั้น ทุกคันรถโดยละเอียด เราสอบถามเขาว่าขึ้นมาค้นหาใคร มีเรื่องอะไรเกิดขึ้นหรือ เขาแจ้งว่าพระเจ้าซาร์กับบริวารของพระองค์ท่านหลบหนีจากที่คุมขังได้โดยมีทหารพวกหนึ่งไปช่วยเหลือ และสงสัยว่าจะหลบซ่อนขึ้นมากับรถขบวนนี้ ทางการจึงสั่งให้ทำการตรวจค้น ดังนั้น ห้องนอนของพวกเราจึงถูกค้นทุกซอกทุกมุมแม้แต่ใต้เตียงนอนของเรา แต่การตรวจค้นก็สุภาพดี ไม่ได้แสดงกิริยาไม่ดี หรือ ทำให้ข้าวของ ๆ เราเสียหายแต่อย่างใด ต้องเสียเวลาในการตรวจค้นรถครั้งนี้ราว ๒ ชั่วโมงเห็นจะได้ เมื่อค้นไม่พบใครที่เขาต้องการตัวเลย เขาก็ปล่อยให้รถขบวนของเราเดินทางต่อไปได้

เมื่อเดินทางผ่านภูเขาอูราลมาแล้ว ถึงสถานีแห่งหนึ่ง ดูเหมือนจะเป็นเมืองทอมสค์ รถจักรของขบวนรถไฟอีกขบวนหนึ่งซึ่งเดินทางไปก่อนหน้าเราแล้วหนึ่งวัน เข้าจอดนิ่งอยู่ในหลีกเกิดเครื่องเสีย แก้ไขกันหลายชั่วโมงแล้วก็ยังเดินไม่ได้ ดังนั้น พอขบวนรถไฟของเราไปถึงพวกทหาร และพลเรือนที่โดยสารมาในรถขบวนที่ออกมาก่อนหน้าเราก็จะมาแย่งเอารถจักรของเราไป โดยอ้างว่าเขาเดินทางมาก่อนหน้าเรา เขาก็ควรจะเดินทางต่อไปก่อน ให้เรารอเอารถจักรคันขบวนของเขาที่กำลังแก้ไขอยู่นั้นตามไปทีหลัง และเขาก็แย่งเอาไปจนจวนจะสำเร็จอยู่แล้ว พวกเราคนไทยเห็นว่า จะปล่อยให้ทำเช่นนั้นไม่ได้ มิฉะนั้นเราก็จะเดินทางถึงเมืองไทยช้ามาก จะต้องเสียเวลาอีกนาน ไม่ทราบว่าเขาจะแก้ไขรถจักรคันที่เสียนั้นให้ใช้ได้เมื่อใด ยิ่งเงินทองที่ท่านอัครราชทูตจ่ายมาก็เหลือน้อยเต็มที ถ้าต้องเสียเวลาหลายวันก็เห็นจะอดตายแน่ พวกเราจึง

ใช้วิธียุแหย่พวกทหารที่เดินทางมาในขบวนรถคันเดียวกับเรา ให้ตามไปแย่งคืนมาจะด้วยวิธีหนึ่งวิธีใดก็ตาม โดยอ้างว่ารถจักรคันที่เสียนั้นไม่ใช่ความผิดของเรา และเราทุกคนก็ต้องการจะกลับให้ถึงบ้านของเราโดยเร็วเหมือนกัน การที่มาแย่งเอารถของเราไปนี้ไม่เป็นการยุติธรรม พวกทหารเหล่านั้นก็เห็นพ้องด้วยจึงต่างลงจากรถไปโต้เถียงแย่งคืนมาได้ จนเกือบจะมีเหตุการณ์ปะทะกันขึ้น แต่ทหารที่มาในรถขบวนเดียวกับเรามีกำลังมากกว่า พวกนั้นจึงยอมแพ้คืนรถจักรมาให้ แม้กระนั้นก็ต้องเสียเวลาราว ๒–๓ ชั่วโมง ดังนั้น จะแลเห็นได้ว่าตามที่ข้าพเจ้ากับพวกได้แสดงน้ำใจไมตรีผูกมิตรกับพวกทหารที่นั่งนอนตามระเบียง หน้าห้องนอนของพวกเรานั้น นับว่าได้ผลดี คือได้ใช้ให้เขาไปแย่งเอารถจักรกลับคืนมาได้ดังกล่าวมาแล้วนั้น

เมื่อเราได้รถจักรคืนมาแล้ว เราก็ได้ออกเดินทางต่อไปโดยสะดวก รถขบวนนี้ผ่านทะเลสาบไบคาล ได้เห็นทิวทัศน์อันสวยงามมากดังที่เขาลือกัน ในขณะที่เดินทางมาในไซบีเรียนั้น ความหนาวยังมีอยู่ หิมะตกขาวโพลนไปหมด ทราบว่าความหนาวลงต่ำจากใต้ ๐ ถึง ๓๕ ดีกรี

เมื่อเราเดินทางใกล้จะถึงสถานีเมืองฮาร์บิน เราได้ปรึกษากันว่าเห็นจะเดินทางไปไม่ถึงเมืองวลาดิวอสต๊อค เพราะเงินค่าใช้จ่ายก็เหลือน้อยเต็มที นอกจากนี้ได้ถามพวกที่เดินทางมาด้วยกันว่าที่เมืองวลาดิวอสต๊อคมีธนาคารตามที่บ่งไว้ในเช็คที่ทูตสั่งจ่ายให้เรามาหรือไม่ ก็ได้ความว่าไม่มี มีแต่ที่เมืองเทียนสิน ดังนั้น พวกเราจึงต้องเปลี่ยนทางเดิน คือลงที่สถานีฮาร์บิน แล้วเดินทางไปที่สถานีแชนชุน และเมืองมุกเด็นในแมนจูเรีย ที่เมืองแชนชุน เราไปพักอยู่ในโรงแรมชั้น ๓ จะเข้าไปพักในโรงแรมชั้นหนึ่งก็ไม่ได้ เพราะเราต้องประหยัดเงินเพื่อเดินทางไปให้

ถึงเมืองเทียนสิน ที่เราจะเบิกเงินได้จากธนาคารที่ท่านทูตจ่ายเช็คมา ณ ที่แชนชุนนี้เอง เราถูกเจ้าหน้าที่ตรวจคนเข้าเมืองและศุลการักษ์ญี่ปุ่น ทำการตรวจค้นกระเป๋าเดินทางและพาสปอร์ต เมื่อตรวจพบห่อเอกสารที่ท่านทูตมอบให้นำมาเขาก็ขอจะเปิดแกะออกดู เราก็ไม่ยอมและบอกว่าเป็นเอกสารของสถานทูต และเราถือพาสปอร์ตดิพโพลมาติค ย่อมมีเอกสิทธิ์จะตรวจค้นกันหาได้ไม่ เรื่องนี้ต้องโต้เถียงกันอยู่นาน ในที่สุดเลยยอมคืนมาให้โดยไม่แกะหรือเปิดออกเลย ในวันนี้เราเข้าพักในโรงแรมชั้น ๓ แห่งหนึ่งเป็นเรือนไม้ ๒ ชั้น ๆ บนมีห้องนอนประมาณ ๘–๑๐ ห้อง มีหน้าต่างกระจก ๒ ชั้น ห้องละ ๑ หรือ ๒ บาน แต่ไม่มีเตาผิงไฟ เห็นมีหิมะเกาะติดอยู่ที่กระจก ชั้นล่างมีห้องรับแขก เคาน์เตอร์ ห้องอาหารและบันไดขึ้นชั้นบน ดังนั้น แต่ละห้องนอนจึงมีความหนาวมาก พวกเราเข้าพักคนละห้อง อีกห้องหนึ่งมีคนยิวรุสเซียพักอยู่ ๒ คน ข้าพเจ้านอนไม่หลับเกือบทั้งคืน เพราะหนาวเหลือทน

เช้าตื่นขึ้น รับประทานอาหารกันแล้ว ก็ออกไปเดินเที่ยวเล่นเพื่อชมภูมิประเทศตอนสายก็กลับมาถึงโรงแรม ได้พบคนยิวรุสเซีย ๒ คนที่พักอยู่ที่ห้องตรงกันข้ามกับพวกเราเขาเข้ามาพบกับพวกเราบอกว่า เขามีธุระสำคัญ อยากจะไต่ถาม และพูดคุย กับผู้ที่เป็น หัวหน้า ของ พวกเรา สักหน่อย แต่พูดกันที่ข้างล่างนี้เห็นจะไม่เหมาะ ขอเชิญให้ไปพูดกันที่ห้องนอนของเขาสักหน่อยจะขอบใจมาก พวกเราเลยตกลงให้ ม.ร.ว. เสวตรวงศ์ เข้าไปในห้องพบเขา ส่วนพวกเราอีก ๕ คนก็คอยอยู่ตามห้องนอนของเรา ม.ร.ว. เสวตรวงศ์ เข้าไปในห้องยิวสักครู่หนึ่ง ก็กลับออกมาและเรียกพวกเราไปพบที่ห้องเขา เพื่อแจ้งให้ทราบถึงผลการที่เขาไปเจรจา

กับคนยิว คงได้ความว่าคนยิวทั้ง ๒ คนนั้น ทราบว่าพวกเรามีพาสปอร์ตดิพโพลมาติค จึงขอร้องให้พวกเราช่วยนำฝิ่นของเขาจำนวนหนึ่งเข้าไปในกรุงปั๊กกิ่งหากนำไปให้เขาได้ตามขอร้อง เขาก็จะจ่ายเงินให้เราจำนวนหนึ่งสำหรับเป็นค่าเดินทางจากกรุงเปโตกราดจนถึงเมืองไทย นอกจากนี้ยังจะจ่ายให้เป็นพิเศษอีกจำนวนหนึ่งสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายอื่นตามแต่จะตกลงกัน ม.ร.ว. เสวตรวงศ์ ได้บอกกับเขาว่าจะขอออกไปปรึกษากับเพื่อน ๆ ที่มาด้วยกันก่อน เพราะเดินทางมาด้วยกัน หากเราเห็นชอบพ้องกันก็จะแจ้งผลให้เขาทราบในตอนสาย ๆ วันนี้ เขาก็ยินยอมให้ ม.ร.ว. เสวตวงศ์ ออกจากห้องมาพบกับพวกเรา เมื่อได้ปรึกษาหารือกันแล้ว ทุกคนเห็นพ้องต้องกันว่า ไม่ควรทำตามคำขอร้องพวกยิวแต่ประการใดเลย แม้เราจะกำลังยากจนแสนจะลำบากอย่างไรก็ตาม ก็ควรจะรักษาชื่อเสียงคนไทยและประเทศไทยไว้ดีกว่า เพราะไม่แน่ใจว่าพาสปอร์ตดิพโพลเม็ทติคจะคุ้มครองได้จริงเสมอไปทุกแห่ง หากเจ้าหน้าที่ตรวจคนเข้าเมืองและศุลการักษ์ของจีนไม่ยอมรับรู้และเชื่อถือ ทำการตรวจค้นสิ่งของต่าง ๆ เราและพบฝิ่นที่เราเอามาก็จะต้องถูกจับกุมถูกปรับติดคุกอย่างแน่นอน นอกจากนี้การที่ยิวบอกว่าจะให้เงินแก่พวกเราเป็นจำนวนเงินมากมายเช่นนั้น ก็ยังน่าสงสัยอยู่ว่าเขาจะมีเงินให้เราได้จริงหรือไม่ จะจ่ายให้ได้เมื่อใดอาจจะผัดผ่อนขอให้ขายฝิ่นได้เสียก่อนจึงจะจ่ายให้ก็ได้ มิต้องรอกันช้านานหรือ เมื่อใดจะได้กลับถึงบ้านกันเสียทีหรือมิฉะนั้นก็จะไม่จ่ายให้ จะหลอกตุ้นเราเล่นก็ได้ และเราจะไปฟ้องร้องใครก็ไม่ได้ เราตกเป็นเบี้ยล่างเสียเปรียบทั้งนั้น ดังนั้น จึงให้ ม.ร.ว. เสวตรวงศ์ กลับไปพูดชี้แจงให้พวกยิวฟัง และขอให้ระมัดระวัง

ตัว หากเห็นท่าทางจะไม่ดีเกิดขึ้น ก็ให้ร้องขอความช่วยเหลือพวกเราที่จะคอยกันอยู่ข้างนอกห้อง ม.ร.ว. เสวตรวงศ์ ก็หายเข้าไปในห้องคนยิวราวครึ่งชั่วโมงก็กลับออกมา และเล่าให้พวกเราฟังว่า เมื่อเขาได้บอกปัดความประสงค์ของคนยิวให้ทราบแล้ว โดยอ้างเหตุผลต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ได้เห็นคนยิวเอามือล้วงกระเป๋าทำท่าเหมือนจะชักปืนขึ้นมา และพูดขู่ว่าพวกเรารู้ความลับของเขาแล้ว เพราะฉะนั้นท่านจะออกไปจากห้องนี้ไม่ได้จนกว่าจะตกลงตามที่เขาขอร้อง ม.ร.ว. เสวตรวงศ์ จึงเอามือล้วงกระเป๋าทำทีจะหยิบปืนบ้าง (แต่ความจริงพวกเราไม่มีใครได้เอาปืนติดตัวกันมาเลย) และพูดว่าการที่เขาพูดขู่เช่นนั้น ไม่มีประโยชน์อะไรเพราะมีพวกเรากำลังคอยช่วยเหลือตัวเขาอยู่ทุกขณะในเมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้น ถ้าเขาจะร้องขึ้นขณะนี้ พวกท่านก็จะแหลกเท่านั้นเอง เพราะฉะนั้นอย่าให้มีเรื่องบาดหมางกันดีกว่า ส่วนที่อ้างว่าเพราะเรารู้ความลับของท่านแล้ว เกรงว่าเราจะหักหลังไปบอกตำรวจนั้น ท่านไม่ต้องวิตกเราขอรับรองว่าจะไม่พูดให้ใครรู้เลย เราต้องการจะกลับให้ถึงบ้านเราโดยเร็วและบ่ายวันนี้เราก็จะออกเดินทางต่อไปแล้ว พวกคนยิวเลยเอามือออกจากกระเป๋า และยอมให้ ม.ร.ว. เสวตรวงศ์ ออกจากห้องโถงมาได้

ต่อจากนั้นในตอนบ่ายเราก็ไปซื้อตั๋ว เพื่อเดินทางไปเมืองเทียนสินต่อไป รถไฟไม่มีออกไปเมืองเทียนสินในตอนบ่ายวันนั้น มีแต่ในวันรุ่งขึ้น ดังนั้นจึงจำเป็นต้องค้างคืนที่โรงแรมนั้นอีกคืนหนึ่ง และต้องระวังตัวกันแจ เพื่อไม่ให้กระทบกระทั่งกันอีกกับพวกยิว ๒ คนนั้น ในวันรุ่งขึ้นเราออกเดินทางกันแต่เช้า เนื่องจากเรามีเงินเหลือน้อยกันเต็มทีเลยต้องนั่งรถไฟชั้น ๓ ซึ่งแสนจะสกปรก มีแต่คนจีนเป็นส่วนมาก

โดยมากเป็นชนชั้นกรรมกรและชาวไร่ชาวนา ชาวต่างประเทศมีน้อยเต็มที ยิ่งอากาศหนาว ก็ได้ยินได้เห็นแต่เสียงขากถุยลงบนพื้นรถไฟน่ารังเกียจเหลือเกิน แต่ก็จำเป็นต้องทน พอตอนเย็นลงเราก็เดินทางถึงเมืองเทียนสิน และเข้าพักในโรงแรมชั้นหนึ่งได้ เมื่อสอบถามเจ้าหน้าที่โรงแรม ถึงชื่อธนาคารที่เราจะขอเบิกเงินตามเช็คที่ท่านทูตให้มา ก็ทราบว่ามีแน่ ดังนั้นในวันรุ่งขึ้นเราจึงไปจัดการเบิกเงินทองที่ธนาคารก็ได้มาสมประสงค์ เลยปรึกษากันว่าถ้าจะเดินทางย้อนกลับไปทางเก่าและขึ้นรถไฟที่เมืองฮาร์บิน เพื่อไปยังเมืองวลาดิวอสต๊อคเพื่อข้ามไปยังประเทศญี่ปุ่นอีกตามที่ท่านทูตสั่งมาก็คงไม่สำเร็จ เงินต้องไม่พอแน่นอนจะลำบากกันมาก เลยตกลงใจกันเดินทางเข้าปั๋กกิ่งไปตายเอาดาบหน้าเพราะนึกขึ้นมาได้ว่าพี่ชายของหม่อม แค็ทเทอริน (พระชายาของทูลกระหม่อมจักรพงษ์) ยังทำงานอยู่ที่สถานทูตของประเทศรุสเซียในปั๋กกิ่งหากขาดเหลือเงินลงอีก ก็คงจะขอยืมเงินได้อีกบ้างพอให้เดินทางไปถึงฮ่องกงได้ ดังนั้น ในตอนบ่ายวันนั้นเอง เราจึงออกเดินทางจากเมืองเทียนสินไปปั๋กกิ่ง เราได้มีโอกาสพักอยู่ที่เมืองเทียนสินเพียง ๑ คืน และในวันรุ่งขึ้นอีก ๗-๘ ชั่วโมงเท่านั้น จึงมีเวลาได้ชมเมืองน้อยเต็มที แม้กระนั้นก็รู้สึกว่าเมืองเทียนสินเป็นเมืองที่ไม่เล็ก สวยงามพอใช้ อาหารการกินก็สมบูรณ์ดี ไม่อดอยากเหมือนในประเทศรุสเซีย เช่นอาหารมื้อเย็นวันที่เราไปถึงที่โรงแรม มื้อเช้า และ มื้อกลางวัน มีอาหารฝรั่งให้รับประทานตั้ง ๖-๗ อย่าง และรสดีเสียด้วย ไม่แพงด้วย อากาศก็หนาวน้อยลง

ออกจากเทียนสิน เราได้ขึ้นรถไฟชั้น ๒ เห็นว่าดีกว่ารถไฟชั้นหนึ่งของเราเสียอีก สะอาดมาก มีที่นั่งและนอนเหยียดได้อย่างสบายคนละตัว มีเครื่องดื่มและอาหารขบเคี้ยวบนรถแต่ละคันเสร็จในตัว มีบ๋อยประจำรถ ๑ คน มีความอบอุ่นดี ทราบว่าเป็นรถไฟของญี่ปุ่นจัดขึ้น ในวันรุ่งเช้าเราก็เดินทางถึงเมืองปั๊กกิ่งตรงไปสถานทูตรุสเซีย ถามหาชื่อพี่ชายของหม่อมคัทธรีน (ข้าพเจ้าลืมชื่อเสียแล้ว) ก็ได้พบสมดังประสงค์ เมื่อเราแจ้งความประสงค์ที่เราเดินทางมาหาในครั้งนี้ให้ทราบ พี่ชายของหม่อมแคทเทอรีนก็ให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดี ตลอดจนให้เงินเรายืมมาเป็นค่าใช้จ่ายในการเดินทางจนถึงฮ่องกง และช่วยติดต่อสถานกงสุลของรุสเซียที่เซี่ยงไฮ้ ให้ช่วยเหลือแนะนำเราให้เดินทางจนถึงฮ่องกงได้อย่างเรียบร้อย การที่ต้องติดต่อผ่านทางสถานทูตหรือสถานกงสุลรุสเซียตลอดมานั้น ก็เพราะว่าเราไม่มีสถานทูตไทยที่ปั๊กกิ่งหรือสถานกงสุลไทยที่เซี่ยงไฮ้ นอกจากนี้พวกเราพูดภาษาอังกฤษได้คนละเล็กละน้อย ใช้การกันจริงจังไม่ได้ เพราะที่ในรุสเซียไม่มีสอนภาษาอังกฤษกันเลย พึ่งจะมาเริ่มสอนเอาเมื่อตอนปลายก่อนจะเลิกมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ เพียงเล็กน้อยเพราะรุสเซียรบกับเยอรมันและเข้าข้างฝ่ายสัมพันธมิตร ก่อนนั้นนอกจากภาษารุสเซียแล้วเราก็เรียนแต่ภาษาเยอรมันและฝรั่งเศส จึงถนัดใน ๓ ภาษานี้มากกว่าภาษาอังกฤษ เราพักอยู่ในปั๊กกิ่ง ๓ วัน ๓ คืน พี่ชายหม่อมแคทเทอรีนได้ต้อนรับเลี้ยงดูเราเป็นอย่างดี พาเราไปเที่ยวในที่ต่าง ๆ เช่นที่พิพิธภัณฑ์ของเก่าของจีน เราได้พบเห็นหยกอย่างดีเป็นรูปแจกัน รูปสัตว์ต่าง ๆ และของอื่นอีกมากมายล้วนมีค่าสูง และมีอายุนานปีได้ไปชมมาก็รู้สึกเป็นบุญตาเหลือเกิน บ้านนี้จะเปลี่ยนแปลงสูญหายหรือเสียหายไปมากน้อยเพียงใดไม่อาจทราบได้

เมื่อได้พักอยู่ ๓ คืน ๓ วันแล้ว เราก็ได้ลาจากพี่ชายหม่อมแคทเทอรีน เดินทางต่อไปยังเมืองฮันเค้า แล้วก็ไปเมืองเซี่ยงไฮ้ กงสุลรุสเซียได้มารับเราที่เรือ แล้วพาไปพักที่สถานกงสุล ต้อนรับเราเป็นอย่างดี ให้อาหารกลางวันเรากินมื้อหนึ่งและน้ำชาตอนบ่ายอีกมื้อหนึ่ง เรียกบุตรสาวและภรรยามาให้รู้จักกับพวกเรา ลูกสาวมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกับข้าพเจ้า หน้าตาและรูปร่างสวยดีน่ารักมาก ได้คุยกันอย่างสนิทสนม ดีดเปียนโนและร้องเพลงรุสเซียให้ฟัง เรามีเวลาพักอยู่ที่เซี่ยงไฮ้ราว ๑๐ ชั่วโมง พอค่ำลงก็ต้องกลับลงเรือเพื่อเดินทางต่อไปยังฮ่องกง ท่านกงสุลบอกว่าเสียดายเหลือเกินที่พวกเรามีโอกาสพักที่เซี่ยงไฮ้น้อยเหลือเกิน ไม่ได้พาเที่ยวดูภูมิประเทศและอะไรต่ออะไรให้ทั่วถึง และได้ให้พรพวกเรา ให้เดินทางกลับถึงบ้านเมืองโดยสวัสดิภาพ เพราะในขณะนั้นภัยทางทะเลยังมีอยู่มาก เนื่องจากเรือใต้น้ำของเยอรมันกำลังอาละวาดอยู่ เที่ยวยิงเรือสินค้าและเรือโดยสารของฝ่ายพันธมิตรล่มจมไปหลายลำ แล้วเราก็อำลาจากกันด้วยความอาลัยรักเป็นอย่างยิ่ง เมื่อข้าพเจ้ากับพวกมาถึงเมืองไทยได้ปีหนึ่งหรือปีกว่า ๆ ก็ได้รับบัตรเชิญให้ไปงานแต่งงานของบุตรสาวท่านกงสุลรุสเซีย แต่เราก็ไปกันไม่ได้ คงได้แต่ส่งของขวัญไปให้พร้อมทั้งคำอวยพร ต่อจากนั้นก็ไม่ได้รับข่าวอีกเลย เข้าใจว่าคงถูกออกจากราชการ และคงจะพักอยู่ในประเทศจีนนั่นเอง

ในวันรุ่งขึ้นตอนเช้าหรือต่อมาอีกวันหนึ่ง ข้าพเจ้ากับพวกก็เดินทางถึงฮ่องกง ได้เข้าพักในโรงแรมชั้น ๑ ชื่อโรงแรมฮ่องกง ค่าที่พักห้องหนึ่งตกวันละ ๑๒ เหรียญฮ่องกง ค่ากินต่างหาก เพื่อรอเรือที่จะเดินทางมากรุงเทพ ฯ ขั้นแรกเข้าใจว่าจะมีเรือมาได้ในเร็ววันแต่เมื่อสอบถามดูแล้วก็ได้ความว่าอีก ๑๔ วันจึงจะมีเรือเดินทางมาประเทศไทย ดังนั้น

การที่จะพักที่โรงแรมฮ่องกงอีกนานวัน ก็จะต้องสิ้นเปลืองอีกมาก และเมื่อคิดคำนวณดูถึงเงินที่จะต้องใช้จ่ายในระหว่างที่พักอยู่ที่ฮ่องกงตลอดจนค่าโดยสารถึงประเทศไทยแล้ว ก็เห็นว่ายังขาดเงินอีกมาก ในวันรุ่งขึ้นเราจึงย้ายออกจากโรงแรมฮ่องกงไปพักที่ โรงแรมทร็อคกะเดโร ที่เชิงภูเขาที่ฮ่องกง แล้วก็ไปติดต่อกับกงสุลไทยที่ฮ่องกงเพื่อยืมเงินใช้จ่ายอีก กงสุลไทยที่นั่นตลอดจนเสมียนพนักงานไม่ใช่คนไทยเลย กลายเป็นแขกและจีนเป็นส่วนมาก

เมื่อไปถึงสถานกงสุลไทย เราแจ้งให้ทราบว่าพวกเราเป็นนักเรียนไทยที่ไปเรียนในประเทศรุสเซีย และบัดนี้ทางราชการเรียกกลับเมืองไทยเพราะมีการ ปฏิวัติ เกิดขึ้นใน ประเทศ รุสเซีย ไม่สามารถ จะเรียน ต่อไปได้ และในการเดินทางกลับมาครั้งนี้ ท่านทูตไทยในประเทศรุสเซีย ก็จ่ายเงินเป็นค่าใช้จ่ายในการเดินทางมาน้อยเหลือเกิน เพราะเบิกเงินจากธนาคารรุสเซียไม่ได้มาก บัดนี้เงินขาดมือลง และจะต้องพักอยู่ที่ฮ่องกงอีกหลายวันจึงใคร่ขอยืมเงินไปใช้จ่ายให้พอเพียง ชั้นแรกดูท่าทางของท่านกงสุล จะไม่ค่อยเชื่อคำพูดของพวกเรา ประกอบกับได้เห็นการแต่งกายของพวกเราไม่ใคร่ดีนักด้วย ก็เลยมีท่าทางสงสัยในที่สุดเรียกขอดูใบพาสปอร์ตของพวกเรา แล้วก็ถามว่าคนไหนเป็นลูกของเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศของไทย (คือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ สมเด็จกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ) ม.ร.ว. เสวตรวงศ์ ก็ชี้ตัวข้าพเจ้ากับ ม.จ. อนันตนรไชยให้ทราบ คราวนี้ท่านกงสุลเลยยิ้มแย้มพูดดีด้วยว่า "พอดีฉันได้รับโทรเลขจากเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ (คือเสด็จพ่อของข้าพเจ้า) แล้ว รับสั่ง มาให้ ช่วย เหลือ แก่ พวกเรา ให้ เดินทาง กลับ ถึงกรุงเทพ ฯ โดยสะดวก ดังนั้น ท่านกงสุลจึงสั่งให้เลขานุการจ่ายเงิน

ให้พวกเราตามที่ขอเบิก และให้เลขานุการติดต่อให้ความสะดวกแก่พวกเราต่าง ๆ ในเมื่อเราขอร้อง ในระหว่างที่พักรอเรือโดยสารอยู่ที่ฮ่องกง ๑๔ วันนั้น เราได้มีโอกาสไปเที่ยวในที่ต่าง ๆ หลายแห่ง เช่นบนภูเขา ขึ้นไปบนภูเขาทั้งโดยรถยนต์, รถราง, และนั่งเก้าอี้เสลี่ยง (เกี้ยว) แต่นั่งเก้าอี้ขึ้นไปได้ไม่สูงนัก เขาจัดบ้านเมืองของเขาสะอาดและเป็นระเบียบเรียบร้อยดี สวยงามน่าดู มีตึกรามสูง ๆ หลายแห่ง มีร้านค้าและสินค้าต่าง ๆ มากมายนึกอยากได้อะไรก็หาซื้อได้เกือบทั้งนั้น ขอแต่ให้มีเงินเท่านั้นเอง ความสุขกายสุขใจก็ย่อมจะมีมาก บนภูเขาก็มีตึกรามบ้านเรือนหลายร้อยหลัง กลางคืนมีไฟฟ้าสว่างไสว โรงแรมหรือกกะเดโรที่ข้าพเจ้าพักนั้นอยู่ที่เชิงเขา เวลากลางคืนตื่นขึ้นมองออกไปทางหน้าต่างจะแลเห็นแสงไฟฟ้าแต่ละดวงเหมือนดวงดาวลอยมาอยู่ใกล้ ๆ ที่พัก การจราจรในเวลานั้นไม่สู้จะคับคั่งนัก รถยนต์มีไม่มากเท่าใดนัก เห็นมีแต่รถลากและเสลี่ยงหรือเกี้ยวมากมาย เช่น ที่หน้าโรงแรมฮ่องกงมีจอดและวางเข้าคิวอยู่เป็นแถว เมื่อผู้ที่เช่าพักอยู่ที่โรงแรมจะออกไปเที่ยวเจ้าหน้าที่ของโรงแรมก็ถามว่าจะต้องการรถลากหรือเกี้ยว เมื่อเราบอกความต้องการให้ทราบ เขาก็เรียกเกี้ยวหรือรถคันที่อยู่ข้างหน้าให้มารับก่อน ไม่ยอมให้วิ่งเข้ามาออเสนอหน้าจะรับใช้ ถ้าฝ่าฝืนก็จะถูกตำรวจว่าและถ้าขืนดื้อไม่เชื่อฟัง ก็จะโดนตบหน้าหรือเอากระบองตี ตำรวจที่ฮ่องกงโดยมากเป็นคนจีนและแขก มีนายฝรั่งเป็นผู้บังคับบัญชา ดูมีอำนาจเด็ดขาดจริง ๆ ข้าพเจ้าได้เห็นจีนลากรถคันหนึ่งฝ่าฝืนคำสั่งตำรวจดังกล่าวแล้วนั้นถูกตบหลายครั้ง เลยต้องถอยรถไปจอดตามที่ที่มีกำหนดไว้ทันที ในอ่าวที่ฮ่องกงก็มีเรือโดยสารแจวพานักท่องเที่ยวดูภูมิประเทศ

แล่นขวักไขว่ไปมาหลายลำ แต่คนแจวเรือเขาใช้แจว ๒ แจว มีทั้งทางกราบขวาและซ้ายโดยไม่ต้องคัดและวาด มีความเร็วพอใช้ ผิดกับในประเทศเราใช้เพียงกราบซ้ายข้างเดียว และต้องทั้งคัดและวาดไปในตัวเสร็จ ต้องเป็นผู้มีความชำนาญมากจึงจะแจวได้เก่งและเร็วด้วย

เมื่อพักอยู่ที่ฮ่องกงได้ประมาณ ๗-๘ วัน ก็ปรากฏว่ามีเรือรบของประเทศรุสเซีย พานักเรียนนายเรือออกฝึกภาคทางทะเล และแวะเยี่ยมตามเมืองท่าต่าง ๆ ทั้งเพื่อหาซื้ออาหารและเติมเชื้อเพลิงด้วย ผู้บังคับการเรือได้ปล่อยให้นักเรียนขึ้นเที่ยวเป็นหมู่ ๆ เผอิญเราพบหมู่หนึ่งเป็นคนที่เคยรู้จักกันก่อนแล้ว จึงพูดจาปราศรัยกันรู้เรื่อง และพากันเที่ยวเตร่ตามสถานที่ต่าง ๆ จนดึกดื่น ต่างคนต่างผลัดกันเลี้ยงอาหารและเครื่องดื่ม คืนนั้นข้าพเจ้าถูกชักชวนให้ดื่มเหล้ามากเกินไปจนเมากลับถึงที่พักที่โรงแรมเมื่อใดก็ไม่รู้เรื่อง รุ่งเช้าพวกนักเรียนนายเรือเหล่านั้นก็ออกเดินทางต่อไป ตื่นไม่ทันไปส่งเขา

เมื่อพักอยู่ที่ฮ่องกงได้ ๑๔ วัน เราก็ออกเดินทางจากฮ่องกงต่อไปโดยเรือชื่ออะไรก็จำไม่ได้เสียแล้ว มีเจ้าหน้าที่สถานกงสุลไทยไปส่งที่ท่าเรือ เดินทางมาได้ ๒ หรือ ๓ วัน ใกล้จะถึงเมืองซัวเถา เครื่อง-ยนต์เรือเกิดขัดข้อง หางเสือเรือก็ไม่ดี ใบจักรก็หมุนพัดไม่ได้เต็มที่ แต่ก็ค่อย ๆ ประคองกันมาจนถึงเมืองซัวเถา เพื่อรับสินค้าและคนโดยสารเพิ่มเติม และทำการซ่อมเรือเป็นการใหญ่ เพื่อให้สามารถเดินได้สะดวก กัปตันเรือบอกว่าจะต้องใช้เวลาซ่อมถึง ๑๒ ชั่วโมงหรือกว่านั้น เราจึงมีโอกาสได้ขึ้นเที่ยวเมืองท่าซัวเถาเสียหลายชั่วโมงจึงกลับลง

เรือ เมืองซัวเถาในเวลานั้นดูไม่ใหญ่โตอะไร ถนนหนทางก็แคบเต็มที เวลาเดินหลีกกัน ไหล่แทบจะกระทบกันและสกปรกมาก มีคนเดินหาบของเร่ขายกันมาก บางคนหาบถังอุจจาระก็มีส่งกลิ่นฟุ้งตลอดทาง ดูอุจาดเต็มทน ตึกรามสูง ๆ ก็ยังไม่มี ทราบว่าขณะนี้ขยายเมืองใหญ่โต มีตึกรามสูง ๆ ถนนก็กว้างขวางและมีความงดงามมากกว่าแต่ก่อนกับว่าเป็นท่าเรือที่ใหญ่และสำคัญแห่งหนึ่งเหมือนกัน เสียดายที่ข้าพเจ้าไม่มีโอกาสไปพบเห็นอีก ได้แต่ฟังจากพวกที่เขาไปเที่ยวกันมาเล่าให้ฟัง

เมื่อเรือซ่อมเสร็จแล้ว ก็ออกเดินทางต่อมาจนถึงเมืองท่าสิงคโปร์ และเมื่อส่งสินค้าและคนโดยสารขึ้นเสร็จแล้ว ก็เดินทางเข้ามาในอ่าวไทยจนถึงกรุงเทพ ฯ เสียเวลาในการเดินทางจากซัวเถาผ่านสิงคโปร์จนถึงกรุงเทพ ฯ ราว ๗–๘ วัน ข้าพเจ้าจำได้ว่ามาถึงราวตอนปลายเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ และตอนเดินทางจากสิงคโปร์มากรุงเทพ ฯ นั้นจะเปลี่ยนเรือลำใหม่ หรือมากับเรือ ที่เดินทางมา แต่แรกก็จำไม่ได้ เสียแล้ว ตลอดระยะทางที่มานับว่าเป็นโชคดีเหลือเกินที่ไม่ถูกเรือดำน้ำของเยอรมันรบกวนและทำอันตรายแต่อย่างใด ไม่เหมือนกับนักเรียนไทยบางคนเช่น ม.จ. อัคพันธ์ เกษมศรี ม.ร.ว. ประพฤติ เกษมศรี และพระยาจินดารักษ์ (จำลอง สวัสดิชูโต เป็นนักเรียนราชวิทยาลัยรุ่นพี่เล่นฟุตบอลเก่ง ทางโรงเรียนให้ฉายาว่า กวนอู) เมื่อเดินทางกลับประเทศไทย ถูกเรือดำน้ำของเยอรมัน ยิงเรือที่โดยสารมาจมลง ม.จ. อัคพันธ์ และ ม.ร.ว. ประพฤติ ตายในมหาสมุทรไม่ได้กลับถึงบ้าน ส่วนพระยาจินดารักษ์ต้องลอยคออยู่ในมหาสมุทรหลายชั่วโมง จึงมีเรือ

ใหญ่ช่วยขึ้นเรือได้ นอกจากนี้พี่ชายของข้าพเจ้าคือ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย กับครอบครัว (ขณะนั้นยังเป็น ม.จ. ไตรทศประพันธ์ เทวกุล) ทรงดำรงตำแหน่งอัครราชทูตไทยประจำประเทศเยอรมันนี ทรงเดินทางกลับประเทศไทย เพราะประเทศไทยประกาศสงครามกับเยอรมันนี ขณะที่เดินทางกลับประเทศไทย ก็ถูกเรือดำน้ำของเยอรมันเรียกให้เรือลำที่ท่านโดยสารมานั้นให้หยุดในกลางมหาสมุทร ซึ่งทำให้กัปตันเรือและพวกที่โดยสารมาในเรือลำนั้น พากันอกสั่นขวัญหายไปตามกัน เพราะไม่ทราบว่าจะโดนถูกจมเรือหรือไม่ แต่เมื่อผู้บังคับการเรือดำน้ำส่งวิทยุถามมาว่า ทูตไทยเดินทางมากับเรือลำนี้หรือเปล่า เมื่อกัปตันเรือแจ้งไปว่า เดินทางมากับเรือลำนั้น เขาจึงส่งทหารขึ้นมาตรวจ เมื่อพบหลักฐานว่าทูตไทยเดินทางมาด้วยจริง เขาก็ปล่อยให้เรือลำนั้นเดินทางมาได้โดยตลอด มิได้ทำอันตรายแต่อย่างใดเลยทำให้พวกโดยสารคนอื่น ๆ รอดตายกันมาได้ การที่เรือดำน้ำยอมปล่อยให้เรือโดยสารลำนั้น เดินทางต่อมาได้โดยสะดวก ก็เพราะว่าเมื่อประเทศเยอรมันนีจะถอนทูตของเขากลับประเทศเยอรมันนีนั้น เขาได้พูดไว้ว่า ถ้าหากทูตของเขาเดินทางกลับถึงประเทศของเขาได้โดยเรียบร้อยปลอดภัย พวกเขาก็จะยอมปล่อยให้ทูตของเราเดินทางกลับถึงประเทศไทยโดยเรียบร้อยและปลอดภัยเช่นเดียวกัน จึงนับว่าเขาก็รักษาวาจาดีเหมือนกัน และการที่เรือดำน้ำของเยอรมันมาเที่ยวอาละวาดยิงเรือใครต่อใครนั้น เขาทำงานติดต่อประสานกันดี เชื่อฟังการบังคับบัญชากันดี มิฉะนั้นพวกเรือดำน้ำเหล่านั้นก็จะทำงานกันตามอำเภอใจแก้ปัญหาเอาเองตามที่เห็นควร คงจะไม่มีการสอบถามกันดังเช่นที่เรือดำน้ำลำนี้ได้กระทำไปโดยความรอบคอบ ดังนั้น อัครราชทูตไทยจึง

เดินทางกลับบ้านเมืองของตนได้โดยปลอดภัย และยังทำให้คนโดยสารอื่น ๆ ซึ่งเดินทาง กลับมา กับเรือ ลำเดียว กับท่าน พลอย ปลอดภัย ไปด้วย การที่ข้าพเจ้าทราบเรื่องดังกล่าวนี้ ก็เพราะท่านทรงเล่าให้ข้าพเจ้าฟัง ที่จริงคนไทยทั้ง ๒ ชุดนี้ เดินทางกลับถึงประเทศไทยเป็นเวลาภายหลังที่พวกข้าพเจ้ากลับถึงประเทศไทยแล้วเพียง ๕–๖ เดือนเท่านั้น

เมื่อพวกเราเดินทางกลับถึงประเทศไทยแล้วสัก ๒ วัน สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงพิศณุโลกประชานารถ ก็มีรับสั่งให้เข้าเฝ้ารายงานตัว ทรงไต่ถามถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศรุสเซีย ถามถึงทุกข์สุขในการเดินทางกลับมา และรับสั่งว่าทรงเสียดายที่พวกเราเรียนกันยังไม่ทันจะจบดี ก็ต้องเรียกกลับ แล้วรับสั่งว่าจะออกคำสั่งแต่งตั้งบรรจุให้เป็นนายทหารกัน ต่อมาได้ทรงออกคำสั่งแต่งตั้งให้ (๑) ม.ร.ว. เสวตรวงศ์ วัชรีวงศ์ เป็นว่าที่นายร้อยโท ชั้น ๑ ประจำกรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์ (๒) ม.จ. นิวัทธวงศ์ เกษมสันต์ เป็นว่าที่นายร้อยโท ชั้น ๑ ประจำกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ (๓) นายพ้อน ฤทธาคณี เป็นว่าที่นายร้อยโท ชั้น ๑ ประจำกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์ เพราะเป็นผู้ที่เรียนจบโรงเรียนนายร้อยในเมืองไทยแล้ว และเป็นนักเรียนทำการนายร้อยแล้ว แต่ทั้ง ๓ คนนี้ไม่มีค่าวิชา เพราะยังเรียนไม่จบโรงเรียนประจำเหล่าในต่างประเทศ ส่วนข้าพเจ้ากับ ม.จ. อนันตนรไชย เทวกุล น้องชายข้าพเจ้า ทรงแต่งตั้งให้เป็นนักเรียนทำการนายร้อยประจำกรมยุทธศึกษาทหารบก และให้เข้าเรียนวิชาทหารในโรงเรียนนายร้อยพร้อมกับนักเรียนนายร้อยชั้นมัธยมปีที่ ๒ อันเป็นปีสุดท้ายที่จะออกเป็นนายทหาร

กันอีก ๑ ปี เมื่อเรียนจบแล้ว ก็ทรงแต่งตั้งให้เป็นนายร้อยตรี ประจำกรมทหารราบที่ ๖ จังหวัดนครสวรรค์ ส่วน ม.จ. อนันตนรไชย เทวกุล ประจำกรมทหารราบที่ ๗ จังหวัดพิษณุโลก ส่วน ม.จ. เฉลิมศรีสวัสดิวัฒน์ สวัสดิวัฒน์ ไม่ได้ทรงบรรจุและแต่งตั้งเป็นอะไร ถือว่าไม่ได้เป็นนักเรียนทหารแล้ว เพราะ ม.จ. เฉลิมศรี ฯ ขอไปเรียนทางพลเรือน ขณะเมื่อกำลังเรียนอยู่ในชั้นปีที่ ๖ ของโรงเรียนเตรียมทหารอเล็กซันโดรฟสกี้ที่ ๒

อนึ่ง เมื่อแรกที่ข้าพเจ้า กับพวกกลับมาถึง ประเทศไทยแล้ว นั้น ข้าพเจ้าได้พบกับชาวรุสเซีย (ขาว) หลายคน เช่น พวกสถานทูตรุสเซีย เพราะขณะนั้นยังไม่มีการถอนทูตกัน นอกจากนี้ก็เป็นพวกที่หลบหนีออกจาก ประเทศรุสเซีย มาก่อนหน้าที่พวก ข้าพเจ้ากลับมาถึง ประเทศไทย ได้มีโอกาสทำความรู้จักและเยี่ยมเยียนสนทนาปราศรัยกันบ้าง พวกที่หลบหนีเข้ามาอยู่เมืองไทย บางคนเราก็ได้ช่วยเหลือเขาให้มีทางทำมาหากินบ้าง เช่น เป็นทนายความ เพราะเขาเรียนมาทางนั้น บางคนก็ได้เข้าทำงานตามห้างร้านและในบริษัทประกันชีวิตบ้าง บางคนที่ยากจนก็ได้ช่วยเหลือในการเงินไปบ้าง ตอนนั้นได้มีโอกาสใช้ภาษารุสเซียกันบ่อย ๆ ภายหลังเมื่อประเทศไทยกับประเทศรุสเซียต่างถอนทูตกันแล้ว ชาวรุสเซียขาวก็เหลือน้อยลง ข้าพเจ้าก็ย้ายไปรับราชการ ในต่างจังหวัด เลยไม่มีโอกาส ได้พบกับชาวรุสเซีย ทำให้ลืมภาษารุสเซียไปมาก มีพวกรุสเซียที่เหลืออยู่บ้างก็เป็นพวกรุสเซียแดง จะไปติดต่อด้วยก็ไม่เหมาะ

ต่อมาอีกหลายปีได้มีโอกาสได้พูดภาษารุสเซียอีกครั้งหนึ่ง ก็เมื่อพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ มาเป็นอธิบดีตำรวจ ตอนนั้นพล

ตำรวจเอก เผ่า ศรียานนท์ ได้จัดงานเฉลิมฉลองวันตำรวจ (คือวันที่ ๑๓ ตุลาคม) ทุกปี ในปีหนึ่งพลตำรวจเอกเผ่า ฯ ได้จัดให้ข้าพเจ้ากับ พล. ต.ต. หลวงเสนีย์รณยุทธ (ม.ร.ว. เสวตรวงศ์ วัชรีวงศ์) เป็นผู้รับรองอัครราชทูตรุสเซียและคณะซึ่งได้รับเชิญมาในงานนั้น ข้าพเจ้าจึงได้มีโอกาส สนทนา ปราศรัยกับ อัครราชทูต รุสเซียเป็นภาษา รุสเซียอีกครั้งหนึ่ง รู้สึกว่าทูตรุสเซียออกจะรู้สึกทึ่งมากที่เห็นข้าพเจ้าและ ม.ร.ว. เสวตรวงศ์ ฯ พูดภาษารุสเซียได้ ไต่ถามว่าทำไมถึงพูดภาษารุสเซียได้ ตอบไปว่า เพราะเคยไปเรียนที่นั่นมาในสมัยที่ประเทศรุสเซียยังมีพระเจ้าซาร์ทรงครองราชย์อยู่ ต่อจากนั้นก็รู้สึกว่าเขาไม่ค่อยจะกล้าพูดถึงรุสเซียใหม่นี้เลยว่ามีความเป็นไปอย่างไร ถามอะไรก็คอยแต่จะเลี่ยง เลยไปดูและพูดถึงการแสดงต่าง ๆ ของตำรวจที่จัดให้มีในคืนวันนั้น

นอกจากนี้ก็เมื่อประมาณ ๑๕–๑๖ ปีมานี้ ข้าพเจ้ากับเพื่อนนักเรียนรุสเซียด้วยกันประมาณ ๕–๖ คน ได้รับหนังสือจากผู้จัดการธนาคารฮ่องกง–เซี่ยงไฮ้ หรือธนาคารชาร์เตอร์แบ็งค์ให้ไปพบเซอร์และเลดี้หรีดที่บ้านถนนสาธร อันเป็นบ้านที่พักของผู้จัดการธนาคารนั้นเอง พวกเราทุกคนก็ได้พากันไปตามนัด ชั้นแรกนึกแปลกใจเหมือนกันว่าเขาเชิญไปทำไม เพราะในหนังสือนั้นบอกมาแต่เพียงว่าเลดี้หรีดต้องการพบ เราก็ไม่ทราบว่าเลดี้หรีดคือใคร แต่เมื่อได้พบตัวแล้ว ข้าพเจ้าก็จำได้ดีว่าเขาคือบุตรสาวคนที่สองของครูผู้ปกครองของข้าพเจ้า (คือนายพันเอกเฟนนู) ชื่อตัจยานน่า ได้แต่งงานกับเซอร์เอ็ดเวิดหรีด ไปอยู่ที่ประเทศอังกฤษ เมื่อเราได้จากกันมาตั้ง ๓๐ กว่าปี และเมื่อได้มาพบกันอีกเช่นนี้ ก็ทำให้รู้สึกดีใจและชื่นชม

กันมาก เธอได้แนะนำให้รู้จักกับสามีของเธอ บอกว่าสามีของเธอเข้ามาตรวจงานของธนาคารในประเทศไทย เธอก็เลยถือโอกาสติดตามสามีมาเพื่อเยี่ยมบุตรชาย ๒ คนซึ่งเป็นนายทหารรับราชการ อยู่ที่สิงคโปร์ และเพื่อนนักเรียนไทยที่เคยรู้จักและอยู่ร่วมกันมา เพราะจากกันมานานแล้ว ต่างก็ไม่ได้ส่งข่าวถึงกัน ไม่ทราบว่าใครจะเป็นตายร้ายดีกันอย่างไร ดังนั้น จึงได้ขอร้องให้ผู้จัดการธนาคารที่อยู่ในประเทศไทยนี้ ช่วยติดต่อหาตัวตามรายชื่อที่เธอบอกมา เพื่อจะได้พบปะกันไว้ ในการพบปะกันครั้งนี้ เราต่างดีใจกันมาก เพราะไม่เคยคิดว่าจะได้พบกันอีก ต่างได้ไต่ถามถึงสารทุกข์สุขดิบซึ่งกันและกัน ตอนหนึ่งตัจยานน่าได้เล่าว่า เมื่อพวกเราจากประเทศรุสเซียมาแล้วไม่นานนัก บิดาของเธอก็ถูกปลดออกจากราชการ ชั้นแรกก็พากันไปอยู่ที่บ้านตาและยายที่เมืองบอร์โกในประเทศฟินแลนด์ (ซึ่งข้าพเจ้าเคยไปเที่ยวและพักมาแล้วครั้งหนึ่งสมัยที่พักเรียนในฤดูร้อน) อยู่พักหนึ่ง และเมื่อมหาสงครามโลกครั้งแรกสงบลง เหตุการณ์ต่าง ๆ ค่อยเป็นปกติลง ก็พากันเดินทางไปอยู่ในประเทศเยอรมันนี บิดาได้ตั้งวงดนตรีขึ้นวงหนึ่ง (เพราะพันเอกเฟนนู เล่นดนตรีได้เก่งมาก) เที่ยวแสดงในที่ต่าง ๆ เลยถือเป็นอาชีพหาเงินมาเลี้ยงครอบครัว ต่อมาตัจยานน่าได้มีโอกาสรู้จักกับเซอร์เอ็ดเวิดหรีด ได้ชอบพอรักใคร่กัน จึงทำการสมรสกันและไปอยู่กับสามีที่ประเทศอังกฤษ ส่วนพี่สาวคนใหญ่ชื่อเยเลนน่า (เกิดปีเดียวกับข้าพเจ้า) ได้แต่งงานไปกับพ่อค้าชาวฟินแลนด์ น้องสาวคนที่ ๔ ชื่อนีนา และน้องสาวคนที่ ๕ ชื่อรีตา ก็ได้แต่งงานไปกับชาวฟินแลนด์ และคงตั้งภูมิลำเนาอยู่ในประเทศฟินแลนด์ ส่วน

น้องสาวคนที่ ๓ ชื่อดเซนยา แต่งงานไปกับชาวเสปญคนหนึ่ง และไปอยู่กับสามีที่ประเทศเสปญ เธอได้ให้แอดเดรสของพี่สาวคนใหญ่ชื่อเยเลนน่า กับของเธอให้ข้าพเจ้าไว้เหมือนกัน พวกลูกสาวทั้ง ๕ คนนี้กับข้าพเจ้าได้รักใคร่สนิทสนมกันเหมือนพี่น้อง ทั้งตัวครูผู้ปกครองและภรรยาก็รักใคร่ข้าพเจ้า ให้ความรักความเอ็นดูและความเมตตาอารีแก่ข้าพเจ้าเป็นอย่างดีเหมือนลูกคนหนึ่งเหมือนกัน เพราะแกไม่มีลูกชายเลยสักคนเดียว ตัจยานน่าได้เล่าว่าบิดาของเธอพึ่งสิ้นชีพไปเมื่อประมาณสัก ๓ ปี ก่อนที่เธอจะเดินทางมาประเทศไทย ส่วนมารดาได้สิ้นชีพไปนานแล้ว และเมื่อแรกที่เธอจากประเทศรุสเซียมาแล้ว ในชั้นแรกความเป็นไปในชีวิตก็อยู่ค่อนข้างลำบากไม่เหมือนอยู่ในรุสเซีย แต่เมื่อเธอได้แต่งงานไปแล้ว ก็มีความสุขสบายขึ้นมาก เพราะสามีก็รักใคร่เอาอกเอาใจใส่และให้เกียรติเป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังได้คุยถึงเรื่องอะไรต่ออะไรที่เกิดขึ้นในประเทศรุสเซีย เมื่อพวกเราเดินทางจากมาแล้ว ในการสนทนาปราศรัยกันนี้ ส่วนมากก็พูดเป็นภาษารุสเซียกัน แต่ถ้าใครลืมไปมาก ก็พูดภาษาอังกฤษแกมไป แม้ตัจยานน่าเองก็ยังบอกว่าลืมภาษารุสเซียไปมากเหมือนกัน เพราะอยู่ในประเทศอังกฤษไม่ใคร่จะได้พูดภาษารุสเซีย พูดกันแต่ภาษาอังกฤษกันบ่อย วันที่พบกันนั้นเขาได้จัดเลี้ยงน้ำชาแก่พวกเราด้วย เราได้สนทนากันอยู่นานราว ๒ ชั่วโมงเห็นจะได้ จึงต่างลากันกลับบ้าน ก่อนจะจากกันพวกเราได้ขอเชิญเขาเพื่อไปรับประทานอาหาร ณ ที่ใดสักแห่งหนึ่ง และจะพาเขาเที่ยวในที่ต่าง ๆ ตลอดจนหาของฝากเป็นที่ระลึก แต่เขาปฏิเสธหมดโดยอ้างว่าเขามีเวลาอยู่ที่เมืองไทยเพียง ๒ วันเท่านั้น สามีของเขามีกิจธุระจะต้องทำมาก และได้กะวางโปรแกรมที่จะทำและพบใครต่อใคร

ไว้หมดแล้ว เขาไม่มีเวลาพอจะมาสนุกสนานกับเราอีกได้ ข้างพวกเราส่วนมากต่างก็รับราชการอยู่ในต่างจังหวัด และต่างก็จะต้องรีบเดินทางกลับไปปฏิบัติงาน จึงเลยไม่มีโอกาสหาซื้อสิ่งของที่ระลึกได้ทันและไม่ได้อยู่ส่งเสียเมื่อวันเขาเดินทางกลับเสียด้วย ได้มีโอกาสพบกันเพียงเล็กน้อยก็จำต้องจากกันด้วยความอาลัยเป็นอย่างยิ่ง

ดังนั้น การเดินทางกลับมาถึงประเทศไทยโดยปลอดภัยของพวกข้าพเจ้า จึงขอยุติลงเพียงนี้

ขอความสุขสวัสดีจงมีแด่ท่านผู้อ่านทุกท่าน หากเรื่องที่ข้าพเจ้าได้นำมาเล่าสู่กันฟังนี้ จะทำให้เกิดประโยชน์แก่ท่านในทางความคิดอ่านในการที่จะปฏิบัติการงานให้ประเทศชาติ มีความสุขความเจริญในทางที่ชอบที่ควร ก็จงร่วมจิตร่วมใจช่วยกันปกป้องให้พ้นภัยจากพวกก่อการร้ายคอม-มูนิสต์ ซึ่งกำลังคุกคามอยู่ และช่วยกันปฏิบัติให้ประเทศชาติมีความเจริญทัดเทียมอารยประเทศยิ่ง ๆ ขึ้นไป และคงมีความเป็นเอกราชชั่วกาลนาน.

บันทึกท้ายเล่มถวายท่านอา

คุณเล็กมาปลุกถึงบ้านที่ทุ่งมหาเมฆ เมื่อตอนตี ๔ และบอกว่า "ท่านพ่อสิ้นเสียแล้ว"

คุณเล็ก คือ *ม.ร.ว. กำลูนเทพ เทวกุล*

งงงันและใจหายวาบ เมื่อได้ทราบข่าวนี้อย่างกระทันหัน จึงรีบออกไปจากบ้านเพื่อเฝ้าท่านอาที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์

ท่านอาสิ้นเสียแล้วด้วยพระหทัยวาย และยังคงทอดองค์อยู่บนเตียงพยาบาล

ทุกอย่างเหมือนเป็นความฝัน มีความรู้สึกเมื่อเข้าไปกราบพระบาทเสมือนหนึ่งว่าท่านอากำลังบรรทมหลับอยู่

หม่อมและลูก ๆ อยู่กันพร้อมหน้า ทุกคนเศร้าหมองและอาลัยท่านอา

วันนั้น จึงเป็นวันสุดท้ายที่ได้มีโอกาสเฝ้าท่านอา สุระวุฒิประวัติ เทวกุล

วันแรกเมื่อ ๒๐ ปีก่อน ได้เคยมีโอกาสเฝ้าท่านอาเมื่อไปกับ *ม.ร.ว. วิชรา เทวกุล* ตอนที่เรารักและชอบพอกันใหม่ ๆ

และท่านอาก็ได้ทรงเป็นเจ้าภาพร่วมกับท่านอาอัสนีพ่องฟ้า เทวกุล ในการแต่งงานให้ในโอกาสต่อมา

ท่านอาได้รับสั่งในวันที่ไปเฝ้าที่วังซอยพิพัฒน์ครั้งนั้นว่า "ท่านพ่อของหญิงทรงกรุณาต่ออามาก"

ท่านพ่อของหญิงวิชรา คือ *พลตำรวจตรี หม่อมเจ้าวงศ์นิรชร เทวกุล*

ท่านอายังรับสั่งต่อไปว่า "มีสิ่งใดที่จะให้อาทำให้ ก็อย่าได้เกรงใจ"

ท่านอาทรงให้ความรักและเอ็นดู ประทานพระเมตตา แก่หญิงวิชรา แก่ลูก ๆ และแก่ผมเสมอ และตลอดมา

ทรงช่วยสนับสนุน เมื่อตอนผมอพยพครอบครัวไปใช้ชีวิตอยู่ในกรุงวอชิงตัน สหรัฐอเมริกา และได้ศึกษาเล่าเรียนที่นั่น

ยามทุกข์ ท่านอาทรงให้คำแนะนำ และกำลังใจ

ยามสุข ท่านอาทรงชื่นชมโสมนัส และรับสั่งอบรมเป็นแนวทางให้รู้จักประมาณตน และไม่ประมาท

ความสำเร็จที่มีในชีวิตของผมและครอบครัว เพราะได้ท่านอาเป็นพลังแห่งความดีงาม ช่วยสนับสนุนอยู่เบื้องหลังพลังหนึ่งเป็นสำคัญ

หญิงวิชรา พร่ำพูดอยู่เสมอว่า รักและเคารพท่านอาเสมือนหนึ่งท่านพ่อ เพราะท่านพ่อของเธอก็เป็นตำรวจและเป็นผู้ชักนำท่านอาให้เข้ารับราชการในกรมตำรวจด้วย

หม่อมแม่ของหญิงวิชราเคยเล่าให้ฟังว่า ท่านพ่อทรงรักและวางพระทัยในองค์ท่านอามาก

มิใช่เพราะเพียงแต่ว่า เป็นสายเลือดเดียวกัน หากแต่ทรงแน่พระทัยว่า ท่านอาจจะทรงทำราชการเกิดประโยชน์ให้แก่กรมตำรวจได้เป็นอย่างดียิ่ง

แต่เพราะท่านอาทรงมีเลือดเจ้า และโดยเหตุผลทางการเมืองสมัยหนึ่ง ผลตอบแทนทางราชการที่ให้ท่านอาจึงค่อนข้างจะล่าช้า

ถึงกระนั้นก็ตาม ท่านอาทรงรับราชการมาด้วยความอดทน เพื่อช่วยขจัดทุกข์ บำรุงสุข ให้แก่ ประชาชน ในทุก แห่งหน ที่ท่านอา ถูก ย้ายไปตามหัวเมืองต่าง ๆ โดยมิได้ทรงเหนื่อยหน่ายหรือท้อถอยเลย

ท่านอาทรงเป็นสุภาพบุรุษ พระจริยวัตรงดงาม และบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไร้ความด่างพร้อยใด ๆ ในชีวิต

ทุกคนจึงรักและเคารพท่านอาทั้งนั้น

ความบริสุทธิ์ยุติธรรม และคุณงามความดีเหล่านี้กระมัง จึงได้ช่วยให้ท่านอา อยู่รอดจาก อิทธิพล ทั้งหลาย แม้ภัยจากการเมืองก็ไม่อาจทำร้ายท่านอาได้

ท่านอาทรงเป็นราชสกุล ที่มีความจงรักภักดีใน องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และราชจักรีวงศ์ด้วยน้ำพระทัยที่หนักแน่นและมั่นคงสุดชีวิต

ทรงดำเนินรอยตามเบื้องพระยุคลบาท โดยเพียรพยายามทุกอย่างเพื่อความผาสุกของประชาชน และเพื่อขจัดความอยุติธรรมทั้งปวง ด้วยความตรากตรำและเสียสละ

ทรงทำความดีงามให้แก่ชาติบ้านเมืองมาโดยตลอดพระชนม์ชีพ

บันทึกท้ายเล่มของหนังสือเล่มนี้ ก็เพื่อกราบทูลให้ท่านอาทรงทราบว่า หลานหญิงของท่านอา และสามีของเธอ ตลอดจนลูก คือ *อชราภา สุดามณี* และ *ขวัญรัก* ที่ท่านอาเคยประทานความรักความเอ็นดูและพระเมตตามาตลอดนั้น ต่างรำลึกในพระกรุณาธิคุณ จึงขอถวายพลังกาย แรงใจ และภูมิปัญญาร่วมกับลูก ๆ ของท่านอา เพื่อให้หนังสืออนุสรณ์เล่มนี้ ได้จัดพิมพ์ออกมาทันในวันพระราชทานเพลิงศพครั้งนี้.

นาวาอากาศตรี ถาวร และ หม่อมราชวงศ์ วิชรา ขนะภัย

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง ถนนพหลโยธิน กรุงเทพมหานคร โทร. ๗๕๐๓๔-๖
นายเพจน์ ภู่คารีย์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๑๗